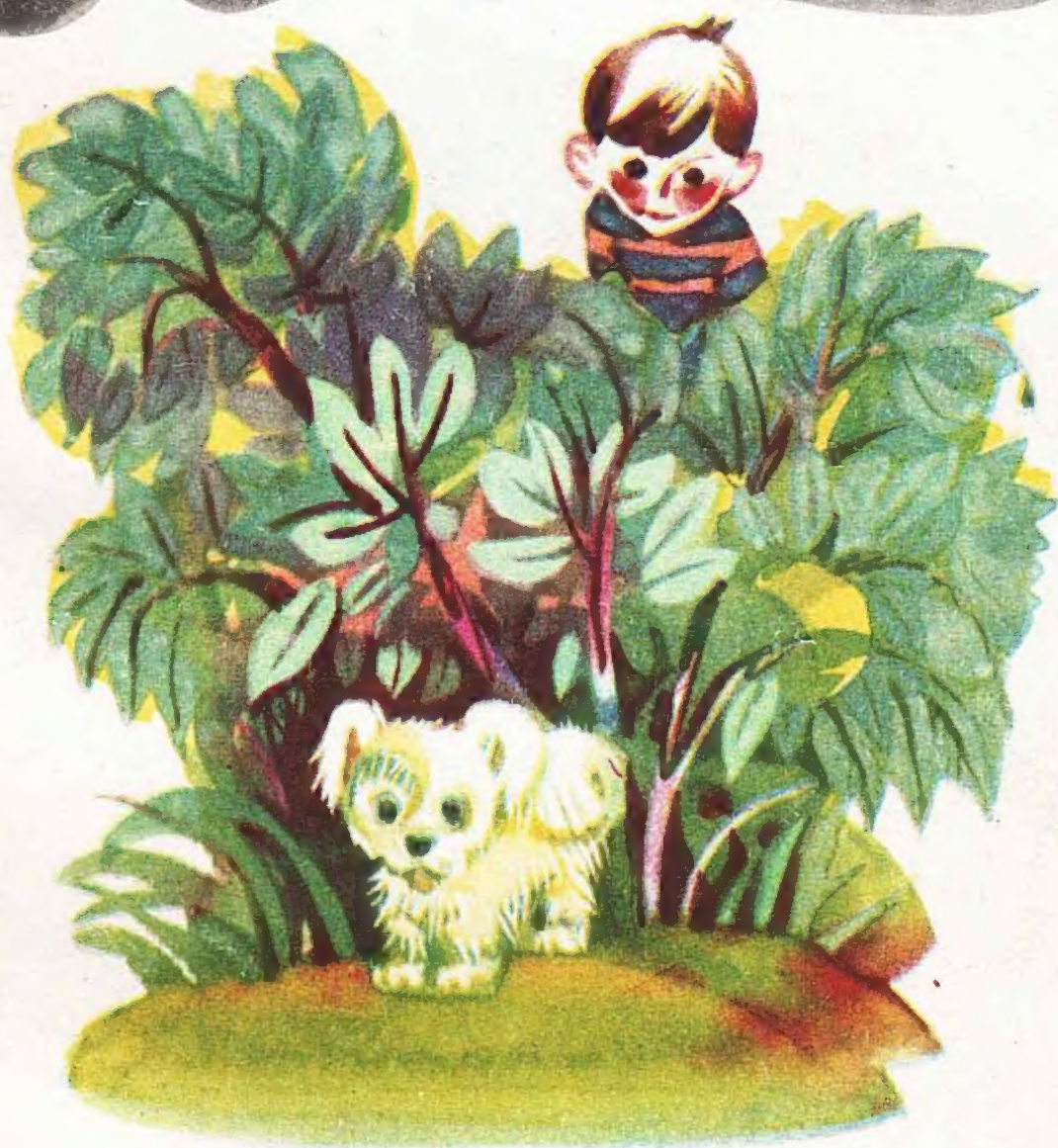

софья
радзиевская

ПУМ

СОФЬЯ
РАДЗИЕВСКАЯ

ПУМ

Кизилар

Казан
Татарстан китап нәшрияты
1977

Р 2
Р 16

Софья Радзиевская. «Лесная быль». Рассказы, повести.
Татарское книжное издательство. Казань, 1975.

САНИЯ СИБГАТУЛЛИНА тәржемәсе

Художнигы *В. КАРАМЫШЕВ*

Р $\frac{70802-250}{M132(03)-77}$ 148—77

© татарчага тәржемә. Татарстан китап нәшрияты, 1977

АВТОРДАН

Кечкенә чагымда эни миннән гел зарлана торган иде:

— Аптырадым инде бу кыз белән! Күлмәген юып кына кигезәм — бакчага чыга да жиргә ята: коңгыз-мазар күрсә дә беләсе килә аның: кая бара, нишләп йөри ул коңгыз? Шуннан тагын миңа эш — күлмәк юасы була, — дия торган иде.

Ул заманнан бирле инде мин күп гомер кичердем, әмма хәзер дә урманга барсам яки кырга чыксам, андагы һәр жан иясен күрәсем, аларның кая барганын, нишләп йөргәнән беләсем килә. Чөнки аларның берсе дә тиктомалга, максатсыз гына йөгереп йөрми бит.

Әгәр сезнең дә ул жан ияләренең нишләгәнән беләсегез килсә, урманга баргач шыпырт кына, тын гына йөрегез — аяк астыгызда бер ботак та чыртлап сынмасын, бер үлән сабагы да жыштырдап калмасын. Берәр куак астына яки агач төбө ышыгына посыгыз да тын гына күзәтеп утырыгыз.

Менә берничә минут үтүгә үк үзегез дә хәйран калырсыз. Урманга әкрәнләп жан керә башлар! Моның хикмәте шул: сез сукмактан атлап барганда, дистәлэгән күз сезнең арттан күзәтеп калды, сизгер колаклары белән алар сезнең аяк тавышыгызны тыңлап торды, куркуга төшкән ана киекләр сез ишетмәгән телдә балаларына:

— Шым булыгыз, чит-ят нәрсә килде! — дип боерык бирде. Тегеләре инде эниләре кушканны тыңлап шым булдылар.

Менә аланга бер тычкан килеп чыкты. Жирдән нәрсә орлыгыдыр тапты да, хәзер тамак ялгап алам дип, артына утырды. Һәм ул да түгел — елт итеп оясына йөгәрде, нәрсәдәндер курыкты, күрәсең.

Менә куаклыкта ботак селкенгәләп куйды. Ул ботакка бер кош килеп кунган икән — авызына корт капкан. Менә баш өстегездә үк чыелдашкан тавыш ишетелде... Болары кош балалары икән—әниләре кайтканны ишеткәннәр. Алар чыелдашмаса, кош балаларының кайда икәнлеген сез белә дә алмаган булыр идегез: әниләре ояны ағач ботаклары эченә бик оста яшереп эшләгән шул.

Урманга барсагыз, сез бик күп кызыклы нәрсәләр күрерсез, гыйбрәтле нәрсәләр ишетерсез. Сез анда яшәүче ул дусларны гомерлеккә яратырсыз, урманга барганда инде кесәгезгә рогатка тыгып бармассыз, бәлки аларны ихлас күңелдән яратып, күрер өчен, тавышларын ишетер өчен барырсыз. Әгәр сез шушы китапта тасвир ителгән киек-жанварларны, кош-кортны, тере табигатьне мин яраткан кебек үк яратып китсәгез, сез балалар өчен шушы китабымны язып, мин максатыма ирешкәнмен, дип әйтә алачакмын.

УРМАН ХИКЭЯСЕ

Беләсездер инде: карт ана бурсык — төнлә йөри торган жанвар. Оясыннан бик сакланып, як-ягына карана-карана, кич житкәч, караңгы төшкәч кенә чыга ул. Башта оя авызыннан очлы кара борынын гына чыгара да шундук кире ала, тагын чыгара, иснәнеп тора, тавышларга колак салып тыңлап карый, өнемдә генә яту хәерле булмасмы дип шикләнә.

Бүген әле кояш шактый югары, киң тармаклы каен агачы астындагы жирдән рәхәт бер яз жылысы бөркелеп тора. Ана бурсык оясыннан башын чыгарды, нәрсәдер исәпләгән-чамалатан сыман, күзләрен кысып әле

кояшка карады, әле каенга күз төшергәләде. Аннары инде, «әйе, шулай» дигән шикелле башын кагып алды да кире чигенеп, оясына кереп китте.

«Чыкмас микәнни? Бәлки, мине сизгәндер?»

Ваня, кәефе китеп, ялан тәпиләренә күз салды. Каты ботак өстендә утырып аның аяклары оеп бетте, уң аягы берни тоймас булды. Ә менә бурсыкның өненнән чыккач ниләр эшләгәнән аның бик күрәсе килә. Шунның өчен бит инде Ваня якты күздә үк каен ботагына менеп утырды.

Бу ни хикмәт тагын? Малай бөтенләй тынсыз калды: оя авызында янә бурсыкның башы күренде, авызына кечкенә генә бер тере нәрсә капкан иде ул.

«Ана бурсык булса кирәк. Әлә баласын алып чыга инде? Нишләтмәкче була икән ул аны?» — дип шаккатты Ваня.

Бурсык инде оядан чыккан, кояш нурларыннан үтәли яктырган каен астында басып тора иде. Ул, башын жиргә иеп, баласын жылы йомшак туфрак өстенә куйды да, борылып, тагын ояга кереп китте.

Ваня иркәнләп бер сулу алырга да өлгермәде — ана бурсык каен төбенә икенче баласын чыгарып куйды. Аннары өченчесен, дүртенчесен дә чыгарды, һәм аста, жирдә, Ваня турысында гына дүрт бурсык баласы кыймылдашып ята башлады. Яннарында, сакта, әниләре басып тора — шылт иткән тавышка да колак сала, очлы кара борынын сузып иснәнә — янәсе, балаларына берәр жирдән куркыныч жилмиме? Кечкенә кысык күзләренән бигрәк колаклары белән борынына ышана ул.

Ваня, баягыча тынын кысып, сакланып кына башын иде. Аның әле бу кадәр якыннан тере бурсык күргәнә юк иде. Кара, башы нинди матур икән: маңгае өстеннән буй-буй булып кара һәм ак тасмалар сызылып киткән..

Шуннан соң малай бөтенләй өнсез калды. Қалмаслык та түгел шул: болардан чак кына арырак, артыш куагы төбендә, тагын нәрсәдер кыймылдый башлады, энә ул оясыннан чыгып килә... Төлке ич бу! Бурсык шикелле, бу да бик сакланып кына оясыннан башын чыгарды. Як-ягына карангалап, иснәштереп торды да ялт кына оясына чумды һәм, авызына кызгылт баласын кабып, тагын килеп чыкты.

Ваняның инде икенче аягы да ойый башлады, ләкин ул керфеген селкетергә дә курыкты. Ана төлке күрше-

дәге каен төбенә йокыларыннан да уянып житмәгән кечкенә-кечкенә ике баласын чыгарып куйды. Төлке балалары, кояш жылысына рәхәтләнеп, әкрен генә тәпиләрен кыймылдаталар иде. Бу ана да һәр шылт иткән тавышка, жир өстеннән чагылып узган һәр шәүләгә әсәренеп куя, нәни балаларын коткарырга әзер тора иде.

Ана төлке беравыкка гына борылып, күрше каен төбендәгеләргә игътибар итте. Ваняның аңлавынча, төлкенен карашында усаллык, дошманлык дигән нәрсә юк иде кебек. Киресенчә, ана төлке гүяки болардан: «Әй, күрше, хәлләрегез ничек?»—дип сорый сыман иде.

Шул чагында бер бурсык баласы селкенеп куеп, жирне тырмаштыра, чыелдый башлады. Аңа икенчесе, өченчесе дә җавап бирде һәм шуннан соң алар барысы бергә кыймылдашып, чыелдарга керештеләр. Әниләре борчыла башлады, борыны белән әле берсенә, әле икенчесенә орынып алды, аларны җайлабрак яткырырга тырышты. Файдасы булмады: тегеләр тагы да катырак чыелдарга тотынды. Әниләре, аларны тынычландырган сыман, ягымлы итеп әкрен генә мырлап куйды. Ваня бу хәлләргә таң калып карап торды. Ниһаять, ана бурсыкның да түземе житмәде: иң зур баласын ипләп кенә сыртыннан капты да оясына алып кереп китте. Башкаларын да тиз-тиз ояга ташыды. Күршеләрендәге тынычсызлык төлкегә дә күчте. Төлке балалары һаман йокласалар да, әниләре аларны да ялт-ялт кына ояларына кертте.

Ваня инде: шуның белән бетте, бүтән күренмәсләр, дип уйлаган иде, ләкин ул абайламый да калды — теге ике әни икесе берьюлы ояларыннан килеп чыктылар, бу юлы алар балаларын алмаганнар, әйтерсез, балаларның чыелдаулары берәр куркыныч китермәгәнме дип тикшерергә чыкканнар иде. Ана бурсык белән ана төлке беравык як-якларына күз салгалап басып тордылар, аннары бер-берсенә карадылар, шуннан соң (Ваня хәтта шаккатып авызын ачты) ана төлке күршесенә таба берничә адым атлады да, эт шикелле, койрыгын болгап куйды.

Ана бурсык та, тегенә ниндидер яхшы сүз әйтергә теләгәндәй, дусларча бер төс белән карады, шулай да әйтмәскә уйлады ахры: борылды да авыр гәүдәсе белән як-якка чайкалгалап оясына кереп китте. Ана төлке исә... Шул вакыт Ваня утырган агач ботагы шыгырдап

куйды. Төлке шундук атылып юкка да чыкты. Ваня хэт-та искәрми дә калды: төлке оясына шылдымы, әллә куак астына гына кереп постымы — күз ачып йомганчы юк булды ул.

Малай агач башында әле тагын берәз утырып торды. Юк инде, бүтән күренмәсләр. Агач башыннан төшөп чит-кәрәк китте дә оеган аякларын угаларга-язгаларга кереште.

Ваня авылга кайтып бу хәлләрне иптәш малайларына сөйләгәч, тегеләр, сүз беркеткән кебек, бер авыздан: — Алдаша! Борчак сибә! — дип, аны ялганчыга чыгарырга маташтылар. Шуңа күрә Ваня алар белән сугышса сугышты, әмма үзен мыскыл иттермәде.

Аның каруы, малайның иң якын дуствы һәм киңәшчесе Андрон бабасы аның сөйләгәннәрен башын селкәселкә, сабыр гына тыңлап торды да:

— Молодец, — диде. — Үземә охшагансың, бик күзәтчән малай икәнсең, — диде. — Ул хәлне минем дә күргәләгәнем бар. Аларның ояларында караңгы, юеш-дымлы, шуңа күрә балаларын кояшка чыгарып жылыталар. Яшь балага нәрсә кирәклеген духтыр шикелле белә алар. Тик син анда бүтән барма, бигрәк тә малайлар белән. Тавышланып, аналарын куркытырсыз да аннары алар балаларын яңа урынга күчерә башларлар, таптап-имгәтеп бетерерләр. Бала үстерә торган ана киекне рәнжетү бик зур түбәнлек ул. Шуңа кулы барган бәндә — сунарчы да түгел, кеше дә түгел.

Бабасы шулай дип юатканнан соң гына Ваняның күңеле тынычланды. Аның сүзе малай өчен дөньяда иң акыллы сүз иде.

Андрон бабай хәзер йорт тирәсеннән ерак китеп йөри алмый инде. Кыш көне өйдә — сәкесендә, жәй көне тышта нигез буенда утыра — йортка кирәкле берәр нәрсә ясый. Вакыт-вакыт малайларга дип агачтан ат яки эт тә юныштыргалый — ул уенчыкларны чын дип, тере дип белерсәң, тик аты чапмый, эте өрми генә. Моның белән ул балаларны да сөендерә, үзенә дә бер юаныч таба.

Ваня бабасының иңенә мылтык асып, биленә пычак тагып сунарга йөргәнән бик яхшы хәтерли әле: аның ау пычагы шундый үткен иде, орынырга да куркыныч иде аңа, пычакны үз кулы белән теккән күн кыны эченә салып йөртә иде. Ул бөтен тирә-юньга атаклы сунарчы

иде, бер ялгызы аю ауларга йөри иде. Ярдәмгә иптәш-мазар алмый иде. «Аю тырнагына эләксәләр, коткарасы була. Бәласеннән башаяк!»—дип көлеп кенә жавап кайтара торган иде. Эте дә ике генә иде — Актырнак белән Дүрткүз. Күп эт ияртеп йөрсәң, ауда алар артык ыгы-зыгы киләләр икән.

— Берсе аюның алдына чыгып өрә, икенчесе, арттан килеп, тәпиеннән каптырып ала. Миңа мылтыкны аюның йөрәк турысына төзисе генә кала. Тагы ни кирәк?—ди иде ул.

Ваня иртән йокысыннан уянгач чакта бабасы инде урманнан кайтып та килә иде — ат жигәргә, улы Степанны ярдәмгә чакырырга кайта ул — аюны урманнан өйгә кайтарырга кирәк бит. Бабасының кара-туры аты да сунар эшенә өйрәнеп беткән: аю исеннән курыкмый, аны утын йөгә урынына тыныч кына тартып кайта.

Андрон бабай, энә шулай берәм-берәм генә сайлап йортына аю жыйган кебек, бик күп еллар сунарга йөрде. Аның ишек алдында аю итен ыслай торган махсус миче дә бар иде.

Көннәрдән беркөнне Андрон бабай утызынчы аюны алырга дип сунарга китте һәм... аның урынына өйгә Актырнак кына кайтып керде. Эт чиный-шыңшый, өрә, әрле-бирле килә, Степанны, жиценнән кабып, капкага таба тарта башлады.

Ваня капка төбөндә кардан кала ясап уйный, бүтән нәрсә аның гамендә дә юк иде. Ә әтисе Степанның, хәл-не төшөнгәч, йөзе агарынып, кулыннан көрәгә төшөп китте, һәм ул тиз генә ат жигәргә дә кереште. Әнисенә:

— Әни! Актырнак үзе генә кайтып керде. Әтигә бер-бер хәл булган!—дип кычкырды.

Чанага сикереп менеп аягүрә басты да кара-турыны жан-фәрманга чаптырып урманга китте. Малае Ванының елый-елый чанага менеп, жәймә астына посканын сизмәде.

Актырнак томырылып алдан чаба, ара-тирә генә башын бора да: «Ашыгыгыз инде!»—дигән кебек өрөп куя.

Ашыкмыйлармы соң инде: кара-туры ак күбеккә батты, ә Степан, аягүрә баскан килеш, атны чыбыркы белән һаман куа да куа.

Нияят, Актырнак, юлдан чыгып, куе агачлыкка таба борылды һәм «монда килегез» дигәнне аңлатып өрә башлады.

Степан атны агачка бәйләде, чанадан чаңгысын суырып алды һәм шунда гына жәймә астында яткан Ваняны күрде.

— Синмени бу...— диде дә кулын гына селекте.— Алайса, утыр шушында, хәзер монда бабаңны...— дип, сүзен әйтеп бетермичә йөгереп китеп барды.

Ваня бу юлы да аның кушканын тыңламады: чанадан сикереп төшүгә билдән карга батты, көч-хәл белән кире чыгып, чанага менде. Битләренә салкын күз яшьләре агызып, шунда елап утырды.

Бәхеткә каршы, аюның оясы юлдан бигүк эчтә түгел икән. Бу тирәләрдә кеше тавышы аз булгач, аю ерак китеп урнашмаган, күрәсең. Актырнак Степанны бер аланга ияртеп килде. Алан уртасында дәү бер аю түшкәсе ята, Андрон бабай аю астында калган, картның уң кулы белән башы гына күренә иде. Алар тирәсендә кар өсте кып-кызыл кан: кем каныдыр — анысын белеп булмый. Аюның янтавына сап төбенә чаклы пычак кадалган иде.

Степан, картның жаны бармы-юкмы дип, баскан урынында катты да калды. Ул арада Актырнак, карт янына йөгереп килеп, чиный-шыңшый башлады, аның битләрен яларга кереште. Кинәт шунда Андрон бабайның кулы әкрен генә күтәрелә башлады, Актырнакны читкәрәк этеп жибәрмәкче булды. Бары шунда гына Степанга жан керде, ул атасы янына йөгереп килеп:

— Исән икәнсең, әти, исән икәнсең!— дип кычкырып жибәрде.

Андрон бабай башын берәз бора төшеп:

— Мин дә исән булмагач!..— дип сөйләненеп куйды. Аннары:— Тың алырга бирми, бик авыр булып чыкты, мәлгуң. Алла хакы өчен, тизрәк ал өстемнән, гажиз булдым,— диде.

Степан, аюны тәпиеннән тотып өстери-өстери, көч-хәл белән:

— Кай жиреңне умырды? Кай жиреңне?— дип сорады, үзенең битләре буйлап күз яшьләре ага иде.

— Берәз аякны эләктерде. Дүрткүзне бөтенләй харап итте. Син аны теге ягына әйләндер, теге ягына — аякны алым. Аннары, тартырга тәмәке бир, янчыгым аю астында калды.

Степан әле аюга килеп тотына әле тәмәке төрергә керешә, ә үзенең куллары жүнләп берни тота алмый

иде. Карт көч-хэл белән түзеп ята, яңакларыннан шыбырдап тир ага. Ярасының әрнүе үзәгенә үтә иде, күрәсен.

Степан әтисенен аюга бирешми торган батыр йөрәкле кеше икәнен белсә дә, бу юлы, аюны читкә алып ташлагач, картның аягы адәм карый алмаслык хәлдә булуын күреп, кычкырып жибәрә язды. Ул тиз генә күлмәген салып яраны бәйләгәндә дә, аннары картны үз чаңгыларына салып ат янына алып кайтканда да атасы бер дә ыңгырашмады, тавыш чыгармады, бары тик чыраен гына сыткалады.

— Кайту белән, аюны алырга кил, булышырга Николайны чакыр. Актырнакны сакка калдырырга ярамый: урман эченә кан исе таралган, бүреләр килеп, этне буып ташларлар,— диде карт. Аннары:— Я, я, Актырнак, ярдәмен өчен рәхмәт, тик биткә генә үрелмә,— дип сөйләнде дә кинәт:— Әй, бусы тагы ни хикмәт?— дип куйды.

Аларга каршы:

— Бабакай! Бабакай!— дип кычкырып елый-елый, бил тиңентен кар ерып Ваня килә иде.

— Мин аны сизми калганмын: жәймә астына кереп яткан,— диде Степан, чаңгыларны чана янына тартып китергәндә.

Шул вакыт картның да тавышы сизелерлек булып калтыранып китте.

— Бабаңны бик яратасың икән, улым,— дип сөйләнде ул һәм, малайны сөеп, күз яшьләренә чыланган юеш бите белән күкрәгенә кысты.— Бабаң исән. Әле тагын икәүләп аю ауларга йөрербез. Ah!..— Степан әтисен көч-хэл белән күтәрәп ат чанасына салганда карт авыртуга түзә алмыйча ыңгырашып куйды.

Ул чанада кайтканда күзләрен йомган, йөзе агарып калган иде, шуңа күрә Ваня юл буе елый-елый аны кулыннан тарткалап кайтты, ә бабасы җавап кайтармады.

— Үлде! Үлде! Әти, бабай үлде. Уят әле!— дип үкереп елады малай.

Ләкин әтисе эндәшмәде, чанада аягүрә баскан килеш, атны чыбыркылап таптыруын гына белде,— аның үзенен дә чырае көл төсле агарынып калган иде.

Андрон бабай өйгә кайткач кына аңына килде. Дусты — карт фельдшер — тиз-тиз генә аның ярасын дарулап бәйләргә кереште. Василиса карчык, ул кушканнар-

ны үтәп, дәшми-тынмый арлы-бирле йөрөнде. Үзе, курка-курка гына, фельдшердан:

— Исән калырмы? — дип сорады. Карчыкның ирен-нәре калтырана иде.

— Үлмәс, үлмәс, — диде фельдшер тыныч кына. — Андый гына ярадан үлмиләр. Сугышта түгел бит. Ә менә аю ауларга Андрон Иваныч бүтән йөри алмас инде. Андый эшкә аягы ярамас.

— Алай гына булса, бик шөкер инде. Қартлык көнебездә тынычлабрак яшәрбез ичмасам, — дип жанлана төшөп сөйләнде карчык. — Ул муркырғыры аюлар төшләремә кереп бетте. Миңа алардан файда көтәсе түгел, тик картым гына исән булсын.

Ваня аларны тыңламады да, ишетмәде дә. Ул, бабасының аяк очына караватка менеп, аңа керфек тә какмый карап утырды. Бабасы күзен ачкач, малай сөнеченнән тагын елый башлады, тик ул тавышланып еламады, үзен күреп, куып жибәрүләреннән курыкты.

Андрон бабай шактый озак авырып ятса да — терелде. Тик картның яралы аягы тураймады, берәз кәкрәбрәк калды, байтак вакыт бик кыенлык белән, аксаклап йөрде ул.

Авырткан тез башын ышкый-ышкый, көрсенеп-авыр сулап:

— Ауга йөрү бетте инде миңа. Тик шунысы гына кызганыч: баш исәбен кырыкка тутыра алмадым шул! — ди карт.

— Кырыгынчысы ботыңны ботка аерып ташлаган булыр иде. Ярый әле бәхетсәз Актырнак булган... — ди карчыгы.

— Дөрөс әйтәсен, ул өйгә кайтып, Степанны алып килмәсә, бүреләрдән генә ярдәм көтәргә калган булыр иде. Аны бит мин жибәрмәдем, үзе белеп кайткан!.. — ди карт.

Актырнак шунда — алар янында гына утырып тора, әле бер колагын, әле икенчесен торгызгалап, алар сөйләшкәнне тыңлый. Бу яхшылыгы өчен карчык аңа нәрсәләр генә ашатмый, шуңа күрә этнең сырт өсте шома-рып, елкылдап тора.

Ваня үзе әйтмешли, бабасы белән алар «гомерлеккә дуслар». Малай шулай дигәч, Андрон бабай чал мыгы астыннан елмаеп, «әйе, әйе» дип баш кына кага иде.

Менә хәзер дә Ваня малайлар белән сугышып кайтканнан соң, ярсуы басылып житмәгән хәлдә, урманда күргән хикмәтләрне беренче булып бабасына сөйләде. Сөйләп бетергәч, бабасының кулларына күзе төштә дә исе китеп:

— Бабай, син ул төлкене ясагансың бит инде: нәкъ энә шундый иде!— дип кычкырып әйтеп куйды.

— Алай икән, алай,— диде Андрон бабай елмаеп.— Бурсыгын дә ясармын әле. Үз гомеремдә мин аларны житәрлек күрдем. Хәзер инде миңа аларны агачтан ясап, аннары син сөйләгәннәрне тыңлап юанырга гына калды,— диде ул көрсенеп.

Ваня бабасына кызганып карап куйды. Аның аягын төзәтер өчен ни генә бирмәс иде ул! Бабасының аягы савыкса, алар урманда икәүләп йөрерләр иде... Малай, жанланып китеп, бабасының авыру тезен сыйпарга кереште.

— Мин сиңа, бабай, бөтенесен дә сөйләп барырмын. Бабай, әйт әле: төлке белән бурсык ничек шулай бергә бик якын яшиләр?

— Ничек якын яшәмәсеннәр,— дип аңлатырга кереште карт. Ул яңа агач кисәге алып, кай жиреннән юна башларга икән дигән сыман, аны карап-чамалап торды.— Ояның хужасы — бурсык бит. Жирне бик жигел казый ул: аның тырнаклары менә мондый — жирне көрәп кенә бара. Ояны берничә тармаклы итеп казый. Аның үзенә ул хәтле күп тә кирәкми. Ә төлке хәйләкәр ул, бер дә жир казыйсы килми. Тота да бурсык казыган бер тармакка кереп оялый. Бурсыкка жәл түгел, әйдә, яши бирсен, ди. Тик үз өненнән төлке оясына бара торган юлны бик ныгытып күмеп-каплап куя. Төлке исен бер дә яратмый ул. Энә шулай ике ана киек икәү бергә яшиләр. Ата төлке балаларын карарга булыша, азык табып китерә.

— Ә ата бурсык?

— Ата бурсык ул үз корсагын гына кайгырта. Балаларны анасы үстерә.

— Тик мин шунысыннан куркам,— диде малай, уйчан бер төс белән, һәм агач төлкене яратып сыйпаштыргалап алды,— мин бурсык белән төлке оясы янына барганда артымнан малайлар карап калмагыйлары дип куркам. Үзләре минем ялганламаганымны беләләр, үзләре мине ялганлый дип үртәшәләр.

— Шулайдыр,— диде бабасы, бик тырышып бурсыкның борынын юна-юна.— Хәзергә синен үзенә да анда барырга ярамый. Ана киекләр бик сизгер хайван алар: кеше икенче тапкыр килдеме — тикмәгә йөрми ул дип шикләнә башлыйлар. Малайларга да шулай дип әйбәтләп, сугышмыйча гына аңлат. Аларны гаепләп булмый, аларның да күрәселәре килә. Ә менә киек хайванга аңлатып-төшендереп булмый.

— Ярый, бабай. Хәзергә бармыйм. Соңрак барып карармын да сиңа кайтып сөйләрмен. Безгә хәзер сугышырга ярамый, мәктәп бакчасында бергәләп эшлисез без бар,— диде Ваня.

Бу вакыт Текә яр елгасы буендагы уйсулыкта исә ыгы-зыгы башланган иде. Теге ана төлке шактый карт һәм бик сак жанвар иде. Аны шулай сак булырга дөнья өйрәтте. Ата төлке шушы арада гына ауга киткән жи-реннән кире әйләнеп кайтмады, шуңа күрә балаларының тамагын туйдыруны ана төлкенен үзенә кайгыртырга калды. Ул ата төлкегә ни булганын беркайчан да белә алмаячак — жәнлекләр тормышында мондый хәлләр бик еш була. Ана төлкенен үзенә исә яш чакында ук капкынга төшкәнә бар иде. Капкын дигәннәре бигүк төзек булмаган, күрәсең: ана төлке, бик азапланып булса да, тәпиен капкын авызыннан тартып ала алган иде. Ләкин аның шул тәпие гомерлеккә аксап, авыртып калды.

Аның каруы Аксак төлкедәге хәйләкәрлек белән саклык ике төлкегә житәрлек иде. Куркыныч барлыгын сизүгә, ул балаларын ояга кертәп кенә калмады. Ваня каен башыннан жиргә төшкән чакта ике төймә төсле елтыраган ике кара күз һәм очлы борын малайга таба төбәлөп күзәтеп тора иде. Куркуга төшкән ана төлке артымнан авылга хәтле озата барып дип Ваня уена да китермәде. Ана төлкенен борыны һәм күз-колаклары малай турында бөтенесен тикшереп белделәр. Хәзер инде карт төлкенен андый эшкә генә зинһене житә. Малайда мылтыктыр, капкындыр, оя казый торган көрәктер кебек кораллар — кыскасы, төлке халкы өчен куркыныч нәрсәләр юк иде.

Әмма Аксак төлкенен кешеләрдән, яманнан гайре, бернинди яхшылык күргәнә юк шул. Һәр кеше — аның өчен рәхимсез, явыз дошман. Шуңа күрә Текә яр буендагы яшерен оясы фаш булдымы — аның газиз баяа-

ларына зур куркыныч килә дигән сүз. Аннан бары тик качып кына котылырга мөмкин. Ана төлкә энә шундый нәтижәгә килде...

Ул малайдан берәз арткарак калды да, урман кырыендагы куаклар астына посып, Ваняның шулай ук беркадәр аксабрак авыл урамы буйлап кайтып киткәнен карап торды. Шуннан соң, уйларына чумып, куак ышыгында тагын берәз утырып торды һәм, саесканнар күрмәсен дип кача-поса гына, кирегә йөгәрде.

Юк, оясына туры кайтмады ул: анда таба болай да эз күп инде. Урманның аргы бер почмагындагы чытырманлык баскан иске чокырны тиз генә карап-тикшереп кайтырга кирәк иде. Аксак төлкә шул чокырда кайчандыр бурсыклар яшәгәнлеген хәтерли әле. Берничә тармаклы ул оя хәзергесеннән яхшырак иде. Тик аны аучылар актардылар, кыска гына кәкрә тәпиле, усал этләр ияртеп килгәннәр иде. Шул тәбәнәк этләр оядагы тар гына юлларга да сыялар. Шул хәл исенә төшкәч, Аксак төлкәнең сырт йоннары кабара башлады, үзе әкрен генә ырылдап та куйды. Әйе, хәзер анда бер бурсык та юк инде. Ярый әле: читтән килгән ул аучылар кыска тәпиле этләре белән китеп бардылар. Югыйсә урмандагы бер бурсыкны да исән калдырмаган булырлар иде.

Энә ул чокыр. Тоташ чытырманга әйләнгән, аралап керерлек тә түгел — нәкъ шундый урын кирәк тә инде.

Аксак төлкә ояның бөтен тармакларын жентекләп тикшереп чыкты, кайбер урыннарда казыштыргалап та алды, аннары канәгать булып төчкеренде дә балчык буялган күзләрен тәпиле белән сөрткәләде. Янә бер тапкыр исәпләгән сыман, берәз утырып торды, аннары ашыкмыйча гына өенә таба китте.

Һәм шунда кайтып барганда кинәт жылкә йоннары тагы кабарды. Сукмактан шыпырт кына читкә чыгып, куак арасына кереп ятты. Куркыныч барлыгын сизү белән, ул атылып чабып китәргә әзер иде. Аның сизгер колаклары кеше ишетә алмаслык аяк тавышлары ишетте.

Менә ул тавыш якынайганнан-якыная бара, хәзер инде аермачык танып була аны: төлкә өчен куркыныч түгел икән, ана бурсык икән ул...

Шул вакыт Аксак төлкәнең гажәпләнүдән хәтта авызы ачылып китте, авызыннан калтыранып торган кызыл теле сузылып чыкты. Гажәпкә калмаслык та түгел шул:

сукмактан, көчкө сулуй-сулуй, як-якка чайкалгап, аның өйдөшө ана бурсык юртып килә иде. Авыр сулавының да сәбәбе бар: авызына баласын капкан — күтәрөп килә иде. Шулкадәр ерак жиргә күтәрөп илтүе жиңел түгелдер шул бурсык-юан корсакка!

Аксак төлкө күршесенөң чокырга таба үтөп киткәнөң тып-тын гына көтөп торды да уктай атылып өөнө чапты. Бер-бер хәл булганчы, бу ананың да балаларын кеше күзеннән ераграк яшерергә ниятлөгәнлегө аңлашылып тора иде.

Аксак төлкө өөнө кайтып житкәнчө тәмам хафага төштө, чөнки ул туры юлдан гына кайтмады — урап-урап йөрдө, куркыныч-мазар юкмы дип, туктап-туктап торды. Оясына керөп киткәч индө тоткарланып тормады: ашыгып һәм шул ук вакытта бик зур саклык белән бер баласын авызына капты. Үткөн тешләрө белән шулхәтлө ипләп кенә күтәрөп алды — баласы хәтта йокысыннан да уянмады. Хәзәр индө таныш сукмак буйлап тизрәк тегө чокырга — ана бурсык баласын күтәрөп киткән төшкә барып житәсө бар!

Сукмакта алар тагын очраштылар. Бу юлы индө ана төлкө баласын күтәргән, бурсык исә кирө якка — оясына ашыга иде. Бер-берсеннән читләшөп яки качып маташмадылар. Син үзөң дә минем хәлгә төшкәнсөң, дигән шикеллө бер-беренә карашып кына алдылар да үз юлларына ашыктылар.

Чокырга житү белән, Аксак төлкө алдан хәзәрлөп куйган ояга керөп киттө. Ләкин аның баласы ачыккан икән — бик яман чыелдарга тотынды! Тавышланып үз-ләрен фаш иттермәс өчөн, ятып баласын имезергә туры килдө. Төлкенөң сизгер қолагы күршесенөң икенчө баласын китерөп, өчөнчөсөн алырга китүөн ишетөп торды. Ниһаять, төлкенөң баласы имөп туйды да чалкан тәгәрәп, тәпиләрөн жәөп йокыга талды.

Көчәя барган ниндидер борчылу-шомлану тойгысы Аксак төлкөнө тизрәк күчөнөп бетәргә ашыктыра иде. Оясына кайтып керү белән, ул хәл алып та, баласын имезөп тә тормады, икенчө баласын — соңгысын — сыртыннан капты да оя авызына таба борылды. Ләкин, тегесө кебек, бу баласы да ачыккан икән — әнисенөң авызында килеш ашарга сорап чыелдый башлады. Тик Аксак төлкө бик ашыга иде шул — бу ояда туктап баласын тынычландырасы итмәдө. Каушавыннан сак булырга

кирәклеген дә исеннән чыгара башлаган иде. Әмма урман тавышланганны да, гамьсезлекне дә гафу итми. Баласы чыелдавыннан туктамагач, Аксак төлке тагы да ашыга төшөргә мәжбүр булды, авызында бала булганга, куркыныч барлыгын борыны сизеп житкөрмәде...

Ачыгуы тәмам чигенә житкән зур ата бүрегә мондый ансат табыш очраганы юк иде әле. Ана төлке — иң сак жәнлек, ә бу — өстәвенә, баласы белән — үзе бүренен авызына килеп керде (ата бүре төне буе ауда йөрөп, табышсыз кайтканнан соң, куак астына ял итәргә яткан иде). Көрәш аяусыз каты булса да бик тиз бетте: Аксак төлке башта баласын ташларга өлгөрмәде, аннары инде соң булды...

Бүре бик сөенеп табышын күтәрәп кайтып китте: ерактагы өнөндә аны да ач балалары көтеп ята бит (бүре үз оясы тирәсендә жәнлек ауламый).

Әлегә хәл шундый тиз булды — яңа оясына соңгы баласын күтәрәп кайтып килгән ана бурсыкка сукмакта беркем очрамады. Әмма бер урында жиргә аккан канны күргәч, ул, коты алынып, читкә йөгөрдә һәм бу хәтәр төшне ерактан әйләнәп узды.

Шул куркыныч кан исеннән аның кем каны икәнлеген ул төшенгәндерме-юкмы, ансын кем белгән! Тик шулай да бурсыкның өнөнә житкәнче сырт йоннары кабарып кайтты, үзе ачулы һәм куркынган бер кыяфәт белән һаман як-ягына каранды.

Оясының түренә үк кереп, сабырсыз ач балалары янына яткач кына ана бурсык берәз тынычлана төште: аларның чоп-чоп итеп йотлыгып ими имүләре шикшомнарны, хәвеф-хәтәрләрне оныттырып тора иде...

Бу ни хәл тагы? Ана бурсык, яткан урыныннан калкына төшеп, нәрсәгәдер колак салды. Балалары ризасызланып кыймылдаша башладылар: болай ими имү бик жайсыз лабаса! Ләкин ана бурсык, аларның ризасызлануына карамастан, бөтенләй үк торып тыңлый башлады. Зәгыйфь кенә булып чыелдаган тавыш ишетелә, ләкин ул аның балалары чыелдавына охшамаган, шулай да бик таныш тавыш.. Әйе, монда ул тавыш, яңа ояның күрше тармагында гына.

Ана бурсык экрен-экрен генә тавыш килгән якка таба атлады. Әйе, шул икән — төлке баласы! Аксак

төлкенең беренче баласы чыелдый-чыелдый кыймылдап ята. Ул әле үрмәли дә, йөри дә алмый иде.

Аклы-каралы тар гына озын борын төлке баласы өстенә иелде. Бу борын төлкенекенә бер дә охшамаган иде. Ләкин күзе дә ачылмаган төлке баласы аны аерамыни? Ул шуны гына белә: бик ашыйсы килә, ә озын борынлы жәнлектән тәмле, жылы сөт исе аңкый. Шуннан соң инде ул, чыелдый-чыелдый, ана бурсыкка елыша башлады.

Ана бурсык беравык селкенмичә басып торды. Ими сораган кызганыч тавыш тагын кабатланды. Озынча тар борын аскарак иелде, авызы ачылды, таза үткен тешләре күренде. Бурсык — ерткыч жәнлек бит, ул да ит ашый. Әмма әлегә үткен тешләр кызгылт төлке баласын бик сакланып кына сыртыннан эләктереп күтәрәп алдылар...

Ана бурсык, борылмыйча, арты белән әкрән генә кире чыга башлады. Менә ул үзенә яңа оясына да житте. Имеп туймаган балалары чыелдый-чыелдый аны каршы алдылар. Ул балалары янына ятты. Тагын чоп-чоп итеп йотлыгып ими имгән тавышлар ишетелде. Чыелдаулар тынды. Чөнки кызгылт йонлы бишенче бала да имә башлаган, карасу-күк йонлы яңа туганнары белән бергә имәргә керешкән иде. Ана бурсык ара-тирә нәрсәгәдер борчылып кузгалып куя. Жилкәсендәгә каты йоннары шырпыдай тырпая, үзе, бугазын кабартып, бик усал итеп әкрән генә ырылдый. Сукмакта жиргә аккан теге кан таплары, шул куркыныч кан исе аның исенә төшә. Ләкин биш нәни бала авызының чоп-чоп итеп имүләрен ишеткәч, тагы тынычлана. Караңгы, тыныч, тирән ояга хәвеф-хәтәр кермәс кебек. Шуннан инде бурсык көрсенгән сыман тирән итеп сулап куя да йомшак ястыгына сузылып ята. Бирегә чиста-пакь балаларын күчергәнче, ул яңа ояны чистартып, үләннәр кертәп жәйде. Асрамага алган кызгылт баланы да бик әйбәтләп, бик озаклап яларга — чистартырга туры килде: төлкеләр бик шапшак булалар шул...

Шуннан соң берникадәр вакыт узды.

Кояшлы, аяз жылы жәйгә бер көн иде. Тирән чокыр эчендә, куаклар арасындагы оя авызында бер төлке баласы һәм дүрт бурсык баласы көрмәкләшәп уйныйлар. Ана бурсык алар янында ята, әсәренеп як-якка күз

салгалый: ул-бу куркыныч сизелмәсә дә, сак булу зыян итми. Ахырда ул, балалар бик озак уйнадылар, дигән фикергә килде. Ишетелер-ишетелмәс кенә «чи» иткән өн — әмер булуга ук, биш бала ояга кереп югалдылар. Алар артыннан аналары да кереп китте.

Шул ук кояшлы, аяз жылы көнне иртән икенче, буш оя янында, ак каен кәүсәсенә маңгаен куеп, бер малай басып тора иде. Бер ялгызы иде ул, уңайсызланырлык чит кеше юк иде янында. Эре-эре күз яшьләре анын битләре буйлап тәгәрәп төшә дә ак каен кайрысына тама. Үзе сулкылдый-сулкылдый:

— Киткәннәр моннан, бөтенләйгә киткәннәр! Хәзер инде табып булмас аларны! — дип пышылдый.

Бөек табигать китабыннан ачылган хикәя һич көтмәгәндә аның өчен иң кызык жирендә өзелеп калды.

Малай бер нәрсәне яхшы төшенде: урман үзенң серләрен тиз генә ачмый, бик нык саклый икән. Ул серләрне ачар өчен аны яратырга, сабыр-түзем булырга кирәк икән. Аның сөенүенә дә, көенүенә дә шаһит булган шушы ак каенга ул, гомеремне шул урман серләрен ачуга багышлагачакмын, дип сүз бирде.

КУК ТИЕН

Ботак-тармакларын жәеп утырган карт чыршы төбенә таучык сыман булып көрт өөлгән. Читтән караганда ул кыш буена кар бураннары өйгән гадәти бер көрт булып кына күренә. Тик аның бер ягында ни өчендер кечерәк тишек бар, шул тишек турысындагы чыршы ботагына бәс кунган — әйтерсең, әлеге тишектән кемнәндер жылы сулышы чыга да, нечкә генә боз кылчыкларына әверелеп, чыршы ботагын сара.

Урман эче тып-тын. Бу ни хикмәт тагы? Әлеге көрт кырыенда бер урында кар чак кына селкенгәли башлады, аннары шуннан як-якка вак кына кар ярмалары тәгәрәде дә, уртада, нәни генә коедан килеп чыккан сыман, озын койрыклы бәләкәй бер соры жәнлек күренде.

Жәнлек ялт-йолт итеп як-ягына каранды, арт тәпиләренә басып күтәрелә төште. Очлы борыны белән сага-

еп кына һаваны иснәде: куркыныч-мазар сизелмиме, янәсе.

Ул-бу юк шикелле. Тычкан тагын бер тапкыр борынын тартып иснәнеп алды да, көрт өстеннән елт кына йөгереп китеп, чыршы ботагы астындагы тишеккә чумды.

Көрт тирәсе тагын тынып калды. Менә аның икенче ягында да нәни генә кое хасил булды, аның артыннан тагын берсе, аннары тагын... Тычканнар, бер-бер артлы елт-елт йөгөрешеп, чыршы ботагы астындагы тишеккә кереп югалалар. Нишлиләр алар анда?

Бераздан алар әлеге тишектән кире чыгалар да, аска төшөп, кар астына кереп китәләр. Карның өсте бозланып каткан, ул ышанычлы, ә кар астында тычканнарының бик күп юллары, сукмаклары бар. Шул юллар буйлап алар үзләренең кар астындагы жылы ояларына йөгөрәләр. Менә хәзер аларның авызлары мәзәк кенә булып бүлтәеп тора, алар авызларына сыйдыра алган кадәр көрән йон тутырганнар. Ана тычканнар балаларын бик кайгырталар: менә хәзер туачак балалары өчен алар (ә тычкан баласы дөньяга йонсыз-ялангач булып туа, күзләре дә соңыннан гына ачыла) мәш килеп жылы түшәк хәстәрлиләр. Балаларының хәтфәдәй йомшак йоннары үсеп житкәнче аю йоны оя эчен миң башындагы кебек жылы тотачак.

Көрт эчендәге ояның хужасы дәү карт аю, тәпиен борынына куеп, шундый каты йокыга талган — янында тычканнар кайнашканын ишетми дә. Нәни генә тычкан тәпиләре аның янтыгы белән сыртындагы ябага йоннарын әкрән генә йолкып-тарап төшергәндә карт аюга, бәлки, рәхәттер?

Башка жәнлекләр кебек, аю да ябагасын яз көне коя. Ул хәтта әлеге әрсез кунакларның үзенең сыртынан тасма шикелле итеп йонын йолкуларын да сизмәде. Тирән сулу алып, авызын тына чәпелдәтте дә икенче ягына әйләнеп ятты. Аюга кышкы йокысыннан уянырга иртәрәк әле: урман эчендә тоташ кар ята, анда бернинди азык юк.

Менә тагын бер кунак күренде, бусы инде тегеләреннән зуррак. Күгелжем-кызгылт йонлы, күпереп торган йомшак койрыклы бер тиен чыршы кәүсәсе буйлап әкрән-әкрән генә аю оясына хәтле төште. Койрыгы белән кагылып чыршы ботагындагы бәс кылчыкларын

жойды. Шул вакыт, агач ботаклары арасыннан кояш-
яктысы төшүгә, бәс кылчыклары кояш нурында аллы-
төлле чаткылар сыман жемелдәп киттеләр. Ләкин күк
тиен бу матурлыкка шаккатмады: аның бөрлегән чаклы-
гына кара күзләре мәш килеп йөгәрешкән теге тычкан-
нарны күзәтә иде. Әһә, алар йон ташыйлар икән! Бу
йон тиенгә дә кирәк бит. Озакламый аның алсу тәнле
ялангач балаларына да жылы кирәк булачак.

Күк тиен сакланып кына агачтан карга төште дә ялт
итеп теге тишәккә кереп тә китте. Бераздан ул агач
ботагында иде инде. Хәзер аның да авыз кырыйлары
мәзәк кенә булып кабарып, бүлтәеп чыккан. Тычканнар
моны күреп көнләшкәннәрдер дә: авызларына берьюлы
шулхәтле йон сыйдыра алмыйлар бит алар!

Бусы ни тагын? Күрше чыршы астыннан тып-тын
гына зур бер соргылт-көрән кош очып чыкты да тиен-
гә ташланды! Кәкре тырнакларын алга таба сузган,
менә-менә сыртыннан эләктереп ала хәзер!

Әмма тиеннең дә хәйләсе юк түгел: ул күз нярмәс
тизлек белән агач тирәли борыла-сырыла өскә менеп
китте. Карчыга да борыла-сырыла тиен артыннан ку-
макчы иде дә — кая ул! — чыршы ботакларына бута-
лып бетте. Тиен исә агач куышындагы оясына атылып
керде дә, көчкә сулуй-сулуй, ояның түренә үк сыенды.

Ачуы-ярсуы кузгалган карчыга шулай да бу агач
куышына менеп житте, үткен тырнаклы тәпиен тиен
оясына тыгып уңлы-суллы йөрткәләп карады, тик бары-
бер дер-дер итеп калтырап торган тиен сыртына житә
алмады. Канатлы юлбасар ачудан томшыгын шыкыл-
датып алды да, читкәрәк китеп, агач ботагына кунды,
як-ягына каранды.

Әлбәттә, болай көтеп утырып мәгънә булмаячак:
куркудан коты алынган тиен оясыннан тиз генә чык-
маячак. Карчыга канатларын, тып-тын гына жилпеп, куе
чыршы ботаклары арасыннан аска таба томылды да
юкка чыкты. Шулай да юлында бер татлы калжа
эләктерде ул: балаларына йомшак түшәккә дип аю
йоны ташучы тычканнарның берсе оясына кайтып житә
алмады. Карчыга очып килешли генә аны кар өстеннән
эләктереп алды да, якындагы агач ботагына кунгач,
өзгәләп кабып та йотты. Агач ботагынан кар өстенә
әйләнә-тулгана бер йон кисәге генә төште һәм икенче

бер тычкан аны шундук элэктереп тә китте. Табигатьтә бернәрсә дә әрәм булып ятмый.

Күк тиен чыннан да тиз генә исенә килә алмады. Әмма тышта хәтәр-куркыныч булса да, ашыкмый чарасы юк: бүген-иртәгә дигәндәй тиен балаларына жылы түшәк кирәк булачак. Күк тиен, тәрәзәдән үрелеп караган кебек, оя авызыннан башын чыгарды, шактый озак карангалап торды, шуннан соң гына оясыннан чыкты да, сакланып кына ботактан ботакка сикерә-сикерә һәм як-ягына карана-карана, аска төшә башлады.

Янәшә чыршыдан аңа каршы, сөенеп-шатланып, күпереп торган бик дәү койрыклы чибәр тиен ташланды.

Тик бу ни хәл? Күк тиен аңа җавап итеп тешләрен ыржайтты һәм, ачулы чыкырдап, кунакка ташланды. Тегесе күрше чыршы ботагына көчкә сикереп өлгерде һәм, сәерсенеп, Күк тиенгә карап тора башлады. Алар бик дус, тату иделәр ич, көн буге куышып уйнап йөри торганнар иде... Нәрсә булган әле ана болай?

Тырнакбай — бу урманда иң көчле һәм иң усал тиен. Моңарчы ул берәүгә дә үзе белән болай кыланырга юл куймый иде. Ә менә Күк тиенгә юл куйды бүген. Балаларының күзе ачылып, үзләре йөри башлаганчы ата тиеннәр алар өчен куркыныч. Шуңа күрә Күк тиен аны ояга якин китерми иде.

Шуңа күрә Тырнакбай да буйсынырга мәжбүр булды. Зур бер чыршы күркәсен тәпиләре белән тоткан килеш, ул күркәнең кабыгын тиз-тиз генә кимереп ташлый да эчтәгә тәмле орлыкларын казып ала һәм Күк тиеннең мәш килеп эшләп йөргәннен ерактан гына күзәтеп тора.

Ана тиен исә чыршы кәүсәсе буйлап туктаусыз бер менә, бер төшә һәм ояда аю йоны арта бара. Ахырда ул йон җитәрлек булды дигән нәтиҗәгә килде, кадерле түшәкне тешләре һәм тәпиләре белән теткәләп күпертте дә тынып калды.

Шуннан соң беркадәр вакыт узды. Тырнакбай чыршы орлыгы ашап утырган жиреннән кинәт сискәнеп калтыранып куйды. Ашалып бетмәгән чыршы күркәсе җиргә төшеп китте. Тырнакбай исә ботактан ботакка сагаеп кына сикерә-сикерә ояга якынлашты. Аның сизгер колагына зәгыйфь кенә чыелдаган тавыш ишетелде.

Шул минутта ук агач куышындагы оядан ачулы итеп чыкырдаган тавыш ишетелде: Күк тиен колаклары да сизгерлектә аныкыннан ким түгел иде.

Тырнакбай тагын күрше чыршыга күчәргә мәжбүр булды. Нихәл итәсен, ана тиеннең ачуы сүрелгәнән сабыр гына көтәргә туры килә шул.

Бу вакытта исә Күк тиен хәлсез булса да, үзен бик бәхетле хис кылып, әле яңа дөньяга килгән нәни генә ике баласын ялап ята иде. Үсә төшкәч, алар йомшак кына йонлы, күпереп торган койрыклы шаян-шук тиен балалары булырлар. Хәзер әле шундый ямьсезләр — тәннәрендә бер бөртектә йон юк, күзләре бөтенләй ачылмаган — тире аша карасурак булып беленеп, кабарыбрак торалар. Әмма жылы, тәмле сөтне имидән бик шәп суыралар. Икәү генә булганлыктан. (тиеннәрдә сирәк була торган очрак) аларга сөт житәрлек иде.

Билгеле, Күк тиенгә алар дөньяда иң сөйкемле бала булып тоела торганнардыр. Алар яныннан ул бер адым да китә алмый. Оясыннан ашарга да чыкмый диярлек: тиз-тиз генә берәр нәрсә эләктереп капкалый да, балаларыма бер-бер хәл булмагае дигәндәй, шундук оясына йөгәрә.

Әйе, борчылуы тикмәгә булмаган икән, бәла дигәннең озак көттермәде.

Чыршы төбендәге кар көрте эллә кайчан эреп бетте инде. Сукранып үкәргәли торган карт аю да, йокысы туймагандай иснәнә-иснәнә, кашына-кашына, оясыннан чыгып, урман буйлап китте. Ул аю Күк тиенгә бернинди зарар кылмаса да, киресенчә әле, аның балаларына йомшак йон түшәгә бүләк иткән булса да, тиен ана үз телендә эллә ниләр әйтеп, ачуланып-тиргәп калды. Тиеннәренң гадәте шундый инде: урмандагы башка жәнлекләренң эшенә тыкшынмый калмыйлар алар.

Күк тиен аю артыннан әйтәсен әйтте дә үз эшенә кереште. Балалары инде берәз үстеләр, аларны күкәй белән сыйлаганда да начар булмас иде. Хәер, аның күздә тоткан бер кош оясы бар иде бит әле. Күк тиен ботактан ботакка сикерде, як-ягына каранды, Тырнакбайга, бу тирәдә йөрмә дигәндәй, ачуланып бер чыкырдап алды да таныш юл белән ботактан ботакка очып кына теге ояга китте. Ул арада исә аландагы карт чыршы тирәсендә кеше авазлары, аяк тавышлары ишетелде.

— Шушыны аударыргамы? — диде бер тавыш.

— Башта шушыны, аннары энә тегесен. Егетләр, карагыз әле: бу чыршы төбөндә аю йоклаган булган. Эх, элегрәк килеп карыйсы калган!

— Күрсәтер иде ул сиңа күрмәгәннең! Пычкын белән бармакчы идеңмени аның янына? Ярый, юк сүз сөйләп вакыт уздырмыйк, эшкә тотыныйк, егетләр.

Егетләр тиз-тиз кисәргә дә керештеләр. Берничә минут та үтмәгәндер — карт чыршы, чайкалгап куеп, бер якка ава башлады һәм аннары гөрселдәп барып та төште!

— Оста аудардыгыз! — дип әйтеп куйды бер егет, аннары кинәт кычкырып жибәрде: — Егетләр, килегез әле тизрәк! Агач куышында бәләкәй генә тиен балалары бар! Агач ауганда ничек бәрелеп үлмәгән алар?! Бусы тагы ни хикмәт?..

Навадан чыршы кәүсәсенә чуар бер кош күккә килеп төште. Күкәй бәрелеп ватылган төштә сары тап кына калды. Балаларына дип алып кайтып килгән бу күкәйне Күк тиен төшереп жибәрде. Хәзер анда күкәй кайгысы түгел иде шул. Күк тиен, әлеге хәлне күрөп, ботак өстендә хәрәкәтсез-тынсыз калды. Бик дәү бер гәүдә, иеләп, кулын агач куышына сузды. Анда аның балалары бар бит, балалары бар!..

Ана тиен ботактан жиргә егылып төшкәндәй төште дә, чыршы тирәсендә басып торган кешеләрнең аяк арасыннан елт кына үтеп, агач куышына кереп китте. Кешеләр берәр сүз әйтеп өлгергәнче, ул, бер баласын авызына кабып, оядан килеп тә чыкты. Баланы тиз генә сыртына салып, кеше аяклары арасыннан елт кына узып та китте.

— Менә хикмәт! — диде баягы егет, исе китеп. — Күрдегезме: аяк арасыннан уза — курку дигәннең уенда да юк. Әнә! Кара! Тагын килде!

Күпереп торган күк йонлы кечкенә генә жәнлек, тагын кеше аяклары арасыннан узып, агач куышына кереп китте.

— Ай-һай житез! — диде әлеге егет, елмаеп. — Мин аны хәзер бүрек белән каплап алам. Чыксын гына! Ай, Степан агай, жибәр кулны, авырттырасың!

— Тиясе булма! — диде урман кисүче олы бер агай. Егетнең кулын агачтан читкә тартып алды. — Күрми-сеңмени — балаларын коткара бит!

Икенче бер агай да:

— Әйсе шул! — дип куйды. Һәм шуннан соң кешеләр экренләп агачтан читкәрәк киттеләр.

Күк тиен агач куышыннан килеп чыкканда аның юлында кешеләр басып тормый инде инде. Соңгы баласын күтәрәп куак арасына кереп киткәч тә, кешеләр, ни дип әйтергә һәм нәрсә эшләргә белмәгәндәй, сүзсез генә басып калдылар.

— Степан агай, мин бит начар ният белән эшләмәгән идем, валлаһи. Күрәп житкөрмәгәнмен, — дип уңайсызланып сөйләнде баягы егет.

— Күрәп житкөрмәгәнлегенә беләм, — диде карт ачусыз гына. — Шуңа күрә ачуланмыйм. Тик хәтеренә салып куй, гомергә онытмаслык итеп: ана йөрәгенә энә ничек якын ул бала дигәнең!

— Курыккандыр үзе дә, — дип куйды өченче бер ир.

— Әлбәттә! Кеше дә, жәнлек тә, кош та үзенң баласын коткару өчен жанын да жәлләми.

Урман кисүчеләр шулай дип сөйләшәп торган арада Күк тиен инде балаларын саескан оясына күчәрәп, аларны жайлабрак урнаштырырга да керешкән иде. Ул әле һаман авыр-авыр сулай, йөрәгә дөп-дөп тибә, күзләрендә кот калмаган иде. Ә балалары инде, ашарга сорап, кызганыч бер тавыш белән чыелдыйлар, өстәвенә, балаларын монда күчәргәндә, бәлки, ул аларның берәр жирен авырттыргандыр да әле. Шуңа күрә Күк тиен ояга керү белән үк аларны жайгыртырга кереште: жайлап кына яткырып аларга туйганчы ими имезде. Балаларын имезеп яткан чагында да дерт-дерт итеп сискәнгәләп куйды, әсәрәнәп, тышка колак салды: бик куркыныч хәл кичерергә туры килде шул мескенгә.

Бусы нәрсә тагын? Күк тиен сискәнәп китте, яткан жиреннән күтәрелә төште: оя авызыннан, бик юаш кыяфәт белән сагаеп кына, йомшак чуклы колакларын торгызып, соры бер тиен башы карап тора иде. Тырнакбай икән бу! Моннан да эзләп тапкан ул аны. Аның бөтен кыяфәтеннән: «Бәлки, куып жибәрмәссең?» — дип ялваруы сизеләп тора сыман иде.

Бу юлы инде Күк тиен аны куып жибәрмәде. Хәер, шыр-шыр итеп ачуланган кебек булды булуын, ләкин бусы инде чынлап ачулану түгел, тик болай, куркытыр өчен кырыслык күрсәтү генә иде. Һәрхәлдә, Тырнакбай аның жавабын шулай дип аңлады, моңа бик канәгать булды, күрәсең — оя янындагы ботакка урнашты.

Күк тиеннең карашын дөрөс аңлады ул: хәзер инде ана тиен аннан курыкмый, шикләнми башлаган иде. Болай булгач, жайга китте эшләр. Балалар бик тиз үсә башладылар. Нәни тиен балалары оя тирәсендәге ботакларда сикерә-сикерә уйныйлар, ана тиен белән ата тиен икәүләшеп аларны күзәтеп торалар.

Балалар нәкъ эти-әниләренә охшаганнар, тик койрыклары гына юкарак. Анысы өчен борчыласы юк. Көзгә таба койрыклары мамыкланып күпереп житәчәк!

Дөнья инде тыныч, куркыныч-мазар юк кебек иде. Тик бала-казаның каян килеп чыгасын белеп булмый шул. Яз көне Күк тиенне каптыра язган карчыга-дошман әлегә саескан оясында тиеннәр яшәп ятканын сизеп алган иде. Тик ул тиен балаларының оядан чыккан чакларын туры китерә алмый иде. Шунның өчен ул беркөнне иртүк алан читендәге куак эченә кереп постыда, юлбасар шикелле, үзенә корбанын сагалап тора башлады. Аның чуар каурыйлары яфраклар арасындагы кояш нуры тәңкәләре һәм күлгә таплары белән шулхәтле кушылып китә — якынарак килеп караганда да әллә ни аерырлык түгел иде. Усал сары күзләре, селкенмичә, үзен сиздермичә, ике шәм шикелле янып тора иде.

Ни сак Тырнакбай да бу куркынычны сизмәде. Бик сак Күк тиен дә ул-бу шәйләмәде — оя авызын томалап куйган мүк кисәген тәпие белән тартып алды да, тирә-якка күз салгалагач, балаларына үзләренә тиен телендә:

— Ул-бу юк. Уйнарга чыгыгыз, — диде.

Балалар бу чакыру сүзен кабат әйттермәделәр — сөенечләреннән этешә-төртешә, чыелдаша-чыелдаша оядан чыктылар һәм... шул минутта ук куаклар арасынан алар өстенә тавыш-тынсыз гына, яшен ташыдай булып, көрән-соры бер нәрсә атылды. Ана тиен әче тавыш белән кычкырып жибәрде, әмма ул арада инде явыз карчыга, бер баланы эләктереп, юкка да чыкты.

Ана тиен, нишләргә белмичә, ботактан ботакка сикерде, югалган малаеның эзен эзләгән шикелле, ботакларны иснәп-иснәп карады. Аның тавышына ата тиен йөгереп килде, хәлне аңламыйча, әсәренеп, Күк тиенне күзәтеп торды: карчыганы ул күрми калган иде.

Ана тиен жиргә төште. Карчыга аның иң зур, иң таза баласын эләктереп киткән, нәни Кара күзкәйне

исә канаты белән жиргә бәрәп төшергән иде. Менә хәзер ул, кызганыч итеп сызлана-сызлана, өч тәпие белән генә атлап әнисе янына килде: агачтан егылып төшөп бер тәпиен бик нык авырттырды. Ояга үрмәләп менә алмый иде ул.

Ни хәл итәргә?

Тырнакбай, бу хәлгә аптырап, әсәренеп, ботактан ботакка сикерде, килеп ояга күз салгалады. Ахырда, агач ботагындагы бер тамчы канны сизгәч кенә, хәлне аңлады. Куркудан һәм жирәнүдән әллә ничек сәер генә йөткергәләп, жылкә йоннарын кабартып, кан исен ерактан гына иснәштереп торды. Аннары агачтан жиргә төште дә, Кара күзкәйнең яралы тәпиенә шикләнеп карый-карий, аның янында озак кына басып торды.

Бу очракта ни чара кылырга кирәклеген ул белми иде.

Ә менә Күк тиен нишләргә икәнлеген белә иде. Моннан берәз ерактарак яз көне кара тукраннар бала чыгарган бер агач куышы барлыгын бик яхшы хәтерли иде ул. Хәзер шул куыш буш булырга тиеш. Ерагын ераграк та, аның каруы явыз карчыгадан арырак китүең хәерле, чөнки ул дошман бирегә тагын килеп житәчәк.

Күк тиен жирдә яткан баласы янына килде дә аны борыны һәм тәпиләре белән эткәләргә-төрткәләргә кереште. Кара күзкәй селкенмәде, әкрән генә чыелдап куйды. Ана тиен, башын күтәрәп, аптырашлы бер кыяфәттә, ярдәм сорагандай, Тырнакбайга карады. Анысы да, аптырашта калган бер төс белән, Күк тиенгә күзен төбәде һәм бер сикерүдә аның баш турысындагы ботакка килеп кунды. Күренеп тора: ни чара кылырга кирәклеген ана тиен хәл итәргә тиеш иде. Шуннан инде Күк тиен кызының йомшак йонлы муенынан капты да, теге чакта нәни балаларын күчергәндәге кебек, аны сыртына салмакчы булды. Ләкин бик кыен эш булып чыкты ул: Кара күзкәй хәзер инде әнисенең яртысы кадәр булып үскән иде.

Әнә шулай башланды бу сәфәр. Йөгә авырлыгыннан чайкала-чайкала, Күк тиен көч-хәл белән алга таба атлады. Ата тиен, аскы ботаклар буйлап сикерә-сикерә, аның артыннан иярде. Егыла язардай булып иелә-иелә, ул бик тырышып «кыш-кыш» дигән аваз чыгара — хатынына үзенчә акыл-киңәш бирә иде, күрәсең. Ләкин

жиргә төшөп аңа ярдәм итәргә кирәклеген абайламый яки теләми иде.

Һәрнәрсәнең ахыры булган кебек, бу авыр юлның да азагына життеләр. Эче куышланып беткән карт усак янында алар әниле-кызлы хәлдән таеп егылдылар. Эчләрен сулык-сулык китереп сулап ята башладылар.

Менә бәхет! Ата тиен усак кәүсәсендә каралып күренеп торган куыш авызыннан елт кына кереп китте дә шундук кире чыкты һәм шатланган тавыш белән чыкырдарга кереште. Ул үзе эзләп тапкан бик шәп йортка хатыны белән кызын чакыра иде шикелле.

Әмма, гажәбенә каршы, гаиләсе аның чакыруына җавап кайтармады. Күк тиен төн буге дерелди-дерелди, як-ягына карана-карана, җирдә яткан Кара күзкәйне саклап чыкты, аны ташлап китә алмады.

Үлән арасында калтыранып яткан йомшак йонлы бәләкәй генә ике жан иясен төн җиле кызганды, күрәсең: ул бөтенләй тынып калды, тирә-юньдә табыш эзләп йөргән ерткычларның зурысына да, кечесенә дә алар турында бер хәбәр дә житкермәде.

Бер тапкыр алар кыштыр-кыштыр иткән тәпи тавышлары ишеттеләр. Төнге ауга чыккан явыз ас иде ул — үзе тиен чаклы гына булса да, вак урман җәнлекләре арасында юлбарыс кебек ул. Күк тиен белән кызының шунда җирдә ятканлыгын җил аз гына сиздерсә дә, аларның инде берсе иртәнгә чаклы яшәмәс иде. Ләкин явыз асның сизгер кара борынына андый ис тоелмады һәм ул, карт усак яныннан узгач, бер баканы эләктерде дә сикерә-сикерә китеп барды. Тиеннәр шунан соң гына берәз тын алдылар.

Төн куерган саен төнге авазлар да арта барды. Менә «у-уһ, у-уһ!» итеп куян ябалагы уһылдап куйды, куак артында гына мәче башлы ябалак кычкырды... Котны ала торган авазлар! Жылы, рәхәт ояда ятканда да, бу тавышларны ишеткәч, тиеннәрнең сырт йоннары кабарып-кабарып китә. Әмма инстинкт, качып китә алмасаң, посарга, шым булырга куша аларга.

Таң атып, кояшның беренче нурлары жиргә сирпелә башлаган чакта төн буге тын яткан җилнең дә түземе төкәнде. Ул, җитез аяклы малай шикелле, урман буйлап йөгереп-җилеп китте, аның артыннан агачлар чайкалышып, шаулашып калдылар. Жирдәге тиеннәрнең баш өстендә борчылып-шомланып чыкырдаган тавыш

ишетелде. Тырнакбай аларны бу юлы да ташлап китмәгән икән. Ул, жирдәгеләргә ни эшләргә кирәклеген күрсәткән шикелле, агач кәүсәсе буйлап куыш авызына чаклы йөгереп менә дә кире төшә иде. Һәм, ниһаять, тегеләр аның ишарәсен аңладылар. Кара күзкәй ыңгыраша-ыңгыраша усак төбенә килде, акрын гына, көчкә-көчкә үрмәләп менде дә куыш эченә кереп ауды. Шулай итеп, ул гомере буена аксап калды. Анасы Күк тиен өчен дә ул гомере буена бала булып калды. Төнлә агач куышында әнисе, аны яратып, тәпиләре белән кочты, иртән аның йомшак тунын ялап, алтын төсле ялтырарлык итеп шомартты. Көндөз ягымлы тавыш белән кызын гел үз янына чакырып торды, Кара күзкәй ераграк китсә, аның өчен борчыла башлады.

Инде менә хәзер жәй дә бетеп килә. Тиеннәр бик тырышып кышка азык әзерлиләр. Бу эшне барлык тиеннәр, хәтта кышның әле нәрсә икәнән белмәгән бала тиеннәр дә эшлиләр. Иң яхшы, иң тәмле гөмбәләрне агач ботакларына кибәргә элөп куялар. Агач куышларына һәм агач тамыры асларына төрле чикләвекләр тутыралар. Кыш көне тиен үзенәң жыеп куйган чикләвеге кайда икәнән онытса да аптырап калмый, икенче берсенекен табып ала. Ә ул жыйганны башка тиеннәр ашый. Кара күзкәйгә аксак тәпи белән йөрүе бик кыен: ул ботак тармакланган жиргә житкәч сөртөнөп китә дә гөмбәсен төшереп жибәрә. Гөмбәне эшләпәсе белән өскә, сабагы белән аска каратып, ике жәп арасына бик әйбәтлөп урнаштырырга кирәк, югыйсә ул жиргә төшөп китә. Шуңа күрә Кара күзкәй гөмбәләрне күбесенчә кискән агач төпләре өстенә куя — анда да кибә ич алар.

Тормыш әнә шулай жайлы гына давам иткән чакта кинәт урман эчендә ниндидер үзгәреш булды. Көннәр әле жылы, ашарга азык та житәрлек иде. Әмма урмандагы барлык тиеннәр нәрсәгәдер борчыла-тынгысызлана башладылар. Ихтимал, моның сәбәбе аларның төп азыгы булган чыршы күркәләренәң быел начар уңуыдыр. Туган урманнары чит-ят бер урын кебек тоела башлады. Тиеннәр тынгысызланып агачтан агачка күчәләр, инстинкт аларны, туган жирләрен ташлап, әллә кайдагы үзләре күрмәгән урманнарда китәргә өнди иде.

Урман эче агачтан агачка сикерешкән тиеннәр белән тулды. Болар арасында бу урманныкылар да, ерактан, ят урманнардан килүчеләр дә бар иде. Йомшак йонлы кызгылт жәнлекләр урман эчләп өзлексез агылып торалар иде. Озакламыйча Күк тиен белән Кара күзкәй дә аларга кушылдылар. Тырнакбай да кайдадыр шушы тоташ агым эчендә йөгәрәдер, тик, Кара күзкәй үсеп житкәч, Күк тиен Тырнакбай белән кызыксынмый иде инде.

Тиеннәрнең холыклары да бөтенләй үзгәрде. Алар агачтан агачка сикерәләр-сикерәләр дә, ялан жирләр туры килсә, бернидән курыкмыйча жир өстеннән йөгәрәләр, юлларында елга-мазар очраса, көтүләре белән кысылыша-кысылыша, суга ташланалар, шунда батып үләләр, берсе берсен батыралар. Исән калганнары, йөзеп чыгып, тагын йөгәрәләр.

Алар өстендә, әллә нинди тавышлар белән кычкыра-кычкыра, ерткыч кошлар тулгана. Алар тиеннәрне эләктереп алып шундук ашыйлар. Ашап авырайгач, арткарак калалар. Ачыга башлагач, бичара жәнлекләр

артыннан тагын куып житәләр. Ә бүре, төлке, аслар, ашау гына түгел, аларның артларынан калмыйча няреп киләләр.

Тиеннәрнең ерак юлга чыгуларына инде берничә көн булды. Күк тиен белән Қара күзкәй дә башкалардан калышмаска тырышып йөгерәләр. Төнгә каршы агач куышы тапсалар, алар шунда кереп йоклыйлар, куыш табылмаса, агач кәүсәсе ышыгында ботакта бер-берсенә сыенып йоклыйлар. Қара күзкәй күзгә күренеп хәлсезләнә. Иртән, юлга кузгалыр алдыннан, ул бик озаклап, ыңгыраша-ыңгыраша, авырткан тәпиен ялый — аның уң тәпие шешеп чыккан инде. Яңадан-яңа тиен көтүләре аларны уза торалар.

Әмма озакламый барча тиен явына яңа бер бәхетсезлек килде: алда кинәт урман бетте. Тиеннәр аптырашып урман читенә жыелдылар. Аларның күз алдында ут ялмап узган ялан кыр жәелеп ята иде. Жир янган-көйгән, кара күмергә әйләнгән, тик анда-санда гына күмерләнгән агач кәүсәләре тырпаеп тора иде.

Тиеннәр урман кырыендагы исән калган агачларны сарып алдылар. Алар әкрен генә «кыш-кыш» киләләр, ачлыктан һәм хәлсезлектән тонып калган күзләре белән куркынып, як-якка караналар иде.

Ниһаять, бер тиен сакланып кына жиргә төште, янган-көйгән жир әле һаман да суынып бетмәгән сыман, куркынып тәпиләрен селеккәләде. Аның артыннан икенчесе, өченчесе, дүртенчесе төште... һәм шуннан соң барлык тиеннәр, яшел урманны ташлап, янган-көйгән жир өстеннән алга таба омтылдылар. Көл тузаны аларның кызгылт туннарына утырды, тын юлларына тулды. Бичара жәнлекләр төчкерә-төчкерә, йөткерә-йөткерә һаман йөгерә бирделәр.

Уттан калган жансыз жир өстендә хәлсез тиен тәпиләре астында күмер кыштырдаганы гына ишетелә. Ашарга да, эчәргә дә юк. Бичара тиеннәрнең исән калу өмете бөтенләй юк иде кебек.

Менә бервакыт каршы яктан йомшак кына җил исә башлады, һәм тәмам хәлдән тайган жәнлекләр жанланып-тернәкләнеп киттеләр. Алар, арт тәпиләренә басып, җил белән агылган саф һаваны йотлыгып-йотлыгып суладылар. Шул һавадан ниндидер сөенечле хәбәр алгандай, катырак йөгерә башладылар, гүяки җиләс йомшак җил арган-талган тәпиләргә көч өстәп җибәрде.

Күпмедер жир узгач, алдагы тиеннәр кинәт тукта-
дылар. Арттагылар алар өстенә килеп ябырылдылар.
Аларның юлын кисеп тын гына бер елга агып ята иде.
Янгын шушы ярга хәтле килгән дә туктап калган иде.

Аргы якта ямь-яшел куе урман шаулап утыра. Карт
чыршы ботакларында тэлгәш-тэлгәш сыман күркәләр
асылынып тора. Жил, энә шул хәбәрне китереп, хәлдән
тайган жәнлекләргә көч-куәт өстәгән иде.

Тиеннәр узыша-узыша елгага ташландылар. Мәче
шикелле, телләре белән ялый-ялый су эчтеләр дә аргы
як ярга таба йөзеп киттеләр. Аларның күз-колаклары,
сизгер борыннары мул азык вәгъдә итә һәм тиеннәр
шунда омтылалар иде.

Қара күзкәй әлегә яр буена иң соңгы тиеннәр белән
бергә килеп житте. Ул әледән-әле абынып китеп егыла,
тиз генә торып баса алмый иде. Әнисе алгарақ узган
жиреннән кире әйләнәп килә дә кызын борыны белән
төрткәләп-эткәләп карый, хәтта тешләп тә ала — ләкин
ул да файда итми иде.

Суга алар иң соңгы булып төштеләр.

Күк тиен курыкмыйча батыр йөзә: күпереп торган
йомшак койрыгын флаг шикелле бастырып куйган иде.
Қара күзкәйнең инде койрыгы берничә тапкыр суга
тиеп алды, ләкин ул койрыгын яңадан өскә күтәрде.
Инстинкты аңа: суга чыланып авырайган койрыгын
сине батырачак, дип искәртеп тора иде.

Менә алар елга уртасына да життеләр, бу авыр
сәфәр, газап-михнәтләр озакламый бетәчәк. Һәм шунда
кинәт... коточкыч бака башына охшашлы иләмсез бер
баш су астыннан калыкты да бик дәү авызын ачты,
каты итеп койрыгы белән китереп сугуга актарылып су
айкалды, чыелдап куйган тавыш ишетелде... Һәм су
өстендәге тиеннәрнең берсе юкка чыкты.

Қара күзкәйне һуштан яздырган балык койрыгы
Күк тиенне дә кагып жибәрде. Шулай да тиеннәр, көч-
хәл белән сулай-сулай, ярга таба йөзделәр. Үз жан-
нарын коткарып калырга тырышкан чакта алар әлегә
чыелдаган тавыш Тырнакбайның соңгы авазы булуын
белмәделәр.

Карт жәен үзенең табышын яр астындагы тирән
чоңгылга алып төшөп китте. Мондый татлы азык аңа
күптән эләккәнне юк иде инде. Ләкин жәеннең бу сөене-
че аның коточкыч иләмсез кыяфәтенә чыкмады. Тиенне

йотып жибәрде дә яңадан посып табыш сагаларга кереште, чоңгыл төбөндөгө агач тамырлары арасында караңгыда аны бөтенләй күреп булырлык түгел иде. Баканыкына охшашлы маңгаендагы кечкенә генә ике соры күзен якыннан караганда гына күрерлек иде. Әмма куркыныч булып елтырап торган шул соры күзләрне якыннан күргән жан иясенә исән калу юк иде инде.

Қотлары очкан исән тиеннәр ярга чыгу белән үк барлык куркынычны оныттылар, чыршы ботакларындагы искиткеч күркәләрдән башканы уйламадылар. Узыша-узыша су буендагы агачларга ташландылар да тиз-тиз генә үрмәләп, татлы, майлы чыршы орлыklarын комсызланып ашарга керештеләр. Урман эче кыштырдаган-шыштырдаган авазлар белән тулды. Биредәге тук тиеннәр суга чыланып беткән арык-ач тиеннәргә гажәпләнәп һәм куркып карасалар да, алар белән талашасы, сугышасы итмәделәр. Нигә алай итсеннәр? Монда чыршы күркәсе һәммәсенә дә житәрлек бит. Яши бирсеннәр!

Күк тиен аргы яктагы комлыкка йөзеп чыкты да якындагы чыршыга таба йөгәрә башлады, ләкин шул вакыт әкрән генә ыңгырашкан тавыш ишетеп туктый калды: жәен балыгы койрыгы белән сугып Қара күзкәйне һуштан яздырганнан соң, дулкын бала тиенне дә шушы төшкә кагып чыгарган иде. Күк тиен нишләргә белмичә беравык хәрәкәтсез торды, аннары борылды да жиргә сенде. Аның кара күзләре генә хәрәкәттә иде: ул һавадан күзен алмыйча нәрсәдер күзәтә иде. Әйе, куркыныч бу юлы өстән килә иде.

Комлык өстендә:

— Қорқы!..— дигән аваз ишетелде. Тупас тавышлы ала карга кырылдавы түгел иде бу, бәлки кара козгының тамак төбе белән ыңгыратып кычкыра торган чакыру авазы иде. Әмма бу тавыштан да тиеннең сырт йоннары кабарып калтыранырга тотынды.

Якындагы урманнан: «Қорқы!» — дигән икенче тавыш та ишетелде.

Чем-кара каурайлы зур гына ике кош комлык өстендә салмак кына әйләнәп алдылар. Бераз соңгарак калганнар икән шул. Ярый, аларга әнә теге комлык читендә яткан бер тиен дә житә.

Тагын бер әйләндедәр. Тагын. Аскарак төшә башладылар.

— Коркы! — дип, бер козгын комлыкка килеп төште. Ком өстендә яткан бәләкәй тиенгә таба ашыкмыйчагына атлап китте. Әнә шулай эре генә, салмак кына атлавы белән ул жан кыючы залимнан бигрәк авыруны карарга жыенучы докторга охшый иде.

Тик шул вакыт вәкарьле козгын көтмәгәндә каршылыкка очрады, хәтта, канатларын селтәп куеп, бер адым артка чигенергә мәжбүр булды. Бик яман шыкырдаган бер тавыш ишетелде дә якындагы чыршы төбеннән икенче бер тиен туп-туры козгын өстенә ташланды. Козгын исә: «Бу ни хәл бу?!» — дигәндәй, сәерсенеп коркылдап куйды.

Аңа җавап итеп икенчәсе коркылдады. Монысының тавышы тагы да усалрак иде.

— Исең китмәсен. Бу мәхлугын үзем чукийм! — дигән кебек иде ул.

Шуннан соң комлыкка, Күк тиеннең аргы ягына, икенче козгын килеп кунды.

Ана тиен, калтыранган тәпиләре белән кызын кочкан сыман, хәрәкәтсез яткан Қара күзкәйне гәүдәсе белән ышыклады. Аның сырт йоннары кабарып тырпайган, бәләкәй генә тиен йөрәгенен әле дөп-дөп итеп каушап тибүе, әле өнсез булып тынып калуы сизелеп тора иде. Аның кара күзләре дошманнарының бер генә хәрәкәтен дә ычкындырмый. Күк тиеннең алардан куркып чигенергә-качарга исәбе күренми иде.

Хәлдән тайган, коты алынган кечкенә генә бичара бер жәнлеккә ике юлбасар козгын һөжүм итә!

Ничек котылырга бу хәлдән?

Шул вакыт елга борылышыннан кечерәк бер сал килеп чыкты. Салда өч малай йөзеп килә иде. Алар озын колгалары белән эткәләп салны агым уртасынарак тотарга тырышалар, ә сал, үзенен капитаннарын тыңлаудан бигрәк, агым ихтыярына буйсына: әле тегеләй, әле болай борыла. Малайлар аның саен сөенешәләр, көлешәләр, сал белән бергә әйләнә-әйләнә йөзеп киләләр.

Салның бу башында басып килгән зәңгәр күлмәкле озын буйлы малай көр тавыш белән:

— Ә мин ни дидем соң?! Ни дидем?! — дип кычкырды.— Каенлыкка бик тиз барып җитәбез, дөнья

анда гөмбә... Менә күрерсең, Сенька, кәрзиннәрне тиз генә тутырабыз да кайтып китәбез. Шәп булачак!

— Шәбен шәп тә, кәрзиннәрне сыртка салып кайтырга туры киләчәк,— диде алсу күлмәкле икенче малай,— елга бит...

Беренче малай колгага ябышты да әче тавыш белән, тегене сүзеннән бүлдереп:

— Ярга турыла! Ярга! Күрмисеңмени? Хәзер алар аны чукуп үтерә бит! — дип кычкырды.

Нәрсә барлыгын аңлау өчен комлыкка бер күз салу да житә иде. Малайлар өчәүләшеп ярга таба ишә башладылар.

— Чукуп үтерәләр бит инде! Чукуп үтерәләр! — дип сөйләнде зәңгәр күлмәкле малай, бар көченә ишә-ишә. Сал комлык турысында су астыннан калкып торган агач ботагына эләкте дә бер урында әйләнә башлады.

Малайлар беравыкка салны да, колгаларын да оныттылар шикелле. Комлыктагы хәлне күрәп шаккатып калдылар. Әмма комлыктан аларга игътибар итүче булмады.

Беренче козгын: «Қоркъ»,— дип, тагын бер адымга якынайды. Аның тарафыннан хәйләле адым иде бу: аның игътибары Күк тиендә түгел, бәлки ул ышыклаган бала тиендә иде, анасының игътибарын читкә тартырга тырыша иде ул.

Күк тиен калтыранып алды да жан ачысы белән шыкырдый-шыкырдый дошманына каршы ташланды. Қозгын куркып калгандай артқа чигенде.

Шул минутта икенче козгын тып-тын гына арттан очып килде. Бер мизгелдән әлегә козгын томшыгы белән батыр тиеннең башын чукуп аны да үтерәчәк һәм козгыннарға берьюлы ике табыш булачак иде.

Ләкин әлегә мизгелдә... Озын буйлы малай:

— Чукуп үтерәләр! Сикерегез, егетләр! — дип кычырып жибәрде. Һәм шул минутта ук өчәүләшеп суга сикерделәр.

— Тот! Тот! Ах, мин сине! — дип кычкыра-кычкыра малайлар ярга таба колачлап йөзеп киттеләр.

Қозгыннар ризасыз бер тавыш белән: «Қоркъ!» — дип кычкырдылар да һавага күтәрелделәр. Әнә теге қорыган қаенга кунып, берәз көтеп торырга булыр. Бәлки, китәрләр, аларны тәмле калжадан мәхрүм итмәсләр?

Күк тиен элге малайларны шаулаша-шаулаша судан чабышып чыккан чакларында гына күрөп алды. «Тагын дошманнар килә!» — дип, йөрөгө дерт итеп куйды.

Кара күзкәйне ышыклаган хәлдә беравык басып торды. Бу яңа дошманнарына каршы торырга да эзәр шикелле иде ул. Ләкин аның моңа йөрөгө житмәде. Куркудан һәм баласын югалту аянычыннан каты итеп кычкыра-кычкыра ул якындагы чыршыга ташланды. Агачның аскы ботагында кызганыч тавыш белән бик яман шыкырдый-шыкырдый әрле-бирле атылып йөри башлады. Қоты очкан кечкенә генә елтыр күзләре яңа дошманнарын өзлексез күзәтеп тора иде: менә алар комлыкта яткан Кара күзкәйнең өстенә килеп иелделәр...

Болар инде аны тәгаен ашаячаклар!

Алсу күлмәк кигән ябык малай бала тиенне ипләп кенә алып кулына күтәрде.

— Үлгән! Чукуп үтергәннәр. Ах, муркыргылар! — дип сөйләнеп куйды. Аяк астыннан зур гына чуерташ алып, корыган каенга таба ыргытты.

Козгыннар «Коркы!» дип кычкырдылар да арырак китеп кундылар.

— Үлгән! — диде элге малай, еларга житешеп. Шунда өлкәнрәге иелә төштө, жансыз калган тиен гәүдәсенә кулын куйды.

— Йөрөгө тибә! Жаны бар! — дип кычкырып жибәрде анысы. — Терелеп килә! Тик тәне бик салкын!

— Әһә, терелә! Мин аны хәзер жылытам! — диде кечкенә малай.

Тиз генә юеш күлмәк изүен ычкындырып, тиен баласын куенына тыкты. Күк тиен бу хәрәкәтне күрөп хәсрәтле бер кыяфәттә «цык»ылдап куйды. Тиен телендә: «Ашадылар!» — дигән сүз иде, күрәсәң.

Кечкенә малай сөенечле тавыш белән тагын кычкырып жибәрде:

— Терелде! Селкенгәли! Ай, тагы селкенде!

Малайның тән жылысын тоеп Кара күзкәй һушына килгән иде. Алсу күлмәк эчендә ул әкрән генә кыймылдый башлады.

— Чыелдый! Борыны белән кытыклай! — дип, исе китеп пышылдады малай.

— Кара аны, тешләмәсен! Қая, чыгар әле, Сашок, карыйк, — диде өлкәнрәге.

Сашка кулына алгач, Кара күзкәй куркуыннан тыпырчына башлады, ләкин тешләргә уйламады да. Ул янә кызганыч тавыш белән чыелдап куйды. Моны ишетеп Күк тиен ярсынып чыкырдарга кереште, ләкин жиргә төшәргә йөрәге житмәде.

— Бир әле! Мин аны тегесе янына агачка жибәрәм. Нәрсә булыр икән? — дип, Колька исемлесе тиенгә үрелде.

Ул кулында тыпырчынган тиен баласын агач янына китерде. Тәпиләре агач кәүсәсенә тию белән — могҗиза булды диярсең! — Кара күзкәй яшен ташы кебек атылып әнисе янына менеп тә китте. Күк тиен дә чыелдап ана каршы йөгәрде. Малайлар тын да алмыйча, селкенмичә бу хәлне карап тордылар.

Тиеннәр ботакның уртасындарак очраштылар. Бер-авыкка туктадылар да, нидер пышылдашкан кебек, борынга борын тидереп тордылар.

— Тегесе ялый! Карале! Баласын ялаган кебек. Башын ялый! — дип пышылдады Сашка.

Онытылып китеп, малай селкенгәләп куйды һәм аяк астында нәрсәдер шыртлап сынды. Кара күзкәй әнисе яныннан елт кына читкә атылды да агач кәүсәсе буйлап өскә менеп китте — күздән югалды.

— Их, куркыттың! Хәзер бусы да китәчәк... — диде Колька шелтә белән.

Эмма Күк тиеннең үз исәбе бар иде, күрәсең: ул болар каршында тиз генә чигенергә жыенмый иде әле. Күк тиен, койрыгын һәм сырт йоннарын кабартып, ботакта сикеренгәләргә кереште. Аның кара күзләре ничек янганлыгы астан карап торган малайларга бик яхшы күренә иде.

Исләре китеп басып торган малайларны әйбәтләбрәк карарга жыенган сыман, Күк тиен аска таба иелә дә ачу белән бөтен көченә чыкыр-чыкыр итә иде.

Сенька исемле, ак майкалы өченче малай түзмәде:

— Нишли ул? — дип сорады.

Колька, көлеп жибәрмәс өчен, авызын ике куллап каплады да көч-хәл белән пышылдап:

— Безне тирги! Үзенчә, тиен телендә тирги. Төшен-мисенмени? Әнә ничек анлаешлы итеп әйтә ич! — диде.

Гажәпләнүдән Сеньканың күзләре тагы да зурая төште. Малай әйбәтләбрәк ишетим дип, аяк очларына басып, муенын сузды.

— Ә ул, ул... нәрсә ди соң? — дип сорады.

— Сез фәлән дә сез төгән, ди, минем баламны ашмакчы булган идегез дә тәтемәде шул, ди! — Шулай дигәч, Колька да муенын сузып тыңлаган итенде.

Шунда гына Сенька аның шаяртканлыгын төшенеп алды. Сикеренә-сикеренә, эче катып көләргә тотынды.

— Ашмакчы булган идегез, диме?! Без... ашмакчымы?! — диде малай көлә-көлә.

Бу кадәр тавышка инде батыр Күк тиеннең дә йөрәге түзмәде. Ул чыкыр-чыкыр килеп иң усал сүзләрен әйтте дә, өскә таба ялт кына атылып китеп, куе ботаклар эчендә юкка чыкты.

Малайлар, китмицә, тагын беравык басып тордылар. Кинәт агач башында нәрсәдер кыштырдады да алар аягы янына ук жиргә шып итеп нидер килеп төште. Аннары тагын берсе төште.

Колька жиргә иелеп карады.

— Ашарга керешкәннәр! — диде ул, тиеннәр кимергән чыршы күркәсе үзәген күрсәтеп. Малайлар өчесе беравыздан:

— Ашыгыз тәмле булсын! — дип, өч тапкыр кычкырдылар да көлешә-көлешә суга таба йөгерделәр, су читенә житәрәк шып туктап калдылар: аларга кораб булып хезмәт иткән сал тәмам жимерелгән, туктаган чакта каты бәрелеп, бүрәнәләре тарала башлаган иде.

Аларның сал өстендәге сәяхәтләре шуның белән төгәлләнде. Тик өч капитанның берсе дә монда туктауларына үкенмәде, салның таралуына да исләре китмәде.

Урман эченнән: «Коркы!» — дигән тавыш ишетелде. Әлегә ике козгын исә бу хәлгә карата башкачарак уйлый иде.

СУГЫШ ЧУКМАРЫ

Елга буенда үсеп утырган агач тамыры астындагы оясында ана керпе дүрт бала дөнъяга китерде. Алар хэзер этешә-төртешә, әнкәләренен жылы корсагына башларын төртеп, тәмле сөт имәләр. Әтиләрен алар бар дип тә белми, чөнки ата керпе балаларын үстерергә булышмый.

Арада берсе туганда ук башкаларыннан дәүрәк иде, хэзер тегеләренә бер дә көн күрсәтми, кыерсыта, сөтне күбрәк имәр өчен имчәккә иң алдан килеп ябыша. Ярый әле керпе балалары энәсез туалар, югыйсә ул энеләрен жәрәхәтләп бетерер иде.

Әнкәләре аларны иркәләми, артык игътибар да итми кебек, ул көне буге үз эшендә — имчәкләренә сөт төшүгә тиз-тиз оясына кайта да, сөте беткәннен сизүгә, тагын торып чыгып китә. Шуңа күрә, керпе балалары тук булсалар, әнкәләрен бар дип тә белмиләр.

Көн артыннан көн үтте. Керпе балалары инде дәү үсте, әнкәләре аларны урман күрсәтергә алып чыгар вакыт житте. Бу көнне ана керпе балаларына яңгыр суалчаннары ашата, жир өстенен гүзәллеген күрсәтеп йөри.

Ләкин беркөнне әнкәләре ояга әйләнәп кайтмады, мөгаен, төлке авызына эләккәндер. Ул, хәйләкәр, керпенең су яратмавын белә, борыны белән суга этеп төшерә дә керпе башын чыгаруга эләктереп тә ала. Берәр малай-шалай кепкасына салып алып киткән булуы да бар, я атка тапталгандыр.

Керпе балалары әнкәләрен бер көн көттеләр, ике көн көттеләр, көтеп-көтеп тә кайтмагач, кечерәкләр бергә укмашып шыңшырга керештеләр. Бер Сугыш чукмары гына аптырап калмады. Ул ояда сөт юклығына ышангач чыгып эзләргә кирәген төшенде. Ояның барлык почмакларын тикшереп карады да, коридорны сак кына үтеп, очлы борынын оя авызыннан тышка сузды. Яктыга күзе чагылгач, башын ялт итеп кире тартып алды. Шулай да ашыйсы килү үзенекен итте. Сугыш чукмары оядан чыгып, үлән астына посты. Куркудан ул бер мәлгә үзенең ник чыкканын да онытты. Аннары кара төймә сыман күзләрен йөрткәләп күзәтергә, иснәнергә кереште. Керпе ерактагы нәрсәләргә күрми, ә иснәнеп белә. Сөт исе килмәсә дә, борынына кергән башка тәмле исләрдән Сугыш чукмарының борыны кытыкланып, йөрәге ашкынып куйды.

Шул вакыт аның борын турында ук нидер селкенеп китте. Сугыш чукмары кисәк артка чигеп, ачулы кабарынды. Менә әлегә нәрсә читкә таба үрмәләргә кереште. Керпе баласы сак кына үрелеп аны алып капты һәм чәйнәп тә йотты. Искиткеч тәмле нәрсә булып чыкты бу, хәтта әнкәсенең сөтеннән дә тәмлерәк иде. Ул тагын ялт-йолт каранырга кереште һәм бер күбәләк корты күреп, аны да кабып йотты. Менә аның борынына тагын бер тәмле ис — яңгыр суалчаны исе кагылып китте: яфрак астын актаргалауга дәү генә симез суалчан килеп чыкты, керпе баласы аны үткен тешләре белән эләктереп алып чәйнәргә кереште. Суалчан бөгәрләнеп аның борынына каты гына китереп бәрде, ләкин Сугыш чукмарынан ычкына алмады ул.

Қарыны тулгач, керпе баласына бу дөньяда ашау өчен бер дә борчыласы юк кебек тоелды. Шул вакыт колагына оядагы энеләренең ачлыктан шыңшулары ишетелде. Ул бер мәл генә тыңлап торды да исе китмәгән кыяфәт белән йомарланып йокларга ятты.

Қинәт ул оя итеп кереп яткан яфраклар өстенә тау ишелдемәни — Сугыш чукмары кемнәндер аяк астыннан

чак чыгып өлгерде. Үзен өйрөтөп куйганнар диярсең: ул куркудан ачулы итеп пошкырды да шундук тагын йомгак шикелле йомарланды.

Чәчәкле халат кигән бер кыз бала белән ике малай яфрак арасына поскан кerpене күрмәделәр, ояга якын-лаштылар.

— Менә шушында шыңшыйлар, шушында инде,— дип өтәләнде кыз.— Юныс, казы инде тизрәк, нәрсә икән анда?

Юныс дигәне бил каешына таккан пәкесен алып йомшак туфракны кызу-кызу актарырга кереште. Кыз балчыкны ике куллап читкә ыргыта, ә бәләкәй малай оядан күзен алмый карап тора иде.

— Тукта, кулымны тыгып карыйм әле,— диде Юныс, казудан туктап.

Кыз, куркынып:

— Ә анда елан булса? — диюгә, Юныс кулын ялт — кире тартып алды, аннары бу эшеннән уңайсызланып: — Эй, куркак куян! Елан шыңшыймыни ул?! — диде һәм, кулын иңбашына тикле тишеккә тыгып, шатлыгыннан кычкырып ук жибәрде.— Ниндидер йомшак нәрсә бар монда!..

— Кая, мин дә карыйм әле,— диде кыз, аны читкә-рәк этәргә тырышып.

— Син еланнан куркасың бит,— диде Юныс, аны үртәп, үзе көчәнә-көчәнә тагы да эчкәрәк сузылды.— Әһә, эләктердем! Менә! — диде ул.

Аның учындагы бәләкәй кerpе баласы зәгыйфь кенә тавыш белән шыңшый, авызын бик мазәк ачып ашарга сорый иде.

Кыз белән бәләкәй малай, шатлыктан сикеренгәләп:

— Юныс, бу нәрсә? — дип сорадылар.

— Kerpе баласы. Ашарга сорый ул, күрәсезме? Анда тагын бар, хәзер алам,— диде Юныс, үзен бик горур тотып.

Kerpе балаларын барысын да өскә чыгардылар.

— Рәшидә, кысып үтерәсең бит инде,— диде Юныс кызга.— Әйдә, өйгә алып кайтабыз.

Балалар сөөнечләреннән нишләргә белмәделәр.

— Алып кайтабыз, сөт, каймак бирәбез, шулпа аштабыз,— ди-ди сикерештеләр алар.

Юныс көлөп жибәрде.

— Шулпа ашыймыни алар?! Сөтне дә салам белән генә эчертергә кирәк әле аларга.

Бераздан балаларның тавышы ерагаеп, ишетелмәс булды.

Сугыш чукмары тик шунда гына поскан жиреннән чыгып, туздырылган ояга якынлашты. Қазып ташланган чокырны күргәч аның коты очты. Бу шау-шулы жан ияләренен үзе өчен куркыныч булуын сизгән иде инде ул. Шуңа күрә, бу тирәдән ераграк китәргә ниятләп, вак адымнар белән тиз-тиз генә элдертергә кереште. Керпе баласы барган юл тигез түгел иде, ул биек таулар, әллә нинди канаулар, юан-юан бүрәнәләр аркылы чыккан сыман булды, арыды, тәмам хәлдән тайды. Озакламый ул бер оя янына килеп чыкты һәм, керпе исен сизеп, кереп китмәкче дә булган иде, ачулы пошкырган тавыш ишетеп, артка чигенде. Бу чыннан да керпе оясы,— оя түрөндә өч бала, әниләренен корсагына ябышып, чап-чоп ими имеп яталар иде.

Жылы сөт исе Сугыш чукмарына үз әнкәсен, жылы ояны хәтерләтте. Ул курка-поса гына бер почмакка елышты. Ана керпе ачулы итеп пошкыруынан туктагач, Сугыш чукмары сак кына аңа якынлашып, очлы борынын имчәккә сузды. Ана керпе бу хәлгә тагын бер пошкырып куйды да тынды, Сугыш чукмары рәхәтләнеп имәргә кереште.

Икенче көнне ана керпе аларны тышка йөрергә алып чыкты. Бу керпенен балалары Сугыш чукмарының туғаннарына караганда олырак та, дәүрәк тә иде, шуңа күрә ул аларга тияргә базмады. Әнкәләре исәнәп алдан бара, яфрак асларын актаргалый, зур суалчан тапса балаларына бүлгәләп бирә иде.

Көн артыннан көн үтте, керпе балалары зурайдылар, юанайдылар. Хәзер инде алар тамакларын үзләре туйдыра ала, ими сөтен кирәксенмиләр диярлек, тик гадәт буенча гына әле бергә оешып яшиләр иде. Саргылт-көрән энәләре белән алар хәзер теләсә нинди дошманга каршы тора алалар инде.

Беркөнне әнкәләре артыннан күңелле генә йөгерешип барганда, сукмак аркылы шуышкан ниндидер саргылт бер нәрсә аларның юлын бүлде. Дәһшәтле ысылдаган тавышка керпе балалары шундук чәнечкеле йомгакка әверелделәр.

Эмма Сугыш чукмарының түземе житмәде,— ул очлы борынын чак кына суза төшөп караган иде, сукмактагы хэлне күрөп тетрәнөп китте. Ана керпе энэләрен ачулы тырпайткан хәлдә бик хәтәр пошкырынып жирдәге ерткычка ташланмакчы була, ә тегесе сары божра сыман чорналып, башын күтәргән дә үз тирәсендә йөгөргән керпегә дәншәтле ысылдап тора иде. Керпе еланга ташланган саен елан да аңа ыргыла, эмма керпе шундук йомарланып өлгөрә һәм еланның башы аның энэләренә кадала, шул мизгелдә керпе башын суза да еланның я койрыгын, я сыртын тешләп ала иде. Қоточкыч авыртуга түзмичә, елан керпене чәнечкеләре өстеннән чолгап алды, шул чагында инде керпе башын сузып еланның муеныннан каптырды да тешләп тә өзде.

Еланның ысылдавыннан һәм тиз-тиз бөтерелгәләвеннән котлары очкан керпе балалары, әниләре янына барырга куркып, бер читтә посып торалар иде,— сөөнечле мыркылдаган тавышка дәррәү йөгөрешөп килделәр.

Менә бу сый булды ичмасам, һәркайсына берәр кисәк майлы елан ите эләкте, эчләре күпкәнче ашадылар.

Беркөнне Сугыш чукмары елга буенда тәмле бака тотып, аны берүзе ашарга кереште, башкалар аны күрмичә узып киттеләр.

Шул вакыт жирдә дөп-дөп иткән тавыш ишетелде: теге чакны аның туганнары юкка чыкканда да шундый ук тавыш ишетелгән иде. Ул арада төн житкән сыман дөнья дөм-караңгы булып китте.

— Тоттым, кепка астында! — дип шатланып кычкырды берәү. Сугыш чукмары башта берни аңышмыйча торды, аннары үзен күтәрөп алуларын тойды, авызындагы ярты бакасы төшөп китте.

Менә дөнья яктырды, ул хәзер ниндидер йомшак әйбер өстендә ята, төрле яктан берничә күз аны кызыксынып карап тора иде.

— Бу нәрсә? — дип сорады чандыр гына бер кыз, һәм шунда ук: — Әти, карале, аның инәләре бар! — дип чәрелдәп жибәрде.

Өстенә зәңгәр күлмәк кигән калкурак буйлы малай:

— Булмаска, керпе ич ул! — дип кызның сүзләреннән көлдө.

Сугыш чукмары башын яшерөп тагын йомарланды.

— Керпегә инәләр үскәнен белмисеңмени? — дип сорады юанрак кына, алсу битле кыз.

— Менә сиңа кирәк булса! Керпе турында ишеткәнең юк идемени, кызым? — диде әтиләре, гажәпләнеп.

— Беләдер идем мин аны, онытканмын гына, — диде кыз, кызарынып. — Карагыз әле: борынын ничек кызык яшерә. Әти, өйгә алып кайтыйк әле аны.

— Кайтырбыз, кызым. Тычкан да күбәйгән, безнең ялкау мәченең койрыгын өзеп алмасыннар тагын.

Шулай итеп Сугыш чукмары да үзенең туганнары язмышына дучар булды. Тегеләрен казах тирмәсенә алып киткәннәр иде, ә моны шәһәр читендәге кечкенә бер йортка алып кайттылар.

Балалар өйгә атылып керүгә әниләренә сөенечләрен әйтергә ашыктылар:

— Әни, без керпе тотып кайттык! Ул тычкан тота. Әти әйтә: Васьканын койрыгын кимермәсеннәр, бөтен тычканнарны тотып бетерсен, ди.

— Әни, карале, ул инде безгә ияләште, хәзер йомарланмый.

Чыннан да, Сугыш чукмары хәзер кешедән курыкмый, борынын жыергалап тирә-юньне иснәштерә иде.

Менә аны кепка эченнән чыгарып, ниндидер яссы ак нәрсә янына куйдылар. Бик тәмле нәрсә булып чыкты бу. Керпе баласы сөтне туйганчы эчте дә, идәнгә шап-шоп баса-баса, яңа оясы белән танышырга кереште. Абайламастан үзенә арт белән утырган Васькага килеп бәрелде. Мәче ачулы мыраулап Сугыш чукмарына тәпие белән суккан иде, авыртудан шырылдап кычкырып жибәрде, һәм башта өстәлгә, аннан шкаф башына сикерде, яшькелт күзеннән керпе баласына ачулы ут көлтәсе чәчеп, авырткан аягын яларга кереште.

Ә Сугыш чукмары боларның берсен дә төшенмәде, өйне тикшерүендә дәвам итте.

Балалар бу вакытта почмактагы әржәгә чүпрәкләр жәеп аңа оя ясадылар.

— Ул кемнеке була? Синекеме, минекеме? — дип сорады Лена дигәне Митя исемле малайга карап.

— Минеке була, минем кепкага салып кайттык бит, — диде Митя.

— Әржә белән чүпрәкләрне мин таптым, шулай булгач, минеке ул! — дип каршы төште Лена.

Митя бу сүзгә ярсып ук китте.

— Мә чүпрәкләреңне! Мин үзем дә табам, син кысылма,— диде ул, кызарынып.

Шкаф башыннан төшәргә куркып утырган Васька «Мняу!» дип кычкырып куйды.

Нәни керпе баласы бөтен өйне пыран-заран китерде. Әнкәләре Митя белән Ленаны килештереп кенә торганда ике яшьлек Петя акырып еларга кереште. Петя керпенең артыннан ияреп йөрде-йөрде дә, теге комодны иснәштереп торганда, ялгыш аның өстенә утырды. Ә Сугыш чукмарының идәндә тәгәрәп елаган балада гае юк, ул тып-тып атлап инде икенче бүлмәгә чыгып бара иде. Балаларның әниләре бу хәлгә тәмам аптырап калды. Ул ирен чакырып кертте дә:

— Ваня, теләсәң нишләт! Икесе энә сугыштылар, берсе керпенең өстенә утырды. Ни хажәтемә алып кайттыгыз аны?! Хәзер үк тышка чыгарып ташлыйм, дүрт ягы кыйбла! — диде.

Бу сүзләргә ишетеп Митя белән Лена әниләренә ялварырга керештеләр, нәни Петя да күз яшьләрен сөрткәләде дә, авырткан төшен уа-уа:

— Таслама келпене,— диде.

Шкаф башындагы Васька, билгеле инде, бу теләккә кушылмады, тик аның ачулы кыяфәттә мыраулап утыруына игътибар да итүче булмады.

— Бу чыннан да Сугыш чукмары икән, барысына житеште бит,— дип куйды әтиләре.

Шулай итеп, бу исем керпегә тагылып калды һәм ул Яшел тыкрыктагы әлегә шау-шулы йортта үз булып яши башлады.

Кичкә таба өйдә тынычлык урнашты, балалар керпегә почмактагы өстәл астына ятарга урын эзерләгәннәр иде, әмма Сугыш чукмары йокларга теләмәде, гел бүлмәдән бүлмәгә йөреп торды.

— Нигә ул көндөз йоклый, ә төнлә йокламый? — дип хафага төштеләр балалар.

— Керпеләрнең гадәте шундый, алар төнлә ауга чыга. Сөз йоклаганда ул Васька белән тычкан тотат,— дип аңлатты әтиләре.

— Алайса төнгә бакчага чыгарып жибәрергә кирәк аны. Ул болай тавышланып йөри торган булгач йокы бирмәс миңа бүген,— диде әниләре.

Балалар моңа риза булмыйча елаша башлагач, Сугыш чукмарын өйдә калдырырга туры килде. Ул тып-тып басып төн буге өй эчендә йөрдә, әледән-әле ачуланган кебек пошкыргалады. Иртүк әниләре аны альяпкычына салып бакчага алып чыкты да помидор түтәленә жибәрде.

— Яшә менә шунда, яшисең килмәсә китәрсен, өйгә кертәсем юк! — диде ул ачу белән һәм ишекне ябып кереп китте. Сугыш чукмары тирә-юненә каранып алды. Монда суалчан һәм бака исе килә икән, салкынча, рәхәт икән.

Иртә белән балалар эчке күлмәкчән генә бакчага йөгәрешеп чыктылар.

— Аны песи ашагандыр инде! — дип күз яшенә тыгылып үксәде Лена.

— Песи инә ашыймыни, шушы тирәдә генә ул, әйбәтләп кара,— дип әтиләре аларны юатырга тырышты.

Шул вакыт шатланышып чырылдашкан тавыш ишетелде: балалар түтәл арасындагы Сугыш чукмарын кү-

реп алганнар иде. Керпе баласы бу гажәеп дәү жан ияләренен шау-шуына инде үзе дә ияләшеп килә, аларның жылы сөт бирәсен дә төшенеп алган иде. Шуңа күрә ул мәржән бөртеге төсле күзләрен елтыратып балаларга тыныч кына карап тора иде.

— Корсагыннан тот, корсагы йомшак аның, чәнечми! — дип чәрелдәде Лена.

Агач тамыры астындагы оялары да, туганнары да керпе баласының исеннән үк чыкты хәзер. Кирәк булса, сөт Ленаның караваты астында гына, ә бакчада суалчаннар, бакалар жаның теләгән хәтле.

Этиләренен фикеренчә, керпе төнлә өйдә тычкан тотарга тиеш, эмма әниләре моның белән килешмәде: керпе баласының төнлә шалтыр-шолтыр килеп йөрүенә караганда тычканнарның тавышы азрак, диде. Сугыш чукмары төнлә бакчага ауга чыгып китә, аннары иртән кайтып сөт эчә дә карават астындагы оясына кереп йоклый торган булды.

Аларның бакча башыннан гына арык суы ага, балалар шунда, куаклар үскән текә яр өстендә, уйнарга яраталар иде. Алар керпене дә шунда алып бара башладылар. Митя белән Лена үзләрен кыргый тау араларындагы сәяхәтче итеп хис кылалар, ә керпе «коточкыч зур дикобразга» әверелә. Мәчене дә юлбарыс итеп уенга катнаштырмакчылар иде дә, ул керпенен чәнечкеле инәләрен онытмаган икән әле, балалар белән барырга карышты, хәтта Ленаны тырмап качты.

Керпене «дикобраз» итеп тау куышына куйдылар да алдына суалчан, экәм-төкәмнәр салдылар. Митя, дикобраз агачка да үрмәли ул, дип бервакыт керпене агачка куйган иде, Сугыш чукмары агачтан егылып төште дә ачуланып алар яныннан качып китте, көн бue юкка чыгып торды. Моннан соң аны агачка куймаска булдылар.

Кечкенә Петяны сәяхәтчеләр маймыл итәргә бик кызыксалар да, әниләре жибәрергә теләмәде.

— Суга батып үләр, шул булыр! Уенга алданып күрми дә калырсыз, төшәр дә китәр. Бармасын, монда гына уйнар,— диде.

Эмма тиктормас Петяга әнисенен алай диюе бер дә ошамады. Бервакыт, әнисе кибеткә китүгә, ул баскычтан шуышып төште дә бакчага таба атлады. Менә ул көч-хәл белән помидор түтәдең үрмәләп чыкты, әнисе

күрөп калса жибärmас дип, ул бар көчөнө кабалана-ашыга, чөнки монда искиткеч кызык, күңөллө иде ана.

Менә аның каршына озын бер чуар нәрсә шуышып килә, үзө ысылдый. Петя бау шикелле бу әйберне алырга дип иелүгә аның аягын нәрсәдер авырттырып чәнчеп алды. Караса, керпе баласы икән! Ул Петяның аяклары арасыннан йөгөрөп чыкты да чуар бауга ташланды. Менә алар пошкырынып, ысылдап сугышырга керештеләр. Шул вакыт кемдер Петяны күлмәгеннән эләктереп күтәрөп алды. Петя аякларын болгап кычкырып жибәрде. Тик бу әнисе булып чыкты. Ул, Петяны кочагына кысып, елый-елый өйгә таба йөгөрдө.

— Жибәл, жибәл мине! Көлпө янына балам!..— дип чәбәлөндө Петя. Тавышка әтисе йөгөрөп чыкты.

— Мин аның артыннан карап тора идем, Петя чүгәлөп индө кулын сузган иде, карасам — еланны тотмакчы була, ах, беттө балам! мин әйтәм, хәлөм киттө. Барып житә дө алмый идем индө, керпө әллә каян гына килөп чыкты да еланга ташланды. Петяны ул гына коткарып калды, ә мин аны чыгарып жибärmәкчө идем бит! — дип сөйлөндө әнисө.

Әтисө Петяны кулына алды да, алар өчәүлөп бакчага йөгөрделәр.

Сугыш чукмары үз исемәнә хилаф китермәгән иде: еланның койрыгы гына калып бара, ул аны ашыкмый гына өзөп ала да әйбөтлөп чәйнөп йотө иде.

Бу дөү кешеләрнөң аның сыена нинди катнашы барына ул төшенми, шуңа күрә, Петяның әнисө якынаюга, ул ачулы пошкырынып азыгына тырнакларын батырды.

— Тимә, ашасын,— дидө Петяның әтисө.— Сөт алып кил син аңа, ит ашаганнан соң эчөп жибәрсөн.

Сугыш чукмары сөтнө бик рәхәтлөнөп эчтө. Кешеләр артык шау-шулы булсалар да, тәмлө сөт эчөртүләрө яхшы, дип уйлады ул. Хәзөр индө, тамак туйгач, йоклап алырга да була. Сугыш чукмары крыжовник куагы астына керөп йомарланып ятты.

Бу вакыйганы тыңларга бөтөн урам баласы жыелды. Лена белән Митя еланны үзләрө тоткан, яки, һич югы, керпө белән елан сугышканны үз күзләрө белән күргән шикеллө кыланалар иде. Бер үк нәрсәнө әллә ничә тапкыр башыннан ахырына тиклө сөйлөгәннән соң, алар барлык балаларны бакчага ияртөп керделәр дө йоклап

яткан Сугыш чукмарын ерактан гына карарга рөхсәт иттеләр.

— Ул һаман шулай, елан ашагач озак йоклый,— диде Лена бер дә исе китмәгән кебек кенә.

Хәзер инде аңа өйдә кунарга да рөхсәт, әниләрнен караваты астында төн буге тыпырдап йөрсә дә сүз әйтүче юк.

Тора-бара ул зур колаклы керпегә әверелде. Сор-гылт-сары төстәге инәләре озынаеп төрле якка тырпаеп тора башлады. Әмма ул балаларны ярата, бигрәк тә муен астын һәм табаннарын кашыганда рәхәтләнеп тора иде.

Кайчак ул төнгә кухняга кереп кала, әниләре иртә белән торуга идәндә я тычкан койрыгы, я күсе калдыгы күрә, бу хәл аның каршында керпе баласының дәрәжәсе күтәрелә баруга сәбәп була иде.

Менә көз дә җитте, салкын яңгырлар башланды. Керпе салмакланды, күп йоклый башлады. Яңгыр яумаган көнне ул яр буендагы карт агачның төбен казырга тотына иде.

— Кышка оя әзерли, менә шунда кереп йоклар әле ул, күрерсез,— диде әтиләре.

Ә беркөнне иртән Сугыш чукмары сөт эчәргә кермәде. Балалар бакчага йөгерделәр. Барып карасалар — агач тамыры астындагы керпе оясы коры яфрактар белән әйбәтләп томалап куелган иде.

Әтиләре аңа кагылмаска кушты.

— Кыш үткәч, үзе уянып әнигездән жылы сөт сорап килер әле ул, хәзер йокласын,— диде.

— Хәерле төн сиңа, Сугыш чукмары,— диделәр балалар.

Әтиләре, аларның күңелсезләнүен күреп:

— Кыш хәзер үтеп китә ул, сизми дә калырсыз әле,— дип юатты.

КӘККҮК БАЛАСЫ

— Күк-кү... күк-кү... күк-кү...

Саргылт-карасу каурыйлы матур кош кисәк тынга калып игътибар белән тыңлап тора башлады. Бераздан әкрен генә: «Күк-кү... күк-кү... күк-кү»,— дип тагын кабатлады. Аның соңгы авазы бөтенләй диярлек ишетелмәде дә — кәккүк бик сак кош, ана якин бара да алмыйсын.

Әмма якындагы куакта утырган ана күке аның тавышын ишетте — энә ул агач арасыннан бер күренеп, бер югалып очып үттә. Шул секундта ук ата күке дә аның артыннан атылды. Гадәттә бергә яшәми торган бу кыргый кошлар хәзер беркадәр вакыт бергәләп очалар.

Бу инде аларның беренче очрашулары түгел иде булса кирәк, тик ана күке ата күкене бөтенләй бар дип тә белми, аның үз кайгысы кайгы — тизрәк беренче йомыркасын урнаштырасы бар. Күкеләр үзләре оя ясап бала чыгармый, йомыркаларын чит кош оясына салалар. Энә ул, агачтан агачка кача-поса яшеренеп, чебенче оясын эзли, чөнки үзе дә аның оясында туып-

үскән. Күке үзе кем оясында үссә, йомыркасы да шул кошныкына охшаш була.

Менә ул нәни чебенчеләрнең мәш килеп оя ясауларын күреп алды. Ата һәм ана чебенче икәүләп ояны төгәлләп киләләр иде инде. Ана чебенче ояны жентекләп тагын бер карады да, теге-бу жирен төзәткәләп куйды, аннары уңайлап кереп утырды. Хәзер аның нәни башы һәм энже сыман елтыраган түгәрәк күзләре генә күренеп тора иде.

Кисәк ул яман чырылдап оядан очып чыкты да кычкыра-кычкыра күрше куакка барып кунды. Шундук аның янына ата чебенче очып килеп житте. Ана чебенче күрше куакта посып торган күкене күреп алган иде.

— Кит моннан, карак! Олак тизрәк! — дип ду куптылар алар.

Күке чебенчедән көчлерәк һәм зуррак булса да, бәхәсләшеп тормады.

— Бик кирәгегез бар иде! Урманда оя беткәнме?! — дип китеп тә барды. Тавышсыз-тынсыз гына очып барган жирдән ул икенче бер оя күрде. Бусында ана чебенче инде йомырка өстендә утыра иде. Күкенең баласы да аныкы белән бер вакытта чыксын өчен йомырканы ояга хәзер үк салырга кирәк. Ана чебенчене аннан ничек куып чыгарырга икән соң?

Шул чакта артыннан калмый ияреп йөргән ата күке ана ярдәмгә килде. Ул карчыга сыман ябырылып оя өстеннән үк очып узуга, ана чебенче оядан пырылдап купты, ә ата чебенче аңа дип китергән суалчанын жиргә төшереп жибәрде. Шул арада ана күке ояга утырып йомыркасын салып өлгерде, ул гына да түгел, оядагы йомыркалар саны тигез булсын өчен, чебенченең бер йомыркасын жиргә ташлады.

Чебенчеләр, аянычлы аваз белән кычкыра-кычкыра шушы тирәдә очып йөргәннән соң, ояга якын килделәр һәм анда барысы да үз урынында икәннен күргәч кенә тынычландылар. Ана чебенче тизрәк ояга утырды, ә атасы жим эзләп очты.

Ана күке дә тынычланды, икенче йомырканы ул әле берничә көннән генә салачак. Ә хәзер ул әйбәтләп тамак туйдырырга уйлады. Якындагы наратлыкта бик әшәке корткычлар — ефәк корты курчаклары үрчегән. Бу симез йонлач корт — күкенең иң яраткан азыгы. Күкеләр, бу тәмле ризыкның кайда барлыгын сизенеп,

наратлыкка төркем-төркем очып киләләр. Безнең күке дә шунда юнәлде.

Ә бу вакыт нәни чебенче борчак хәтле генә бәләкәй йомыркаларын жайлап әйләндерә-әйләндерә жылытып утыра иде. Күке йомыркасын сонрак салган булса да (күке балалары ундүрт көннән түгел, унбер көннән үк чыга), аның баласы да чебенченеке белән бергә чыгарга тиеш.

Унбер көн тулды дигәндә, ана чебенче сискәнеп тынып калды: йомырка эчендә башта нәни генә жанлану сизелде, аннары томшыклар кабыкка катырак чиртә башладылар. Менә бер йомырка чатнады, аннары икенчесе... Иң соңгысы чыккач, әнкәләре кирәксез кабыкларны алып ташлады. Сары томшыклы биш шәрә кошчык йомшак ояда кыймылдашалар. Кош баласы туганда шыксыз була, әмма кошларның үзләренә бу алай тоелмый. Ана чебенче хәтта бер баласының башкаларга караганда да ямьсезрәк: дәү башлы, яры каплаган зур күзле, кәкре-бөкре канатлы булуына да шаккатмады. Булса соң! Ата-анага һәр баласы бердәй сөйкемле һәм газиз. Әнкә чебенче, бәләкәй кошчыкларына беркадәр карап торганнан соң, жим эзләп очып та китте. Тизрәк! Тизрәк! Тизрәк нәни бөжәкләр алып кайтып бәләкәчләрне туйдырырга кирәк. Ашарга сорап кычкырган биш тамакны туйдыру өчен бик күп бөжәк кирәк. Әмма ул борылып кайтканда аны инде дүрт тамак кына каршылады. Бишенчесе кайда соң?

Чебенчеләр жим эзләп йөргәндә, күке баласы беренче явыз эшен эшләп тә куйды — бер кошчыкның астына керде дә аны үзенә кәкре-бөкре канатлары өстенә салып оя кырына ук китерде һәм аркасындагы кошчыкны жиргә кагып төшерде. Теге жирдә әз-мәз чыелдады да тынды. Ә эти-әнисенә аларны санап торырга вакыты да юк, алып кайткан жимнәрен тиз-тиз тегеләренә килереп ачылган авызларына салалар да тагын черки, бөжәк эзләргә китәләр.

Ул арада сукур гарип тә тик ятмый, берәм-берәм чебенче балаларын жиргә ташлый тора. Бервакыт тегеләр әйләнеп кайтканда ояда ул берүзе генә калган иде. Нәни чебенчеләр моны да сизмәде, алар һаман жим ташый, чөнки күке баласы дәү авызын ачкан да ашарга сорап туктаусыз акыра да акыра иде. Шул рәвешле бишесе өчен берүзе ашап ул көнләп түгел, сәгәтьләп

үсте. Аңа тизрәк үсәргә дә кирәк — чебенче белән чагыштыргысыз зур күкенең йомыркасы нибары өч грамм авырлыкта була, — чебенче йомыркасы хәтле үк. Ә көзгә ул зур кош булып үсеп житәргә тиеш. Тора-бара аңа оя тар була башлады. Оядан чыгып ул ботакка кунды, тик ашарга сорап кычкырудан туктамады. Хәзер инде этиле-эниле чебенчеләр аның аркасына килеп куналар да, ул башын боруга, чебен я кортны салып кына жибәрәләр.

Күке баласының әле үзен үзе туйдырырга исәбендә дә юк иде, әмма көннәрдән беркөнне уйламаганда ул оча башлады. Гадәттәгечә, әнкә чебенче иртән аның аркасына кунып туйдырып маташа иде, куак арасынан ике малай килеп чыгып бу хәлне карап тора башлады.

Олырагы, өстенә зәңгәр күлмәк кигәне:

— Сеня, Сеня, кара әле тамашаны! — дип пышылдады.

— Күрдем. Авызы нинди зур, Коля, хәзер ашый бит ул аны! — диде бөдрә чәчле бәләкәйрәге.

Коля тиз генә аның кулынан тотты.

— Шаулама! Күрәсеңме: ул аның авызына жим салды. Әнә, икенчесе дә корт алып кайта. Күрдеңме, аны да йотты. Менә гуж! Әнкәсе микәнни ул аның? Бигрәк бәләкәй инде!

— Әйдә тотабыз! — дип, Сенька башынан кепкасын йолкып та алды. — Оча белми әле ул. Син әнә тегеннәнрәк кер. Тиз бул!

Чебенчеләр күке баласына янаган куркынычны сизенеп чыр-чыр килделәр, аңгыра бәбиләренә шуны аңлатырга тырыштылар, очып китәргә өндәделәр. Ә кошчык аларның телен төшенми урынында утыра бирде.

Шул вакыт малайлар ыргыткан кепка аны ботактан чак бәреп төшермәде. Егылмас өчен ул канатларын жәеп жибәргән иде, һавага күтәрелеп алан аркылы очып та китте. Арттан кычкыра-кычкыра малайлар йөгерергә керештеләр. Ул тәмам алжып хәлдән тайганда, ниһаять, бер агач ботагына бәрелде һәм чытырдап ябышып өскәрәк үрмәләде. Малайлар ерак калды. Аны бу якты дөньяга чыгарган чебенчеләрнең дә тавышы ишетелми иде инде. Ул япа-ялгызы калуын күрәп тәмам тәшвишкә төште, житмәсә, үтереп ашыйсы килә иде.

Күке баласы беркадәр вакыт урмандагы тавышларга

колак салып торды, аннары ашарга сорап кычкырып куйды. Эмма ул авызын нихэтле генә киереп ачмасын, ана черки дә, бөжәк тә салучы булмады. Ул нишләргә белмиңә аптырап торганда, нәрсәдер тәпиен авырттырып кытыклады. Йелеп караса, исе китте — зур йонлач корт аның икенче тәпиенә үрмәләп бара иде. Мондый зур корт ашаганы юк әле аның. Ул башта тәпиен тартып алмакчы булды, аннары үзе дә сизмәстән томшыгы белән тегене чукуган иде, кытыршы нәрсә тамагыннан үтеп тә китте. Авызга кем салды соң аны? Тагын берсе үрмәләп бара иде, аны да кабып йотты, өченчесен инде карап та тормады, — алар монда житәрлек икән — йотып кына өлгер.

Галимнәр инде күптән исәпләп чыгарганнар: зур күке бер сәгатькә йөз корт ашый ала икән. Күке баласы моны белмәсә дә, ашказаны туктаусыз азык сорап торганга, ул тәмам бүксәсе тулганчы ашады.

Хәзер әти-әнисе аның исендә дә юк, тик алар гына, бердәнбер балаларыннан язгач, оя тирәсендә озак әйләнгәләп йөрделәр — эмма оя буш, аннан берәү дә ашарга сорап кычкырмый иде.

Чебенчеләр озак кайгырмадылар, аларның башка мәшәкәтләре дә житәрлек — тиздән жылы якка китәселәре бар. Африкага юлга чыгу өчен чебенчеләр төркеме инде бергә туплана башлаган иде. Безнең чебенчеләр дә күке баласын оныттылар, төркемгә барып кушылдылар.

Күке баласы үсеп зур кош булды, үзе көн күрә башлады.

Аның әнкәсе йомыркасын салып берничә көн ял итте, йонлач кортлар белән сыйланды. Урман каравылчысы моңа сөенеп бетә алмады. Чөнки бу кортларны күке белән шәүлегәннән башка кош ашамый, ә күкеләрнең ашказаны һәм йоткылыклары эчтән инә сыман каты төк белән капланган булганга, бу кортларның чәнечкесен алар сизмиләр. Тәмам ашап туйгач, ана күке икенче йомыркасы өлгерүен дә сизде. Ул иң элек беренче күргән ояга очып барды. Тик ана хәтле монда инде икенче күке салып киткән иде. Нишлисәң бит, башканың эзләргә туры килә. Ана күке каен ботагына кунып, урман шау-шуына колак салды. Әһә, янәшәдә генә карт усак кәүсәсендә кемдер оя ясый. Соры тукраннар икән. Әнә чер-чер килеп оядан чыктылар да очып кит-

теләр. Ашыгырга кирәк. Әмма тишек авызы бик кечкенә булып чыкты, анда күке керерлек түгел иде; керүнең кирәге дә юк — күке җиргә очып төште дә йомыркасын салды, аны томшыгы белән алып менеп, ояга төшерде, ә оядагы бер йомырканы алып ташлады. Бу эшне ул бер мизгел эчендә башкарып, үзе юк та булды.

Чебенчеләр кебек ана тукран да берни сизмәде: йомыркаларны җылытып, балалары белән бергә ташландыкны да чыгарды. Ә ташландыкка оя авызыннан соры тукран балаларын ыргытып бетергәнче шактый азапланырга туры килде, — бу авыр эшне ул ике көндә башкарып, ояда берүзе калды.

Тукраннар аны тырышып туйдырдылар, ул бик тиз үсте. Ниһаять, оядан чыгар вакыт җитте. Менә ул чыгу нияте белән матур башын тышка сузды, әмма бу нихәл?! Аның чуар канатлары, киң күкрәге тишектән сыймый иде. Күке баласы тәмам хәлдән тайды, ә тукраннарның бу хәлдән ничек гажиз булуларын сөйләп тә торасы юк иде. Ояның элекке хужасы чуар тукран аны тиен яки башка бер дошман кермәслек кечкенә авызлы итеп ясаган иде шул.

Тукраннар, беркадәр чырылдашып очканнан соң, күке баласына бөжәк алып килеп каптырдылар, ул шундук кычкырудан туктады.

Август башы якынлашты, каеннарның яшел чукларында сары тимгелләр күренгәли башлады. Хәзер инде урманда күке кычкыруы ишетелми, алар салкын кышны үткәрү өчен Африкага китәргә җыеналар иде. Ялгыз очып килгән шикелле, алар киткәндә дә берәм-берәм китәләр. Карт ана яшь күкене дә күңелле ерак илләргә китәргә өндәде. Тәмле йонлач кортлар инде күптән күбәләккә әверелеп йомырка салдылар да үлеп беттеләр. Менә ул ашарга эзләп урман эченнән очып барганда, гаять таныш аваз ишетеп, туктап калды. Күке каен агачына килеп кунды да тирә-ягына карангаларга кереште. Аланның аргы башындагы карт усак куышында бәләкәй чуар баш бер күренә, бер югала, — шул тарафтан тилмереп кычкырган аваз килә иде. Менә тишеккә бер бәләкәй генә кош очып килде дә кош баласының ачык авызына нәрсәдер салып кире очып китте. Шундук икенчесе дә очып килде.

Күке, нәрсәдер хәтеренә төшергән кебек, беркадәр вакыт тавышсыз-өнсез алардан күзен алмый карап

утырды, аннары усаk яныннан ук кебек атылып очып узды да куаклар арасында юк булды. Аянычлы нечкә тавыш аның артыннан яңгырап калды.

Тукраннарның туган-тумачалары инде күптән көньякка очып киттеләр, боларга да юлга жыенырга вакыт. Тик алар агач куышындагы әсир улларын һич кенә калдырып китә алмыйлар — саубуллашып бер әйләнәләр дә аның тилмереп кычкырган авазына тагын кире әйләнеп киләләр иде. Ниһаять, алар аның комсыз авазына соңгы көзгә чебенне салдылар да очып киттеләр.

Көн кичкә авышты. Кычкыра-кычкыра тамагы карлыккан ач күке баласының тавышы инде ара-тирә генә ишетелгәләп куя иде. Шул вакыт баеп барган кояш нурларында аклы-каралы нәрсәдер чагылып узды, дәү озын койрык күренеп калды һәм куыш каршындагы ботакка тып-тын гына саескан килеп утырды. Ул башын кыгайтып, хәйләкәр күзен күке баласына текәде. Тегесе куркудан бөрешеп куыш төбенә үк посты. Саесканны беренче күрүе булса да, бу кунакның юньлегә йөрмәвен сизенде ул.

Ярдәм сорап кычкырган аваз урман жәнлекләренә бердәй аңлашыла. Моңы саескан да төшенә, һәм үзенә шуннан файда күрергә дә оста.

Күке баласы тын гына ята бирде. Саесканның, ниһаять, сабыры төкәнде, ул шыкыр-шыкыр килеп куышның эченә үрелеп карады. Күке баласы үзенә янаган куркынычтан ачыргаланып дошманына ташланды, үзе дә сизмәстән аның башын чукуп алды. Бу хәлгә шаккаткан саескан ботактан мәтәлеп төшә язды. Куыш эченә башын тыгарга ул бүтән жөрйәт итмәде, яны белән борылып бер тәпие белән ботакка ябышты, ә икенчесен куыш эченә тыкты.

Кош баласының яман чырылдап кычкыруы ишетелде, — саесканның тырнаклары оя эчен айкап инде аңа якыная бара иде. Кинәт... мылтык аткан тавышны ул аңламады, әлбәттә, әмма рәхимсез тырнаклар юкка чыкты, куыш эченә тагын кемдер карады. Ниндидер аңлаешсыз тавыш яңгырады — күке баласы моның кеше көлүе икәннен әле аңламый иде.

— Сеня, кара әле мондагы хикмәтне: тукран оясына ниндидер дәүрәк кош йомырка салган булган да

хәзер баласы чыга алмый азаплана. Пәке бир әле,— диде берсе.

Шулай итеп, куркудан йөрәге ярылырга җиткән күке баласы кеше кулына эләкте.

— Туган йортың белән саубуллаш инде,— диде аңа бу кеше.— Ярый әле, безне саескан чакырып китерде. Ул тикмәгә генә кычкырмый...

Малай, әтисенен куртка чабуын кайтарып, күке баласының башын сыйпады.

— Нәшләтәбез инде аны хәзер? — дип сорады ул.

— Туганнан бирле куышта утырып очарга өйрәнмәгән әле ул, Африкага барып җитә алмас, мөгаен,— диде әтисе.— Читлектә кыш чыгар да, язын кортлар үрчегәч, урманга җибәрербез.

Икенче күке баласы менә шулай бәхетле язмышка очрады. Көз көне үзен дөньяга китергән әти-әнисен чакырып кычкырудан аның тамагы карлыгып калды. Урман каравылчысы ел саен аны шул тавышыннан танып сөенә иде. Бу урманга ул ун ел рәттән очып килде.

ЯҢАДАН БАШЛАНА

Инде яз бетеп, жәй башланды. Урманда да, кырда да кошлар сайрашканы азрак ишетелә хәзер: һәр ояда авызларын киереп ачкан кош балалары туктаусыз ашарга сорап кычкыралар, әти-әниләре азык ташып хәлдән тайсалар да, балалар һаман ашарга сорый. Сайрап утыррга вакыт бармыни?!

Таң атып, әле көн башланды гына, урман эче тып-тын. Шул чакны берсе «кик-кик» дип тавыш биреп куйды.

Агач арасында чуар бер кош чагылгалап китте. Әле аска төшөп, әле өскә чөөлөп чумып-чумып алган сыман талпынып оча. Бер агачка килде, тик аның ботагына кунмады, туп-туры кәүсәгә ябышты да тук-тук иттереп тукулдатырга да кереште — кара башындагы кызыл калфагы дерт-дерт итеп селкенеп тора башлады.

Үзе тәпиләре белән агачка ябышкан, койрыгы белән, өченче тәпи шикелле итеп, агач кайрысына терәлгән, томшыгы белән китереп чукуга артына терәлә дә, койрыгы, пружина сыман, аны өскәрәк этеп жибәрә.

Чуар тукран кышын жылы якка китми, кыш көне аның бөтен кайгысы үз тамагын туйдыру гына. Аның каруы, менә хәзер яздан бирле эш тә мәшәкатъ. Ин элек, былтыр казыган агач куышында алар бала чыгарып үстергән булсалар да, быел ни сәбәптәндер ана тукранга ул оя ошамады. Яңа агач табып, яңа оя казырга туры килде. Ояны казып, эшен бетергәннәр генә иде — нәрсә булды дип уйлыйсыз? Зур кара тукран килде дә мескен чуар тукранны яңа фатирыннан куалап чыгарды. Алай гына да түгел: чуар тукранның анасы инде ояга ике күкәй дә салып өлгергән иде — теге явыз кара тукран ул күкәйләрне бик тәмләп эчеп куйды. Чуар тукран аңа каршы тора алмый шул: кара тукран аннан зуррак та, көчлерәк тә.

Инде яңа оя казырга вакыт та калмады: ана тукран яңадан күкәй салырга, бала чыгарырга ашыга иде. Оясыз калган мескен тукраннар агачтан агачка пыр да пыр очып куыш эзләргә керештеләр. Булыр дип тә өмет итмәгәндә... бер оя табылып куйды лабаса! Менә дигән бик шәп эзер куыш. Узган жәй бу ояны ни сәбәптәндер тукраннар ошатып бетермәгәннәр иде, анда сыерчыклар оялап бала чыгарганнар иде. Чуар тукраннар шундук эшкә дә керештеләр: сыерчыклар түшәгән йомшак түшәкне оядан чыгарып ташладылар — тукраннар балаларын йомшакта үстереп иркәләмиләр.

Ана тукран куыш төбенә, агач чүбе өстенә, чынаяк ташы сыман ап-ак күкәйләр салды да икәүләшөп алмаш-тилмәш бала чыгарырга керештеләр. Көндөз шулай. Ә төнлә күкәйләрне ана тукран үзе генә жылыта. Атасы бер читтәрәк үзенең аерым «йокы» куышында стенага ябышып йоклый. Бу куышны ул янәшәдәге черек үзәкле усаг агачына ясаган иде.

Менә хәзер ата тукран бик ашыга иде ахрысы: тук-

тук итте дә тиз генә нәрсәдер кабып йотты, аннары зур-ракны тартып чыгарды да — монысын ашамады — авызына капкан килеш, ялт! — очып китте. Кая очты дип беләсез? Ояга, әлбәттә. Ана тукран бала чыгарганда атасы аңа әнә шулай азык ташыды. Хәзер инде менә балалар чыкты, берәү генә түгел, дүртәү алар. Эти-әнигә тагы нихәтле мәшәкатъ артты хәзер. Алар икәүләшеп балаларына азык ташыйлар. Ике-өч минут үтүгә берсе очып килә дә ашарга сорап чырылдап яткан балалары авызына азык каптыра. Нихәтле ашатсаң да балалар туюны белмиләр, куыш эчендә чырылдаган тавыш бер генә минут та тынып тормый.

Дәү тукраннар яратып ашый торган каты чыршы орлыгы тукран балаларына ярамый шул: аларга йомшак корттыр, бөжәктер булсын. Шуңа күрә аларның эти-әниләре көнозын пыр-пыр килеп агачтан агачка очалар. Қайвакыт чиратлашып ярты сәгәтьләп кенә ял итеп алалар да тагын азык табарга керешәләр. Ә ояда бер-туктаусыз: «Ашыйсым килә! Ашыйсым килә!» — дип аваз салалар.

Менә ата тукран тагын күренде.

— Кик-кик! — диде дә баягы агачка атылды, хәтта очып килешли шап итеп бәрелгәнә дә ишетелде кебек. Тук-тук итеп карады да — ялт! — агачның икенче ягына чыкты. Әһә, алай икән: агачны тукуылдатканга тынычсызланып, кабык ярыгыннан вак кына коңгызлар чыккан. Ата тукран аларны тиз генә чүпләде дә тук-тук итеп кайрыны теткәләргә кереште. Әһә, кабык астында тишек бар икән. Андый тишектә дәү мыеклы коңгызның корты була. Агачны тукуылдатканга гына чыкмый инде ул. Чыкмаса соң! Ата тукран үзенә телен эшкә кушты. Аның теле озын, нечкә; тел очында сырлы-сырлы каты әнәсә дә бар — теләсә нинди тишеккә сыя. Тукран теге кортны тел очына эләктердә дә тишектән тартып чыгарды — ычкынмаслык итеп эләктерә шул аның теле.

— Кик-кик! — дип бөтен урманны шаулатып кычкырды тукран. Балаларга азык бар, янәсә! Атылып очып та китте — ничек агачларны күрәп өлгәрә, ничек бәрелми диген! Тизрәк, тизрәк кайтып житәргә кирәк! Балалары инде ашарга сорап кычкыра-кычкыра карлыгып беткәннәрдер.

Урманчылар тукранны яратып, юкка гына болай дип әйтмиләр шул: «Тукран ул безнең өчен ау эте кебек:

жайда корт төшкән агач бар — шуларның барысын да күрсәтә һәм үзе үк корткычлардан да тазарта», — диләр.

Тукраннар өч атна буена балаларына азык ташый-ташый хәлдән тайдылар, балалары исә көнләп түгел, сәгәтләп-минутлап үсте. Кара тукраннар да хәзер бала үстөрөп мәш киләләр, чуар тукраннарны жәберләмиләр, шулай да безнең әлегә тукраннарыбыз тагын бер казага тарый яздылар.

Бәхетләренә каршы, ана тукранның ояга корт алып кайткан чагы туры килде. Ул кортны бер баласына каптырды да ояга керде — балаларының астын жыештырасы бар иде. Тукраннар чисталык ярата.

Ана тукран оядан чыгам дип башын боруга, куыш авызына елтырап торган күзле, кызгылт йонлы бер баш килеп тыгылды — борынга борын төртелә яздылар. Көтелмәгән бу хәлдән икесе дә бер тын өнсез калдылар. Икенче тында инде ана тукран, ярсып китеп, без шикелле очлы томшыгы белән тегенең кызгылт танавына кадап та алды. Ах, каты чукуды, каһәр! Мондый хәлгә очрармын дип уйламаган иде бит тиен.

Бу агач куышыннан ул тукран күкәйләрен чәлдерермен яки балаларын эләктерермен дип килгән иде бит.

Тиенгә хәзер нишләргә кирәклеген уйларга вакыт та калмады: ул арада ата тукран да кайтып житте. Бу юлы арттан, тагы да катырак итеп жылкә тамырына китереп кададылар, һәм тиен чыелдый-чыелдый мәтәлеп төшөп китте.

Моңысында кем шулай бик жилле итеп чукуганлыгын тикшереп торырга тиеннең вакыты да булмады. Шап итеп жиргә килеп төште дә тизрәк шылу ягын карады.

Ата тукран шундый ярсыган, шундый кызган иде — тиенгә тагын берне өстәргә кирәкмиме дип оя авызынан башын сузган ана тукранны да чукуй язды. Ярсыган-әсәренгән тукраннар кабарынып бер-берсенә карашып тордылар, аннары, исләренә килеп, тынычлана төштеләр, баш өстендәге кабарыган йоннары үз урынына ятты.

Шул вакыт ата тукран тиенне чукуган чакта теге коңгыз кортын төшөрөп жибәргәнлеген хәтерләде. Димәк, яңадан корт эзләргә китәсе бар. Ул:

— Кик-кик! — дип кычкырды да очып та китте. Бер корт югалту гына әллә ни түгел. Ул аларның урынын

белә, черек агач төбөндә бик күп алар. Ә теге тиен моннан соң алар оясына борынын тыкмас инде — ярыйсы эләкте үзенә!

Ана тукран ояда берәз утырып торды, башын тышка чыгарып карангалады, ысылдан-шыкырдап куйгалады. Әмма балалары тынычлык бирмәде аңа: берсе өстенә берсе менәләр, сары авызларын ачып, тамак ярып акыралар. Тиендә эшләре юк шул аларның: тизрәк ашарга гына китерсеннәр! Шуннан соң инде әниләре балалар астындагы чүпне борын очы белән генә эләктереп тышка ыргытты да атасы артыннан очып китте.

Агач төбөндәге үлән арасына елт итеп кечкенә генә бер яшел кәлтә кереп китте. Өстән туп-туры аның авызына нинди тәмле бер корт килеп төште! Икенчесе дә юк микән! Әмма андый табыш күп булмый шул, ә тукраннан ераграк йөрүең хәерле. Яшел кәлтә алай ук дип уйламады уйлавын — өстә чагылып киткән шәүләдән курыкты ул.

Бу вакытта теге тиен үзенең оясы урнашкан агачка кайтып житте (тукраннан калган иске куышка оялаган иде ул). Агач буйлап яшен ташыдай атылып менде дә оясының түренә үк кереп ятты. Аның бер күзе бөтенләй шешеп чыккан, жылкәсендәге ярасыннан кан саркып тора. Үзе дер-дер калтырана, сулуын көчкә ала иде. Баштарак нәни балаларының чыелдашуына да әһәмият итмәде. Аларның әле күзләре яңа ачыла гына башлаган, кыска йоннары аша юка, нәфис тиреләре беленеп-күренеп тора. Әмма ана тукранга үз балалары газиз булган кебек, тиенгә дә үзенәкеләр бик кадерле. Шулар өчен дип бит ул икенче бер аңаны таламакчы, үз авызыннан өзеп аларга күкәй алып кайтмакчы иде.

Яралары сызлавына көчкә түзеп, ана тиен балаларына ими имәргә җайлырак итеп сузылып ятты. Яратып, ипләп кенә аларның йомшак йоннарын ялап шомартырга кереште һәм әкрәнләп үзе дә тынычлана төште, яралары һаман сызласа да, тәне калтыранмый башлады.

Теге черек агач төбә тукраннар өчен бер дигән хәзинә булып чыкты — тәмле симез кортлар тулып ята иде анда. Тукраннар аны таза томшыклары белән теткәләп, иң тәмле, иң зур кортларны гына сайлап алдылар, калган вак-төякне песнәкләр белән үрмәләчләр чүпләде. Урманчы Федотыч тузгытып ташланган агач төбөнә карады да күңеле булып әйтеп куйды:

— Яхшы чистартканнар! Мондый булышчылар барында тынычлап йокларга да була,— диде.

Мәшәкәт тулы өч атна үтеп тә китте. Хәзер инде агач куышында килбәтсез, йонсыз-каурийсыз тукран балалары чырылдашып ятмый, бәлки бик матур каурийлы яшь тукраннар куыш стенасына ябышып үрмәләп йөриләр, оя авызыннан чуар башларын сузып тышка карыйлар, шулай да очып чыгарга йөрәкләре житми әле. Аның каруы аларның аппетитлары торган саен шәбәя бара, эти-әниләре инде аларга азык ташып тәмам хәлдән тайдылар. Хәтта «кик-кик» дип кычкырганда да карт тукранның хәзер тавышы ул хәтле яңгырап чыкмый, әйтерсەң тамагы карлыга башлаган иде.

Бүгенге көн дә гадәттәге бер көн сыман гына иде. Ана тукран көндәгечә агач куышында балалары янында кунды, ата тукран үз куышында йоклады. Иртән торгач та корт эзләргә киттеләр, туюмсыз яшь тукраннарны ашатырга керештеләр. Шуннан соң очып киттеләр дә кинәт икесе берьюлы әйләнеп кайттылар. Икесе дә авызларына корт капканнар иде. Ана тукран оя янына иң алдан очып килде дә куыштан аскарак агач кәүсәсенә ябышты, ата тукран күрше агачка кунды. Ләкин әниләре бу юлы тәмле кортны бала тукраннарга каптырырга ашыкмады. Ул аларны азык белән ымсындырган кебек башын боргалый, үзе: «Ягез, кайсыгыз тизрәк килеп ала?» дигән сыман арырак шуыша бара иде.

Оя авызыннан тамакларын ертырдай булып кычкырышкан дүрт баш сузылды.

— Бир инде! Бир! Ашыйсыбыз килә! — диләр алар. Әниләре исә һаман тышка чакыра.

Бала тукраннар энә шулай кычкырып тордылар-тордылар да кинәт этешә-төртешә оядан чыктылар. Әниләре аның саен чигенә барып, тегеләрнең дүртесен дә оядан алдап чыгарды. Кортны берсенә дә бирмәде — пырылдап очты да китте-барды.

Бала тукраннар да түзмәделәр: ипсез канатлары белән жилпенергә керештеләр һәм үзләре дә сизмәстән һавада асылынып калдылар. Аннары әниләре шикелле үк атына-атына аның артыннан очып киттеләр. Ачлык бик тиз өйрәтә шул.

Ата тукран да, күрше агачтан кузгалып, авызындагы коңгызны тиз генә йотып жибәрде дә балалары артын-

нан очты. Гаиләсен ул теге иске агач төбе янында куып житте. Бала тукраннар эти-эниләренен ничек итеп томшыклары белән корт табуларын карап торгач, әкрелләп үзләре дә шул эшкә керештеләр. Үрнәкчедән күрмәкнен файдасы зур булды: бала тукраннар тәмам туйганчы корт ашадылар, эти-эниләреннән бөтенләй сорамай башладылар. Тегеләр исә балаларына хәл алырга да ирек бирмәделәр — аларны башка тормыш сабаклары өйрәтергә алып киттеләр. Ата тукран үзенен балаларын ашарга йөргән теге тиеннән үч кайтарды: гаиләсе белән килеп, тиеннен тәмле имән чикләвекләре саклана торган хәзинә куышын бөлдереп китте.

Шул рәвешчә алар, көтүләре белән оча-оча, бер көн, ике көн тамак туйдырып йөрделәр, этиләре белән, элек-кечә, иске агач куышына кайтып йокладылар. Өченче көнне инде иртән оядан очып чыктылар да төрлесе төрле якка таралыштылар. Этиләре исә бөтенләй күрәнмәде дә.

Урман аланы сәер бер тынлыкка чумды. Өч атна буена агач куышында иртә таңнан кара төнгә чаклы кечкенә генә бер тормыш мәш килеп, чыр-чу килеп кайнап торды — гүяки карт усак агачы әллә ничә төрле тавыш чыгарып үзалдына сөйләшә сыман иде. Ә хәзер аның бары тик яфраклары лепердәгәнә генә ишетелә. Ул яфраклар жылсез чакта да кыштырдыйлар, шушы аланда яңа бер яшь буынның чыр-чу килеп үсеп житкәннән соң очып китүенә сөенешәләр дә, ямансылыйлар да кебек.

Кинәт аланның төрле ягыннан: «Кик-кик!» — дигән авазлар ишетелде. Һавада желт-желт иткән кош канатлары күренде һәм усак кәүсәсенә, куыш төбенә үк ике чуар кош килеп кунды.

Килеп кунуга, икесе берьюлы кара-каршы борылдылар да елтырашып торган кара күзләре белән бер-берсенә текәлделәр.

Ник килделәр икән алар болай соңгы тапкыр? Балаларыбыз яңадан ояга кайтмадылар микән дип тикшерергәме? Әллә яңадан яз житкәнче соңгы тапкыр энә шулай бер-беренә карашып алып өченме?

Кем белгән! Ник икәннен үзләре дә белә микән әле алар?!

— Кик-кик! — диде ата тукран һәм суга чумгандай талпынып алып очып та китте.

— Кик-кик! — диде ана тукран да һәм ул да талпынып алып икенче тарафка очты.

Аларның бу авазлары «язга хәтле сау бул!» диюләре булдымы, әллә киләсе язда яңадан очрашырга дип вәгъдә куешуларымы? Кем белгән?!

Менә шулай, балаларын үстереп очыргач, тукраннар аерылыштылар — көз һәм кыш буе аерым яшәсәләр дә, алар бер-беренә тугрылык сакладылар, ерак очып китмәделәр.

Ниһаять, менә салкын кыш та үтеп китте. Жир өстендә язгы гөрләвекләр челтерәп акты, кояшлы аланда кычыткан күбәләкләре парлашып оча башлады, һәм ата тукранның да күңелендә дәрт уянды: сынган агач ба-

шына очып кунды да борыны белән тукилдатырга кереште. Бөтен урман эченә аның язгы жыры булып «тыррр... тыррр» иткән аваз таралды. Бу авазны икенче тукран да ишетте һәм аның да күңелендә дәрт уятты. Ялгызлыктагы кышкы тормыш бетте. Ана тукран, агачыннан кузгалып, атасы янына ашыкты.

Менә алар тагы икәүләшеп иске агач куышын карыйлар, яңаны тишәләр.

Аннары инде... Яңадан теге хәлләр башлана.

БУРАН

Күе булып үскән яшь чыршылар арасындагы тар сукмактан тып-тын гына атлап дәү һәм йонлач бер нәрсә килә: жирдәге ботак-сатак та чыртлап сынмый, хәтта яфрак та кыштырдамый. Аю бу. Камыт шикелле килбәтсез аяклары белән ул гына энә шулай бик сак басып йөри белә. Үзалдына нәрсәдер уйлаган-исәпләгән сыман, аю башын чайкый-чайкый килә. Кинәт ул, туктап, башын алга суза төштө. Алда нәрсә дә булса күренмиме дип карануы түгел иде бу,— аю ерактан начар күрә. Ул

сукмак борылышында бер-бер нәрсә юк микән дип тыңланып калган иде.

Сагаюы юкка гына түгел икән: кемдер уңны-сулны аермастан, чыршы чытырманлыгын шатыр-шотыр сындырып, туп-туры бирегә таба чабып килә, бөтен урман халкын куркуга төшереп, аларны качарга-посарга мәжбүр итүендә эше дә юк.

Аюның казык тешләре өстендәге иреннәре дерелдәп куйды, менә ул тешләрен ыржайтып, монда мин хужа, дигән кебек үкереп жибәрер сыман иде. Әмма чытырманлык эченнән тар сукмакка аюдан да дәүрәк бер жанвар килеп чыкты. Сирәк очрый торган бик зур поши иде бу. Ялындагы каты кыллары шырпыдай тырпайган, ут кебек кызышкан борын тишекләрен киереп гөр-гөр сулу ала үзе. Күренеп тора: юл юк дими, ни дими, турыга гына ярып килә, берәүне дә уздырып жибәрергә исәбе юк.

Аюның кечкенә генә күзләре очкынланып яна башлады. Я каршы торып сугышырга, я хәзер үк артың белән шуышып куаклар арасына шылырга кирәк: борылып торырлык ара калмаган.

Поши исә аны күреп тә алды инде, тукталмастан, сөенечле бер гайрәт белән пошкырып жибәрде: менә дәрт-гайрәтне басарга жай да килеп чыкты, янәсе. Яле алышып карыйк!

Поши ажгырып бая аю басып торган төшкә килеп житте дә нәрсәгәдер абынган шикелле туктап калды. Аю исә, үзенә ачуын онытып, пошиның яман үткен, каты тоягына эләккән сыман, артын кысып яр астына шылган иде.

«Шатырт» итеп агач сынганы ишетелде. Поши аюга тибәсе урынга яшьрәк бер чыршыга тибеп, аны кылыч кебек кыеп төшергән иде. Аю моны ишеткәч тагы да катырак элдертә башлады. Котырган поши сөзешергә дошманын эзләп йөргәндә кая инде горурлыкны саклап тору.

Сасы аю исеннән поши тагы да котыра төште. Көз килеп, аларның көч сынашыр вакытлары житкән, ләкин әлегә поши үзенә тиң булырлык дошман очрата алганы юк иде әле. Менә хәзер аюдан да тайчанып тормас иде Буран.

Бу пошига Буран дигән исемне шушы урманның иң карт каравылчысы Максим бабай кушкан иде. Пошины

очраткан саен ул: «Мә, картлач, тәмләп яла»,— ди-ди, жиргә кушучлап тоз сибеп калдыра иде. Хәзер исә Максим бабай да иске дустан читләтеп узарга тырыша: котырган чагында пошиның башына нинди уй килмәс!

Поши исә, тагы да ярсып-дулап, сукмак буйлап куе үлән үскән аланга таба чапты.

Әйе, шушында! Поши алан буйлап килбәтсез генә кушаяклап узды, туктап, мөгезләрен сыртына тидерерлек итеп башын күтәрде дә үкереп жиберде. Кемдер бик зур көч белән өреп бик дәү быргы кычкырткан сыман булды.

Яңгыравыклы бер бала тавышы, әсәрләнеп:

— Нәрсә кычкыра ул? — дип сорады.

— Поши ул, икенче пошины көч сынашырга чакыра. Кычкыра да тынып тора, шул тавышка икенче поши килмиме, ди. Аннары тагы кычкыра, тагы тыңлап тора.

Куе усаклык артында сөйләшүчеләр үзләре күренми иде. Менә яшь усак агачлары кыштырдап селкенгәләде дә, юлга озын буйлы бер карт белән бер кыз бала килеп чыкты.

— Бабай, минем аны күрәсем килә,— диде кыз, бабасының жиңеннән тарта башлады.— Әйдә тизрәк барыйк әле.

Бабасы башын чайкады.

— Кызым, аны күрәбез дип яман хәлгә төшмәгәек,— диде ул.— Иң яхшысы: без аны берәз тыңлап торыйк та өйгә кайтып китик.

— Кызык син, бабай. Поши гына ич ул. Кешеләрне ашамый ич ул,— диде кыз, көлеп.

Бабасы елмаеп куйды.

— Ашавын ашамас та ул сине, ә менә тибеп үтерүе бик ихтимал. Пошиның бу вакыт холкы бик яман була. Безгә дә шундый яман холыклысы туры килсә?!

— Дөрөс түгел, менә бу кычкыра торганы бик юаш. Мин аны тавышыннан беләм. Әйдә инде, бабакай. Жәй көне күрдәк ич. Син аларга тоз да биргән идең әле. Теге нигә... Буранга. Тагын бирербез.

— Бирербез, бирербез! — диде карт ягымлы гына итеп һәм кызны, кулыннан житәкләп, сиздермичә генә өйгә таба борды.— Менә бу үкергәне шул Буран инде, тавышыннан танийм. Хәзер аны мин дә очратырга куркам. Кыш көне мөгезен салсын әле менә. Агачка бәрә дә

мөгезе шалт! — төшөп китә. Шуннан соң язга хәтле, яңа мөгезе үскәнче юаш кына булып йөри.

— Алай бик начар ич,— диде кыз, күңелсезләнеп. Сөйләшә-сөйләшә кайткач, ул поши үкөргән төштән ераклаша баруын да сизмәде.— Бүреләр ташланса, сөзә алмый ич. Шуннан нишли инде ул?

— Бүреләрне сөзәргә мөгез кирәкми аңа. Аягы белән бер типсә, шундук бүрененң жаны чыга,— диде бабасы, аны тынычландырырга тырышып.

— Алай булгач яхшы,— диде кыз, тынычланып.— Бүрә дә кызганыч инде. Пошины ашыйм дисә генә поши аны тибеп үтерсен.

Алар, шулай сөйләшә-сөйләшә, алан уртасындагы кечерәк бер йортка килеп чыктылар, баскычыннан менделәр. Өй ишеге шыгырдап ачылды да шундук ябылды. Еракта кычкырган пошиның быргы тавышы йортның калын стенасы аша ишетелми диярлек иде.

Ә поши аланда торган саен ярсый бара иде. Аның муены тагы да кабарган-юанайган, тояклары белән ярысып-ярысып тырнавыннан тирә-якка куаклар, үләннәр һәм балчык кисәкләре оча иде... Кинәт ерактан аңа жавап итеп икенче бер поши үкөргәне ишетелде. Менә ул якыная бара, шытырдап куаклар сынганы да ишетелә. Моңысы шикелле үк ярсыган поши уңны-сулны карамыйча бире чабып килә иде. Менә инде ул аланга да килеп житте. Буран, бик яман пошкырынып, тегенен каршысына ташланды.

Әлегә яшь үгез биеклегә белән дә, көче белән дә Бураннан калышмый иде. Тик әле аның быел беренче тапкыр гына көч сынашуы һәм гомерендә беренче тапкыр гына көрәшүе иде. Буран исә бик күптәннән инде бөтен тирә-якта иң гайрәтле көрәшче. Яшь үгез бу кадәр үк кайнар канлы булмаса, үзе өчен жиңелрәк дошман сайлап алыр иде. Ләкин хәзер уйлап торырга вакыт калмаган иде инде. Алан уртасында ике зур үгез кара-каршы килеп сөзешергә кереште. Һавага балчык кисәкләре очып китә дә шыбырдап үгезләрнең сыртларына коела. Алар исә моны сизмиләр дә иде.

Шак та шок итеп мөгезгә-мөгез бәрешәләр. Менә бервакыт яшь үгез тапталган үлән өстенә тәгәрәп китте. Буран жиңгән кыяфәт белән читкәрәк тайпылды да, яңадан йөгереп килеп, дошманын сөзмәкче булды, ләкин... аның дошманы инде юкка чыккан, урман эчендә

шарт-шорт итеп куаклар, яшь усаklar сынганы ишетелә, яшь үгезнең гайрәте бөтенләй сүрелгән, ул качып китеп бара иде.

Куак сынган, тып-тып йөгергән тавышлар ерагая барды, ишетелмәс булды. Буран, кан баскан усал күзләрен йөрткәләп, беравык алан уртасында басып торды һәм кинәт сискәнеп куеп әсәренә калды. Гөлжимеш куагы артыннан ниндидер соры шәүләләр күзгә чагылып китте. Карт бүре ике үгез сөзешкәч ни буласын яхшы белә — я үлгән, я каты яраланган үгез поши аларга табыш булачак иде. Шуңа күрә ана бүре, табышны сагалап торырга дип, балаларын да бирегә ияртеп килде. Әмма жиңелгән яшь үгез аларга эләкмәде, киресенчә, ул үзе бер бүре баласын таптап китә язды. Аланда калган зур үгезгә такыр жирдә якин килүне уйлыйсы да юк. Кыш көне тирән карда булса бер хәл әле...

Карт ана бүре, былтыргы бер хәлне исенә төшереп, тешен шакылдатып куйды... Аннары әкрән генә шыншып читкә тайпылды.

Тымызык жыл жиңүче үгез борынына бүре исен китерде һәм тагын аның котырыгын кузгатты. Әле генә карт бүре хәтерләгән хәлне үгез дә исенә төшерде, күрәсен. Узган кышның тирән карлары, бер көтү бүре белән сугышуы күз алдына килде. Бүреләр өсте бозланып каткан каты карда бик жиңел сикереп чабалар, ә поши тирән көрт эчендә батып-батып китә иде. Бу — үгезнең гомерендә, шәт, соңгы тапкыр сугышуы булган булыр иде. Карт бүре алга, аның баш турысына ук килеп сикеренә, аны котыртып, игътибарын тартырга тырыша. Моңы ул белеп эшли: яшь бүреләр арттан килеп, аның арт ботларының сеңерен тешләп өзәргә чамалыйлар иде. Ихтимал, өзгән дә булырлар иде, тик шул чакны гөрселдәтеп мылтык аткан тавыш ишетелде, ул да түгел, мылтык тавышы кабат ишетелде, һәм кар өстендә ике бүре егылып калды. Бүтәннәре шундук юкка чыктылар.

Поши, соңгы көчен жыеп, көрт эченнән чыкты. Юан нарат төбәндә озын буйлы бер кеше басып тора, кулындагы мылтык көпшәсеннән бераз төтен чыга иде.

— Буранкай, дуслым! Бәладән коткардыммыни үзәңне? — диде кеше.

Тавышы таныш көбек иде, шуңа күрә поши аңа зур коңгырт күзләрен төбәп, беравык хәрәкәтсез басып торды.

— Буранкай,— дип тагын эндәште элге кеше. Шунан соң инде поши, пошкырып куеп, карга аягы белән тибеп алды да такыр юлга чыгып юыртып китеп барды.

Карт поши энә шуларны хәтерләгәндерме, әллә башкасынмы — әмма гомере буена аның бүреләргә байтак үче-ачуы жыелган иде. Ул соры бүре поскан куак өстенә ажгырып атылып килде. Бүрене сөзеп маташу аңа артык хөрмәт күрсәтү булып иде,— тоягы белән бер бәрәп алу да җитәр. Ләкин бүреләр аның тоягы белән бәргәнән көтеп тормадылар шул: өркеп качкан эт шикелле, башларын иеп, төрлесе төрле якка шым гына таралыштылар. Поши аларны эзәрлекләргә җыенмый иде. Мәгрүр бер кыяфәт белән аланга кире кайтты, һәм кабат аның быргы кычкырткан сыман каты авазы — яңа дошманын көрәшкә чакыру авазы бөтен урман эченә яңгырады.

Тик моннан соң инде көрәшәргә теләүчеләр күренмәде. Буранның тавышы тирә-юньдәге башка үгезләргә ярыйсы ук таныш иде, күрәсең. Үгез үзе дә, берәз үкەر-гәч, бу юлга җитеп торыр дип уйлады, ахры — елга ярынан аска төште дә кайнарланып кызган башын салкын суга батырды.

Әйе, бүреләрдән ул күп тапкыр җанын саклап калган иде. Әмма бүгенге шикелле хәлнең булганы юк иде әле: бүген ул беренче булып алар өстенә үзе ташланды, бүреләр качып киттеләр, хәтта теш ыржайтырга да курыктылар!

Су эчеп туйгач, үгез яңадан аланына кайтты, бүреләр исен әсәренеп исни-исни, аланны әйләнәп чыкты. Аның җилкә йоннары тырпайган, күзләрендә гайрәт чаткылары уйный иде.

Теге яшь үгез белән көч сынашу да җиңел булмады. Карт үгезнең инде яңадан үкәрәсе килмәде. Һәм шунан соң ул ашыкмыйча, мәгрүр бер кыяфәт белән, салмак кына атлап аланнан китеп барды.

Моннан ун ел элек булган иде ул хәл.

Беркөнне карт куян, ашыкмыйча гына, елга буендагы таллыкта әче кайры кимергәләп, үлән чемченгәләп йөргәндә кинәт арт аякларына басты да әсәренеп катып калды. Аның бик мәзәк булып ерык иреннәре селкенгәли һәм як-якка мыгы гына тырпаеп тора иде: энә тегендә — карт усак агачы төбөндә нәрсә кыймылдый икән ул? Энә тагын кыймылдады! Монда таба карады!

Зэгыйфь нечкә муенлы бәләкәй генә бер баш куянага таба борылды, коңгырт күзләре гажәпләнгән кебек ялтырап китте: бу поши баласының дөньяга килгәнненә әле берничә сәгать кенә иде. Шулай булгач, аның һәр-һәрсәгә исе китеп каравы гажәпмени? Куяны да гомерендә беренче тапкыр күрә бит ул. Тик озак карап тора алмады — талчыкты. Шуннан соң башын иде дә йокымсырый башлады.

Куян аңа якынарак барып та караган булып иде дә — күрәсе иде, кызык бит — тик шул чакны аның озын колакларына кемдер авыр сулап куйганмы-пошкырганмы сыман бер тавыш чалынды. Якында, куак артында гына ана поши басып тора икән — күз-колаклары, борыны бик сак аның — баласына бер-бер куркыныч килмиме, янәсе. Куян гына куркыныч түгел анысы, шуңа күрә ана поши селкенмәде дә. Ә менә куркак куянага аның бер пошкыруы да житә калды — ялт кына атылып юкка да чыкты.

Ана поши тыныч кына башын аска иде, кул белән жыеп тоткандай, озын ирене белән бер уч тал чыбыгы эләктереп алды һәм шундук кире җибәрде. Ашавы качмас: менә әле хәзер генә таллыкта күпереп торган озын койрыклы кызгылт бер нәрсә чагылып китте. Куян эзенән, куян ите ашарга өмсенеп, хәйләкәр төлке узып бара иде аннан. Сизгер борынына талгын җил белән нәфис бер поши баласы исе килеп кергәч, туктый калды. Билгеле, поши баласы тәтемәс аңа, шулай да исен иснәп карарга ярый торгандыр.

Шулай исни-исни ул якынарак килә башлады... Поши баласына өметләнәмә? Юк инде, өметләнми тор!

Ана поши ачу белән җиргә тибеп, пошкырып җибәрде. Төлке шул минутта ук юкка чыкты — куаклар арасында кызгылт койрыгы гына чалынып калды. Юлында поши баласы очравына төлке үзе дә сөенмәде: эзләрдән аңлашылганча, бу тирәдә әле яңа гына куян йөргән, тал чыбыкларын кимергән булган — менә шуны эләктерәсе иде! Хәзер инде, эзләренә караганда, ул күзе-башы акаеп каядыр элдерткән. Тотарсың койрыгын!

Ана пошига әлегә төлке чыннан да баласы өчен куркыныч бер жанвар булып тоелды: эсәренеп пошкыра-пошкыра, бозавы тирәсендә сакланып кына әйләнгәләп алды, шуннан соң гына тынычланып, яңадан куак артына барып басты.

Әмма ул төлкене моннан куып җибәргәндә үзенә

үлем куркынычы китерәсен абайламады. Жирән Петька дигән бер бәндә урманда аюдан да остарак йөри: ул узган төштә яфрак та кыштырдамый, чыбык та чыртлап сынмый иде. Ә урман жәнлекләре өчен зарарлы, үзе өчен файдалы нәрсәләргә ул бик тиз күрөп, ишетеп ала иде. Мылтыгы да чын браконьерларныкы шикелле: ерак-тан да бик төз тидерә иде.

Ана пошнның эсәрәненп пошкыруын, тояк астында шытырдап ботак сынуын ишетүгә, әлегә бәндә сагая калды. Тынын кысып кына, иелә-иелә, сукмактан чыкты да, жыл уңаеннан кеше исен сизмәсен дип, пошнның артына төшәргә уйлады, чөнки пошн бик сизгер киек, бозавын саклаучы ана пошн исә икеләтә сизгер. Әмма бу юлы урман пошнга ярдәм итмәде. Явыз бер бәндә якынлашканын белгертеп бер генә чыбык та чыртламады, жыл дә, хыянәт итеп, аның исен сиздермәде. Ана пошн гомерендә соңгы тапкыр тәмләп тал чыбыгы ашаганда, теге бәндә, агач артына посып, пошнның сул ягы беләнрәк борылганын көтеп торды.

«Гөрс!» иткән мылтык тавышы бер мәлгә барлык урман авазларын челпәрәмә китереп юкка чыгарды. Шомлы бер тынлыкта кызганыч итеп мөгрәгән-ыңгырашкан тавыш кына ишетелде. Яралы пошн жан ачысы белән талпынып баласына таба сикерде дә гөрселдәп аның янына жиргә егылды, башы баласына тия язып, тынып калды. Гомерендә соңгы минутында да ана киек баласын онытмады, жан биргәндә дә газизен саклап калырга тырышты.

Әлегә бәндә исә моңа табыш итеп кенә карады.

— Оho-ho! Өстәвенә, бозавы да бар! Яхшы! — дип куйды. Ләкин шуннан да артык сөенә алмады: шул чакны кемдер арттан бик каты итеп аның аркасына китереп төртте. Жиргә таба йөзтүбән мәтәлгән чагында аның кулын артка каерып, өстенә яттылар.

— Жибәр! Жибәр дим яхшы чакта! Үкенерсен ана-нары!..— дип сулышына буылып гыжылдады Петька.

— Кем үкенер бит әле! — диде Максим һәм Петьканың кулларын каерып каеш белән бәйләп тә куйды.— Мин синен нәрсә чамалап йөргәнәнне белдем, эт жан, иртәдән бирле артыңнан күзәтеп йөрдем. Тик соңгарак калдым — менә шунысы үкенечле!

Урман каравылчысы торды да, пошн янына килеп, аның башын күтәрде, күзенә сулыш өрөп карады.

— Харап иткән,— диде Максим ачынып. Пошины башы йомшак кына булып жиргә ауды.— Нинди матур боланны харап итте бит! — диде каравылчы, тураебрак басты. Йодрыкларын кысып, браконьерга таба атлады. Теге бәндә исә, жирдә бәрелә-сугыла, кулларын ычкындырмакчы була. Сулышына буылып зәһәр ачу белән урман каравылчысына карана.

Максим исә ачудан сүз дә әйтә алмас хәлдә иде.

— Минем сиңа кул ягып пычранасым гына килми,— диде ул ниһаять һәм Петьканы якасыннан күтәреп алып аягына бастырды.

— Әйдә атла, адәм актыгы,— диде ул усал итеп.— Сиңа хәтта ки агачлар да карарга жирәнә. Милициягә барабыз — тизрәк атла. Минем монда янадан килеп, бозауны алып китәсем бар әле. Урманда синнән башка бүреләр дә бар. Алары килеп чыкмасын...

Максим бу бәндәне мылтыгы белән бергә милициягә илтөп тапшырды. Ана пошины арбага салып алып кителәр, поши баласын исә урман каравылчысы үз өенә алып кайтты.

— Сыер бар, сыер сөте эчертербез. Аннары күз күрер,— диде ул.

Василиса эби (ул чагында эле аны эби дип әйтерлек түгел иде) көтелмәгән бу «әрәмтамакны» өнәми генә каршы алды.

— Ни хажәтемә кирәк ул?! — дип чәпчеде ул.— Аннан башка мәшәкәт аз иде шул! Менә монда почмакка урнаштыр. Туктале, ашыкма, йомшаграк итеп жәйим! — дип сөйләнде үзе.

Унике яшьлек Степан күзләрен яндырып эле поши бозавына, эле әтисенә карады. Әтисе исә, малайның әнисенә сиздермичә генә, бармагын авызына куеп алды да кисәтеп ым какты: тик кенә тор, янәсе, әниенң болай да «женнәре» килгән чак, берәз тынычлансын.

Степан әтисе әйтә торган бу сүзнен мәгънәсен бик яхшы белә иде, шуңа күрә түзмәде — көлеп жибәрде. Һәм моның өчен шундук жәзасын да алды.

— Көләргә генә булсын сиңа! — дип әнисе аны орыштырга кереште.— Көлүен көләрсең дә, ә менә бу аяклы казага ничек сөт житкерерсең! Үсеп житкәч эле мөгезе белән тәрәзәләрне кырып бетерер, безне дә сөзеп егар.

Степан:

— Әни, нигә тәрәзәләрне ватсын ул?..— дип сүзгә керешкән иде дә, әтисе аның янтыгына төртеп алды: тик кенә тор дип әйтелгән бит сиңа, янәсе.

Шулай итеп алар бер-берсенә күз кысышып яки ым кагып кына сөйләштеләр. Поши бозавы исә, жылы сөт эчеп туйгач, йомшак капчык өстендә хәлсез нечкә ботларын сузып жибәрде. Тормышында нинди зур үзгәреш булганлыгын ул сизмәгән дә шикелле иде.

— Менә шулай Буранны яңа туган бозау килеш өйгә алып кайтып үстердем. Әбиң башта бик каршы булган иде дә соңыннан Буранны улы кебек ярата башлады,— диде каравылчы карт үзенң оныкасына.

Анюта өстәл янында, алсу битләренә кулларын куеп, Максим бабасын тыңлап утыра. Ә бабасы, бик кәефләнеп көлә-көлә, алтын путаллы зур кружкасын самоварга таба сузды да:

— Әбисе, әлегә очрашу хөрмәтенә тагын бер кружка агызып бир әле,— диде.

— Синен ише гәнаһ капчыгына агызып бирәсе дә юк,— дип чәпчегән булды карчык, шулай да кружканы

самовар борыны астына куеп, чэй койды.— Газиз улы-быз исэнлегенә, имеш. Дөрөсен әйткәндә...— Василиса әби, шулай дигәч, сүзеннән бүленеп калды, йөзенә вак кына ягымлы жыерчыклар чыкты, самовар борынына бөтенләй карамады, күнеле ниндидер хатирәләргә бирелде, күрәсең. Тагын уйчан гына бер төстә:— Дөрөсен әйткәндә...— дип кабатлап куйды.

— Әби, әби, чэй ташый! — дип кычкырып жибәрде Анята.

Карчык, шундук исенә килеп, самовар борынын борып куйды.

— Әби, син дөрөсен генә дип нәрсә әйтмәкче идең? — диде кыз, тизрәк беләсе килеп.

— «Дөрөсен әйткәндә» диюем сүз өчен генә. Минем кайчан да булса дөрөс әйтмәгәнәм бармыни?—диде әбисе, елмаеп.— И-и, шундый экәмәт бер нәрсә иде инде ул Буран! Башта бик зәгыйфь иде, аягына да баса алмый иде. Аннары шундый үсеп китте. Үзе шундый да ягымлы, сөйкемле иде... Хәтфә шикелле йомшак иреннәре белән кулны кармалый торган иде — яратып үпкән шикелле. Ишек алдына чыксам — артымнан тагылып йөрер иде. Келәткә керсәм — анда да ияреп керә торган иде. Икенче жәйдә мөгез чыгарды, үзе, таза ат чаклы булса да, әле миңа, әле бабаңа ияреп йөрер иде.

— Ә хәзер ник иярми соң?

— Сәбәбе булды,— диде бабасы. Хәзер инде ул чэй эчеп туйган, трубкасына тәмәке төеп утыра иде.— Әтиң калада укыганда жәй көне ялга кайтты да Буранны жигәргә өйрәтмәкче булды.

— Ничек жигәргә? — диде кыз төшенмичә.

— Арбага жигеп, арба тартып йөрергә инде. Мин аңа рөхсәт бирмәдем, иртәрәк әле дидем. Шуннан соң ул, миңа сиздермичә, моны арбага жиккән дә, муенына шөлдер тагып, йөрөп кайтмакчы булган. Әйе, йөрткән ул аны! Шөлдер тавышын ишетү белән үрле-кырлы сикереп дулап китә Буран ишек алдында! Степанны таптый язган. Үзе капкадан атылып-бәрелеп чыга да, акны-караны күрмичә, урманга чаба! Шөлдерләре чылтыраганы гына ишетеләп кала.

Кыз куркуыннан: «Ай!» — дип кулларын чәбәкләп куйды.

— Шуннан ни булган, бабай?

— Шуннан соң ничек булгандыр: арбаны ватып-жи-

мереп, аннан котылган ул, камыт белән шөлдерне дә салып ташлаган. Нәрсәгә эләктереп салгандыр — әйтә алмыйм. Бәхете бар икән, югыйсә куркудан йөрәге ярылып үлгән булыр иде. Менә шуннан бирле инде кыргыйлашты, кулга килми, безнең йортны читләтеп кенә уза. Шулай итеп ул мескенне өйдән биздердек.

— Мин инде урманга барып, тоз да биреп карадым. Үзе, безне юксынган шикелле, ерактан гына моңаеп карап тора. Аннары борыла да китеп бара,— дип көрсенеп куйды Василиса карчык.

— Кызганыч,— диде Анята, ямансулап.

Икенче көнне иртән, кояш әле урман өстенә күтәрелеп кенә килгәндә, урман йортының ишеге шыгырдап ачылды.

— Карчык, ишекнең тупсасына май сөрт,— диде Максим карт, шикләнеп карана-карана.— Анятаны уятмагаек, аннары ансыз китеп булмас. Мин ерактагы кварталларга барып кайтам.

Баскычка чыгып баскан Василиса карчык:

— Картайган саен акыл керә бара тагын үзенә,— диде иренең сүзенә каршы.— Исең китәр бит: баланы һаман-һаман урман буйлап ияртеп йөрисең. Ярый әле ул-бу булганы юк. Мин хәзер! Тупсаларга май сөртәрмен — тынычлап йокласын бала.

Ишекне әкрен генә, ипләп кенә ябып куйдылар. Көн чалт аяз, һава салкынча, үлән өсләрендә көмеш чык бөртекләре жемелдәшә иде. Максим картның оныкасын ияртәсә дә килә, шул ук вакытта ялгызы китүенә дә бик канәгать: ерак кварталдагы теге таныш аланда Буранның үкергәне бик еш ишетелә иде. Карт аның тавышын йөз үгез үкерүе арасыннан да таныр иде. Яныннан Анята теркелдәп барганда исә картның Буран белән бер дә очрашасы килеп тормый иде. Хәер, менә атна була инде — Буранның тавышы ишетелгәне юк. Инде сөзешеп туйды микәнни?

Карт иценә асқан мылтыгын, билендәге балтасын төзәткәләде дә адымын кызулуй төшеп китеп барды.

Менә таныш аланга да житте.

— Иң матур урынны белеп сайлаган шул,— дип көлемсерәп куйды Максим карт. Куакларны сакланып жына аралый-аралый аланга күз салды да шаккатып туктап калды. Алан уртасында, җансыз кебек селкенми-

чә, зур бер поши егылып ята иде. Юк, Буран түгел бу. Буран аның янында башын иеп, мөгезен дошманының башына тидерә язып басып тора иде. Ул аның яныннан китми, селкенми дә, янтауларын сулык-сулык китереп сулу ала. Алгы аякларын ерып баскан, таза ботлары дер-дер калтырана — менә-менә хәзер сыгылып авып китәр кебек иде.

Максим карт капыл гына кулларын селтәп каршындагы ботакларны аерып жиберде дә, битләре белән гөл-жимеш чәнечкеләренә сыдырыла-сыдырыла, аланга йөгереп чыкты.

— Буран, балакаем! Ни хикмәт бу?! — дип сөйләнде карт, тыны-көне бетеп.

Пошинның аяклары тагы да катырак дерелди башлады. Буран борылмакчы булып карады — борыла алмады. Аннары башын күтәрмәкче булып талпынып карады. Сөяккә сөяк бәрелгән кебек шак-шок иткән тавыш ишетелде. Каравылчы карт хәлне төшенеп алды: үгезләр сөзешкән чакта мөгезгә мөгез керешкәннәр дә аерыла алмаслык булып эләгешеп калганнар иде.

Буран, башын күтәрмичә генә, бик нык көчәненп, арт-карак чигенде, жирдә яткан пошины да берәз урыныннан кузгатты. Анысы талпынып куеп, сикереп тормакчы булды, әмма көче җитмәде — жиргә ятып күзен йомды.

— Менә тамаша! Мондый хәлләр дә була дип ишеткәнем бар иде барын, әмма үз күзем белән күрергә туры килгәнә юк иде, — дип сөйләнде Максим карт.

Шулай дип ул үгезләргә якынрак килде дә тиз-тиз генә биленнән балтасын алды.

Буран, башын игән килеш, кызганыч бер тавыш белән әкрән генә мөгрәп куйды. Бу аның горурлыгын онытып бирешүе, карттан ярдәм соравы иде.

— Хәзер, хәзер, Буранкаем. Ычкындырам үзеңне, икегезне дә ычкындырам...

Каравылчы картның да дулкынланудан тавышы калтырабрак чыга, әмма куллары бик ипле тоткан иде балтаны. Ул иелебрәк ике мөгез арасын чамалады да шул төшкә балта белән китереп чапты. Тагын бер чапты!

Буран башын игән килеш тагын мөгрәп куйды. Бу юлы тавышыннан аның куркуы да сизелә иде.

Өченче тапкыр китереп чабуга жирдә яткан пошинның мөгезе, сынып төшеп, Буран мөгезеннән ычкынды. Шул

минутта ук жирдәге поши әкрен генә тора башлады. Алгы аякларына басты да арткылары белән этенеп жи- бәрде. Аннары ава-түнә борылды һәм куаклар арасына кереп китте.

— Ярар, моннан ары сөзешмәссен,— диде Максим карт көлеп.— Менә хәзер йөр инде яланбаш, яңа мө- гез...— Каравылчы карт сүзен әйтеп бетермәде. Шул ва- кыт Буран әкрен генә башын күтәрде — муены аның оеп катып калган иде — чыннан да мөгезем ычкынган- мы соң дигән кебек, башын чайкаштырды да капыл гына каравылчыга таба борылды. Максим карт урынын- нан кузгалмады. Нишләр икән поши? Беренче мәлдә әле читкәрәк тайпылып, мылтыкны кулга алырга өлгереп була иде, хәзер инде соң!

— Буран! — дип әкрен генә эндәште ул.

Зур поши үгезенен башы хәрәкәтсез катып калган кеше өстендә калкып тора. Поши да уйга калган кебек хәрәкәтсез иде. Әмма берәздән аның тонык күзләрендә усал чаткылар ялтырап китте, өске ирене бүлтәйдә дә яман итеп пошкырганы ишетелде.

— Буран,— дип әкрен генә эндәште каравылчы карт шелтәле тавыш белән һәм пошига таба кулын сузды.

Шул чакны... пошиның күзендәге усал чаткылар юкка чыкты, шомарткан колакларын яңадан торгызды. Тагын пошкырды. Дәү мөгезле башын аскарак иде дә хәтфәдәй йомшак иреннәрен картның кулына тидерде.

— Таныды бит,— дип пышылдап әйтеп куйды карт. Икенче кулын да әкрен генә күтәрәп жайлап кына по- шиның колак артын кашырга кереште. Ә Буран хәтфә иреннәре белән әле һаман да аның бармакларын кар- малый иде.

— Таныды шул! — диде Максим карт һәм Буранны муеныннан кочып алып, аңа бите белән сыенды.

Поши тагын пошкыры- нып куйды, ләкин урынын- нан кузгалмады.

Бер-берен югалтып яңа- дан табышкан ике дус энә шул хәлдә алан уртасында шактый озак басып торды- лар.

ПУМ

Ияле көчек белән иясез көчек арасында зур аерма бар — сез шуны беләсезме? Урамда хужасына ияреп барган көчек үзен арсланнан да батыррак итеп сизә, очраган бер эткә дә, сыерга да өрә, хәтта автомобильгә дә ташлана, — куркытам дип уйлый. Янында хужасы барында аңа рогаткалы малай да куркыныч түгел.

Ә менә ятим көчек...

Көзге шыксыз бер көнне урам чатындагы карт тирәк төбөндә иясез бер эт баласы утырып тора иде. Аның бөтен жире ак, тик борын очы белән күзләре генә кара, янбашлары балчыкка буялып пычранып беткән. Алгы сул тәпиен күтәреп тора: күрше урамда бер әшәке малай рогаткадан таш атып аның аягын авырттырган иде. Курку өстенә менә хәзер аның тәпиә дә авырта. Үткән-сүткән кешеләргә юаш күзләре белән карап, ул миһербанлы берәр бәндә үзен ияртеп китмәсме дип өмет итеп утыра. Тик мондый яңгырлы салкын көндә аңа беркем игътибар итми шул, вак яңгырга чыланган төксә чырайлы кешеләр үтәләр дә китәләр, күшеккән, ач көчекнен дер-дер калтыранып утыруында гамьнәре дә юк.

Кинәт аның күзләрендә өмет чаткысы кабынды: тротуардан аңа таба, култык таягына таянып, ак чырайлы, ягымлы гына коңгырт күзле бер малай килә иде. Көчек шунда ук аның кесәсендә рогаткасы югын сизенде һәм каршысына чыгып кыяр-кыймас кына койрык болгап куйды. Аның бөтен кыяфәте — күз карашы, тәпиләре һәм койрыгы белән борын очына хәтле фәкать бер нәрсәне: «Миңа нинди әйбәт хужа булыр идең син!» дигән мәгънәне аңлатырга тырыша иде.

Малай таякларына таянып туктады да, нелеп, ягымлы гына тавыш белән:

— Син кем көчеге буласың? — дип сорады.

Көчек күз карашы белән һәм койрыгын болгап: «Мин синекә! Зинһар ашарга бир!» дигәнне белдерде. Аннары берәз икеләнебрәк торды да елт кына сикереп алсу теле белән малайның ияк очын ялап алды.

Малайга аның бу кыланышы искиткеч ошады.

— Ах, сине, наян! — диде ул яратып һәм көчек каршына тезләнде дә тиз-тиз кесәләрен актарырга кереште. — Менә мә! — дип көчеккә булка кисәге чыгарып бирде.

Әмма бик аз булды шул бу, көчек аның тәмен дә сизмәде. «Мин аны күрми дә калдым — тагын бир инде!» дигән сыман ялварып карады.

Малай, аның күз карашын аңлап, көлеп жиберде.

— Бүтән юк шул. Өйдә бар да бит... Әйдә, миңем белән кайтасыңмы?

Өйгәме? Ничек кайтмасын инде?! Кайчаннан бирле шул сүзне көтеп утыра бит ул. «Өйгә! Әйдә тизрәк өй-

гә!» Көчек, бөтеркәләнеп торган йонлач койрык очын югары чөеп, сикерә-сикерә тротуар уртасына чабып чыкты. Әнә ул да хәзер хужасы белән өйгә кайтып бара, кыяфәте аның бөтенләй башка: башын горур күтәргән, йөнтәс колакларын торгызган, мыек тырпайган.

Малай аксый-аксый йөгәрә-атлый дип әйтерлек кайта, үзе әледән-әле көчөккә дөшә:

— Анда түгел, бу якка борыласы! Исемен ничек соң? Сулга, дуokay! Тагын сулга! — ди.

Көчек аның һәр сүзен аңлый, чатка житүгә, борылырга эзер булып аны көтеп тора. Хәзер кая китәсе? Сулгамы? Чатны борылуга, сикергәләп аның янына килә дә малайның көрән төстәге бишмәт чабуына тәпиләрен тидереп алып сөөнечен белдерә. Малай да шатлыктан аягы авыртуын оныткан. «Менә бәхет! Нинди әйбәт көчек — бөтенесен аңлай! Үзе нинди матур!» — дип уйлай-уйлай жылкенеп атлай ул.

Менә алар бер йорт янына житеп туктадылар. Көчекнең бөтен теләге тизрәк өйгә кайтып житү иде. Әмма ул пыялалы сары ишектән шикләнеп малайга карады. Аларның өе мондый түгел иде бит...

— Куркасыңмы әллә? — диде малай һәм көчекне кулына күтәрде. — Шура, Лена, ишекне ачыгыз әле! Карагыз: менә нәрсә алып кайттым мин!

Теге яктан пыялага ике бит сыланды.

— Нәрсә ул? Ай, эт баласы! Ай, нинди матур! — Каушаудан тегеләр ишекнең келәсен ычкындыра алмый азапландылар. Ниһаять, ишек ачылып китте һәм шатлыклы чәрелдәшкән авазлардан көчекнең йөрәге ярыла язды.

Шуннан соң аны өйгә алып керделәр, — аның үз өенә! Башыннан сыйпадылар, хәтта үбеп тә алдылар бугай әле. Аннары инде аның алдына жамаяк белән парланып торган кайнар аш китереп куйдылар.

Аның тирәсенә бик күп бала-чага жыелды, якынаклары идәнгә тезләнде, арттагылары аларның жылкәсенә таянды — бар да бу әкәмәт көчекнең кылкына-кылкына аш чөмерүен тамаша кыла иде.

— Ә нинди исем кушабыз соң аңа? — диде Сергей исемле жирән малай һәм этнең койрыгына ишарәләп кычкырып жибәрде: — Карагыз әле: койрыгы йомгак шикелле йомры икән моның!

— Чыннан да пумпон * шикелле, әйдә Пумпон дип кушабыз! — диде Лиза атлы, чәчен кыока гына итеп алдырган юка гәүдәле кыз.

— Алай түгел, пумпон димиләр, дәресе помпон, Пом була инде ул, — диде икенчесе. Тик аның сүзен инде ишетмәделәр, бар да:

— Пум була! Пум! — дип шаулаштылар.

Пум, ашап туйгач, балаларга бик дустанә карап, чуклы койрыгын болгап тора башлады. Монда малайлар да байтак, алар бар да аның дуслары, ә үзен ияртеп кайткан малай һичшиксез аның иң якын дуслы иде. Менә ул Петяның аякларына килеп сыенды да үз итеп аңа күтәрелеп карады. Балаларның моңа исләре китте:

— Таный бит! Петяны таный! — дип сокланып кычкырдылар. — Петя, каян таптың син аны?

— Үзе табылды ул. Узып барышлый гына үзенә күз салган идәм — иярде дә китте миңа. Хәзер безнеке була инде ул, — диде Петя, көчөкне бөдрә йонынан сыйпап.

— Анна Васильевна ни дияр икән соң? Әгәр рөхсәт итмәсә? — диде Сергей, борчылган сыман башын чайкап.

Петя бу сүзгә ишеткәч башта кып-кызыл булды, аннары агарынып китте.

— Ә ник рөхсәт итмәсен? — диде ул кыюсыз гына. — Киң күңелле бит ул, каршы булмас. Без аңа аңлатырбыз. Пум, әйдә, монда кер!

Пум, шуны гына көткән кебек, колакларын торгызып, койрыгын болгап алды да йокы бүлмәсенә таба юнәлде. Әмма шома гына үтеп китә алмады, ишек төбөндә юл уртасында ук йонлач койрыклы жирән бер нәрсә утырып тора иде, — йокы бүлмәсе аның өе булса кирәк, ул анда бернинди дә көчөкне кертмәскә исәпләп яшькелт күзләрен ачулы йөртә иде. Менә ул тагы да кабарынды һәм кисәткән сыман: «Мияу!» — дип шырылдап кычкырды.

Люба журкып артка чигенде:

— Ой, Васька Пумны нишләтә инде!..

Пум кыска койрыгын күтәреп, әкрән генә ырылдап куйды, — янәсе, читкәрәк китеп тор. «Мияуу!» — диде теге тагы да әчерәк тавыш белән («Исән чакта тай мон-

* П о м п о н (помпошка) — башлык түбәсенә куела торган йомгак.

нан!» янәсе) һәм кабарынган койрыгы күренерлек итеп яны белән борылды.

Пум, мин сугышмыйм бит дигән сыман, кисәтебрәк ырылдап якыная төште. Шул чак мәче шырылдап акырып жибәрде дә тәпие белән Пумның борын очын тырнап та алды. Пум инде моңа түзеп тора алмады — ярысып мәчегә ташланды. Бүлмәдә мәхшәр купты. Васька Пумнан куркып өстәлгә сикерде дә графинны бәрәп төшерде, аның артыннан сикергән Пум ике стаканны төшереп жибәрде. Шуннан алар караватлар өстеннән әүмәкләшеп киттеләр, бер мендәрне идәнгә тәгәрәттеләр. Менә ак йомгак белән жирән йомгак яшен ташы кебек ашханәгә атылдылар, анда бер тәлинка белән чынаякны чылтыратып ваттылар.

Шуннан инде жирән йомгак буфет өстенә сикерде һәм күзләреннән ут чәчеп, мыраулай, пошкыра, ысылдап тора башлады: «Менеп кара монда, кирәгенә бирермен!» янәсе.

Пум да: «Биреп кара! Жир-рән сыр-р-тыңны умырыр-рмын!» дигән сыман ырылдап һаман буфет тирәсендә бөтерелеп йөри иде.

Савыт-саба ватылган, бала-чага кычкырган тавышка Анна Васильевна ахылдап килеп керде.

— Бу ни тамаша? Каян кергән бу монда? — диде ул шаккатып.

Петя тиз генә иелеп идәндәге пыяла ватыкларын жыярга кереште һәм ялварган тавыш белән:

— Анна Васильевна, Пум ул, шундый акыллы, барысын да аңлай...— дип сөйләнде.

— Акыллы икәнә күренеп тора. Каян алып кайттыгыз бу аяклы казаны?

— Петяга үзе ияреп кайткан. Ул гаепле түгел, башта Васька сугыша башлады,— дип, балалар барысы берьюлы Пумны якларга керештеләр.

— Графинны да Васька ватты, мин үзем күрәп тордым.— Юан Валя башкаларны этә-төртә алга ук чыгып басты.— Ул өстәлгә дә үзе сикермәде, Васьканың койрыгына ябышып кына менде. Шул Васька гына гаепле!

Шкаф башындагы мәче үз исемен ишетүгә: «Мияаауу! Мияаауу, ффф!» — дип тавыш биреп куйды.

Эмма Пумның хәзер мәчедә гаеми юк иде, ул Анна Васильевна янына йөгереп килде дә аның күлмәк итәгенә шаярган сыман борыны белән кагылып алды.

— Кара син аны! Бэрэн кебек бөдрә житмәсә. Идән-дәге пыяла ватыкларын жыеп бетерегез. Соңрак күз күрер тагын...— диде Анна Васильевна йомшый төшөп.

Балалар аның ачуланмавын шундук сизеп алдылар. Люба, идән себергән жиреннән туктап, Валяга:

— Пум Анна Васильевнага да ошады, күрдеңме! — дип пышылдады. Валя, аның белән килешеп, баш иде.

Чыгып барышлый бу сүзләрне ишетеп калган Анна Васильевна, каян сизеп алалар бит, дип елмаеп куйды.

— Башта ук әйтөп куям: йокы бүлмәсенә керткәне-гезне күрсәм, көчекне куам да чыгарам,— диде ул.

— Кертмибез, Анна Васильевна! — дигән бердәм тавыш яңгырады.

— Пум үзе дә керми анда, ярамаганны белә ул! — дип өстәде Петя, эт баласының бөдрә аркасыннан сыйпап.

Шау-шуга йөгереп кERGән Домна түти дә, мондагы хикмәтләрне күрөп, бер кырыйда шаккатып басып тора иде.

— Инде исем дә кушып өлгергәннәр! Менә авыртмас башка тимер тарак! — диде ул, башын чайкап.

Васька әле һаман буфет башында утыра, вакыт-вакыт үз-үзе белән сөйләшкән шикелле, поф-поф итеп пошкыргалап куя иде. Балалар ашханәдән чыгып киткәч, ул аннан төшөп кухняга керде.

— Кирәгенне алдыңмы менә, тик тормасаң шулай була ул,— диде аңа Домна түти.— Бар аша, савытка салдым әнә! Буфет башында утырып эчең ябышып беткәндер!

Әмма Васьканың кәефе шундый да кырылган иде — азыкка да исе китмәде, савытка башта борынын төртеп кенә карады, аннары берәр кисәк алмакчы булган иде дә, ишек төбөндә теге бөдрә йонлы башны күрү белән ысылдап мич өстенә сикерде.

— Монда керәсе түгел, бар чык, шаян! — диде Домна түти, елмаеп. Ишек шыгырдап куеп кинчрәк ачылды,— анда Любаның көләч йөзе күренде.

— Домна түти! — диде Люба, житди сөйләргә тырышып, ә үзенең зәңгәр күзләре менә-менә елмаям дип елтырап тора иде.— Пум бер дә шаян түгел ул. Сөз аңа ни кирәген белмисез әле. Ул сөзгә хат язды әнә. Пум, бир хатыңны!

Берничә кул берьюлы Пумны кухняга этеп кертте. Көчөк каушап артка чигенде, муенына аскан кәгазьгә тәпие белән баса язды.

Пешөкче апайның елмаюдан күз төпләренә жыерчыклар чыкты.

— Кая, укып карыйк алайса, ни язылган икән анда? — дигән булды да иелеп көчөкнең муенындагы кәгазьне алды. — Кара син наяннарны, ефәк тасма белән бантиклап бәйләгән булганнар бит, — дип сөйләнде.

Ишек артында чыш-пыш килгән, көлгән тавыш ишетелде.

«Сөөкле Домна түти, миңа йоклаганда астыма салырга әйбер кирәк. Йомшак булсын. Берәр нәрсә бирче. Барысы да үтенеп сорыйлар!!! Пум», диелгән иде хатта.

Домна түти чак кына уйланып торды да хәйләкәр бер төс белән ишек ягына күз салды, аннары иелеп мич астыннан нәрсәдер эзләргә кереште.

— Ничек бирмисең инде шулай итеп сорагач?! Менә мә, сиңа бик йомшак инде бу, — дип ул Пумның борын төбенә үк иске палас ташлады. Пум, моны уенга алып, бер кырыеннан эләктерде дә коридорга сөйрәп чыкты. Балалар аның бу эшенә сокланышып шау-гөр килделәр, Пум инде тавышка ияләнгән иде, бик исе китмәде.

— Молодец, Люба! — дип кычкырды Сергей. — Коля, Петя, карагыз әле, Люба уйлап тапты бит моны. Хәзер инде ул безнең ишек төбендә йоклар.

Ул арада җитез Люба Пумны паласы белән бергә күтәрәп алды да үзләренең йокы бүлмәсенә кереп тә китте.

— Кызлар, әйдәгез! Без уйлап таптык, ә алар алып җитәсе! Алай булмый торсын әле! — дип чәрелдәде ул.

Анна Васильевна кереп мәсьәләне малайлар файдасына хәл итте.

— Пумны кем алып кайтты? — дип сорады ул.

— Петя, — диделәр кызлар.

— Шулай булгач, Пумның хужасы Петя була инде. Ул малайлар ишеге төбендә йокларга тиеш, — дип, бәхәскә тыныч кына чик куйды Анна Васильевна.

Малайларның түбәсе күккә тиде.

— Рәхмәт, Анна Васильевна, рәхмәт сезгә, — дип шаулаштылар алар. Петя тәрбиячегә сөенечле күзләре белән балкып карап торды да Любага таба борылып кулын сузды, үтенгән тавыш белән:

— Бир инде Пумны,— диде.

Люба тып-тын гына көчөкнө китереп бирде.

— Мә инде, астына жәймәсен дә ал,— диде кыз.

Шул вакыт симез Валя каяндыр мунчала табып алды да баш өстендә селкеп:

— Барыбер аны без юындырабыз, без юындырабыз! — дип такмаклады.— Шулай бит, Анна Васильевна?

— Шулай, әлбәттә. Сез аны чистарак юасыз инде. Бүгөн үк паласта чиста килеш йокласын.

— Бүгөн мин юам! — диде Валя, мунчаласын селек-кәләп.— Иң элек тәрәзәдән аны мин күрдөм!

— Ә мин ишөк ачтым!

— Ә иң элек аны мин сыйпадым! — дип бер-бер арты тезеп киттеләр кызлар.

Бу мәсьәлә дә шактый катлаулы булып чыкты. Аны да Анна Васильевнага хәл итәргә туры килде. Аның:

— Алфавит буенча чиратлап юындырырсыз,— дигән сүзен ишеткәч, Валя теләр-теләмәс кенә сабын белән мунчаланы Нюра Александрова белән Маша Арбузовага сузды.

Малайлар инде бу юлы сүзгә катышмадылар. Алар, кызлар белән бергә, Нюра һәм Машаның бик сөенешеп көчөкнө юындырган аны карап тордылар.

Пумга килгәндә исә юыну бер дә кызык тоелмады аңа. Иң элек аны тәймә чаклы гына кара борын очыннан башлап койрык чугына хәтле сабын күбегенә батырдылар, күзенә сабын кереп әчеттереп бетерде. Ул куркуыннан бөтен гәүдәсә белән калтырана һәм әкрәнгә шыңшый иде.

Домна түти, аны коендырган чакта:

— Синькаларга кирәк,— дип суга синька да тамызды. Барысы да көлештеләр.

— Абау, нинди ябык! Сөякләре калкып тора. Куркудан шулай булгандыр ул?! — диде Нюра, шаккатып.

— Шуны да белмисең: юганга шулай булды ич ул! Кипкәч, йоны кабарып китә аның. Безнең бүлмәдә кибергә тиеш әле ул,— диде Маша, көчөкнө төрә-төрә, һәм кызлар бүлмәсенә алып кереп тә китте.

Ярты сәгәтьтән Пум ашханәгә килеп чыкты. Аның инде бөдрә йоннары күпергән, кар төсле ап-ак булган иде. Әллә юганга, әллә тамагы тук булганга, әллә инде

балаларнын назын тойганга, хәзер аның күзләре дә башкача елтырый иде.

Кызлар аны шимбә көн саен юарга карар кылдылар. Тора-бара Пум моңа тәмам ияләнде, хәтта ләгәнгә үзе сикереп керә башлады. Юынгач эләгә торган шикәр кисәге дә бик татлы шул. Жәймәгә төренеп яту да бик рәхәт.

Ул балаларга бик тиз ияләште, һәркайсын таный, шулай ук Анна Васильевна белән Домна түтине дә таный, аларны да ярата иде. Эмма Петяны инде барына караганда да якынарак күрә, өйдә алар бер дә аерылмыйлар. Ә Петя мәктәпкә укырга киткәндә Пумны бүлмәгә бикләп калдыралар. Моңысы инде Пум өчен әйтеп аңлатмаслык жәза. Мондый чакта ул бүлмә эчендә шыңшып әрле-бирле йөри, хәтта сыртын кабартып ысылдаган Васькага да игътибар итми иде.

Менә Октябрь бәйрәме дә якынлашып килә иде, аңа хәзерлек башланды. Ашханәдәге махсус тактага зур хәрәфләр белән язып белдерү элделәр:

Кем бүлмәсен әйбәтрәк жыештыра?

Малайлар бик тырыша-тырыша идәннәрне ялтыратып шомарттылар. Кызлар тәрәзәгә яңа пәрдәләр тектеләр. Сергей белән Коля каяндыр бер тачка ком алып кайтты. Бакчадагы сукмакларга сап-сары ком сибеп чыктылар. Петя өч көннән бирле инде төнгә тикле утырып тырыша-тырыша зур бер плакат ясый. Малайларның кызлардан уздырасы килә — бөтен өмет шушы плакатта. Шуның өчен дә Петя өстәлдән башын күтәрми эшли, башка малайлар тыз-быз аның тирәсендә кайнаша. Ашханәгә әледән-әле я берсе, я икенчесе йөгереп керә дә:

— Сынатма, Петя! Анда Валя да ясап утыра. Кая ул сиңа житү! — дип Петяны дәрәжәләндереп китә.

Сергей Петяның артында кымшанмый да басып тора, кайчак үзе дә сизмәстән Петя кебек кулларын йөртергә керешә. Ниһаять, аның сабыры төкәнә.

— Петя, моңың нәрсә икәннен генә әйт инде, я? — ди ул.

Петя, беркадәр артка каерыла төшеп, рәсемгә карап тора да:

— Завод,— ди.— Бу тарихи плакат. Революциягә чаклы бу бер ташландык урын булган, менә почмакта ясалган төсле! Ә хәзер, күрдеңме: нинди завод салганнар! Бу якта — электростанция. Аңлашылсын өчен Ильич аны кулын сузып күрсәтеп тора. Банканы гына алып бир әле, әнә тегесен, буяу салганын.

Банка идәндә тора иде. Шул вакытны Пум, банкада нәрсә бар икәннән белмәкче булып, борынын тыккан гына иде, Сергей, әллә ни булгандай:

— Түгәсең бит! — дип кычкырды да көчеккә төртеп жибәрде. Пум оискәнүдән дерт итеп сикереп куйды һәм башын банканың эченә үк китереп тыкты, шулай итеп банканы башына ук киде. Күе буяу аның күзләрен томалады, идәнгә, ишек төбөндәге чиста паласка акты. Куркудан коты алынган көчек банканы күтәреп коридорга ташланды, аның артыннан яшел тасма сузылып калды.

Сергей: «Тот! Тот!» — дип акырып аның артыннан чапты, шау-шу килеп көлешә-көлешә башка малайлар да иярделәр. Дөбердәшеп кухняга килеп керделәр. Анда Домна түти бәйрәм бөлешенә камыр изеп ята иде.

Иң арттан елый-елый аксаклап Петя килеп житте.

— Харап итте буяуны! Актык банка иде! Хәзер Ленинның веногын нәрсә белән буйыйм инде? Кызлар уздыра бит безне,— дип такмаклады ул шыншый-шыншый.

Куркудан йөрәге ярыла язган һәм берни күрмәс булган Пумны, ниһаять, тотып алдылар һәм үзләре дә каушап калган балалар шунда ук аны чиста чиләккә салып юдылар. Идәнгә түгелгән буяуны сөртеп алгач эзе дә калмады.

Петя гына ашханәдә плакатка карап чарасыз кыяфәттә утырып тора һәм үзалдына:

— Нишләргә инде хәзер? Қирәк бит шунда башын тыгарга!.. Кызлар уза инде безне,— дип сөйләнә иде.

Шул вакыт ул каршына килеп баскан Валяны күреп оискәнәп китте. Рәсем ясауда Петя белән һәрвакыт ярышкан юан Валя аңа өстәл аркылы банка сузды да:

— Мә инде. Минем тагын бар. Пум гаепле ич,— диде.— Сездән өстен чыксак, барыбер дәрәс булмый, шулай бит? — диде кыз, авыр сулап.

Петя бу хәлтә ышанып житмәгән сыман банканы

үрелеп алды һәм, эченә күз төшергәч, Валяга күтәрелеп карады.

— Шул ук буяу ич бу! Рәхмәт инде, Валя! — диде ул, кызарынып.

Петя төне буе плакат ясап утырды, Анна Васильевна аңа комачауламаска кушты. Иртәнге чәй янында кемнең плакаты әйбәтрәк булуы хәл ителергә тиеш иде.

Иртән плакатларны ашханәгә элөп куйдылар. Валя белән Петя дулкынланудан рәсемнәргә дә, бер-беренә дә карамаска тырышып бер читтә басып тордылар.

Петяның плакатындагы рәсемнәр куе яшел имән яфраклары белән урап алынган иде.

— Петяныкы матуррак! Петяныкы матуррак! — дип кычкырдылар малайлар беравыздан.

Шул вакыт Петя култык таякларын шакылдатып алгарак чыгып басты да кызара төшеп сүз башлады:

— Мин әйтим әле. Менә нәрсә: яфраклар бик матур чыкты чыгуын, плакатны бизәп тора алар, тик яшел буяу Валяныкы, Пум минеке белән буялгач, Валя кертеп бирде миңа. Шуңа күрә бу яфраклар Валяныкы була инде. Яфрак аркасында гына минем плакат матур дию дәрәс булмый. Димәк, икебезнең дә плакатлар матур. Минемчә, шулай.

Петя дулкынланудан тотлыга ук башлады, аны тагы да аптырашта калдырып, барысы да кул чабарга кереште, Пум куркудан Петяның аякларына елышып, шыңшып куйды.

Беркадәр тынлык урнашкан, Анна Васильевна:

— Ягез, ничек хәл итәбез? — дип сорады, бу вакытта аның да тавышы берәз калтыранып чыкты.

Кызлар һәм малайлар берсен-берсе уздырырга тырышып:

— Петя дәрәс әйтә! Петя молодец! Валя да молодец, ул буяу биргән! — дип кычкырдылар. Беренче урынга тиешле төсле карандашларны урталай бүләргә булдылар.

— Ә кемгә нинди карандашлар тия? Ничек итеп бүләбез аны? — дип сорады бәләкәй Коля.

Моның да жаен таптылар. Анна Васильевна көлемсерәде дә буфет тартмасын ачып:

— Менә хикмәт! Монда ике тартма икән бит! Икесе дә бер төсле үк, — диде.

Петя белән Валяны өстәлгә янәшә утырттылар, алар-

ның тэлиндэлэре янына куелган карандашлар бик матур, э йөзлэре тагы да матуррак балкый иде. Аштан соң алар бергэ утырып, ашыкмый гына карандашларын очладылар, һәрберсен кәгазгә сызып-сызып карадылар. Пум алар тирәсендә сикергәләп йөрде, аның да карандашны тешләп карыйсы килә, хәтта тешлэре кычыта иде.

Балалар йортында Пумнан башка тагын бер эт яши, ул йонлач карт этне бәйдә тоталар иде. Бу усал, дәү кара этне көм шулай атагандыр инде: Чикерткә атлы иде ул. Бервакыт аш ашаганда шул турыда бәхәс куп-кач, Сергей урынында сикергәләп:

— Мин беләм! — дип кычырып жибэргән иде, алдындагы ашлы тэлиндәсе идәнгә төшөп капланды.

— Өстэл янында кыбырсырга беләсен син! — диде Домна түти ачуланып һәм чүпрәк алып идәнне сөртөргә кереште.

— Мин ялгыш төшердем, Домна түти, ачуланма инде, яме? Нигә Чикерткә дип атаганны беләм димәкче идем мин.

— Нигә? Нигә? — дип кычырдылар бар да.

— Чикерткәгә охшамаганга! — диде Сергей. Бу сүзгә кычырып көлсэләр дә, башка төрлө әйтүче булмады.

Йонлач кара Чикерткә оясы янында усал гына кыяфәттә утырып тора иде, янына килгән ак көчөккә ул күз кырые белән генә карап алды да: «Ычкын моннан!» — дигән сыман ырылдап куйды. Пумның моңа бер дә исе китмәде, ул Чикерткәнең әле бер ягына, әле икенче ягына чыгып, аның йонлач койрыгыннан каптырырга чамалый иде.

Ачуы чыккан Чикерткә: «Өзгәләп ташлайым!» — дигән сыман Пумга таба ыргылды. Ә Пумны өйрәтәсе юк: ул дәү этләрнең бәләкәй көчөккә тимәүләрен яхшы белә. Менә ул аркасына ауды да тәпиләрен өскә күтәрде. «Тешләп кара!» янәсе.

Чикерткә аңа беравык карап торды, аннары ачу белән ырылдап куйды да оясына жереп китте: бу әрсез көчөк ояга жереп аны борчый алмас, янәсе.

Пум татын ялгыз калды. Ул балаларны ярата, Домна түти белән Анна Васильевнаны хөрмәт итә, Чикерткә белән Васыканы да үрти-котырta, әмма аңа көнә буюйнарга бер иптәш жирәк. Петяның аягы авырta, ул

ишек алдында чабып йөри алмый иде. Ниһаять, беркөнне Пумга иптәш табылды.

Домна түти Анна Васильевнага тычкан күплектән зарланып торды.

— Аптыраган инде: капчыкны тишеп шикәрне ташыйлар, ә тәбегә берсе дә керми,— диде ул.

— Ә Васька нәрсәгә соң?

— Ии, йокы симертүдән башка эше юк аның: кичә энә бер тычкан борын төбөннән үк йөгереп узды — Васьканың исе дә китмәде, күзен генә кысып куйды.

Бу сөйләшүне балалар да кызыксынып тыңлап тора иде, шунда Валя үтенгән тавыш белән сүзгә кушылды:

— Анна Васильевна, мин бер песи баласы күрдем: шундый матур, үзе кара, үзе йонлач, хужасы да юк.

— Бездә болай да житәрлек алар. Пум белән дә аптырап беткән,— диде Анна Васильевна, кул селтәп.

Әмма балалар аның тавышында ачу юклығын сизеп алдылар.

Бер минуттан киём элгече астында киңәшмә жыелды.

— Күрше ишек алдындагы чүп ящигына килә ул. Аны шунда сагалап торырга да бүрек белән капларга кирәк,— дип пышылдады Валя.

— Сергей, башта син каравылла. Мин Домна түти белән базарга барам, аннары сорап китәрмен, сине алмаштырырмын. Песи баласы кирәк дип үзе әйтте бит.

— Бүрек ыргытырга кирәк түгел, я тимәс. Ящikka ашарына салыйк та, шунда кергәч, капкачын ябып кына куябыз,— дип үз киңәшен әйтте Сергей.

Сергей әйткәнчә эшләргә булдылар. Ашаганнан калган сынык-санык, сөякләрне ящик эченә китереп аудардылар да, үзләре ящик артына посып, каравылларга керештеләр.

— Килми калмый! Ачка үләргә житкән инде ул! Сагалап торырга гына кирәк,— дип, иптәшләренен ышанычын ныгытып куйды Валя.

Песине тоту авыр сөякле юантык Коляга насыйл булды. Ул каравылда торганда, песи ящик өстенә сикереп менде дә азык исен сизеп эчкә төште. Коля тиз генә капкачны япты да жан-фәрманга өйгә чапты. Аңа ярдәмгә бөтен балалар йорты диярлек ыяреп чыкты. Мәчене салырга капчык алып килделәр, капкачны ачтылар да Коля иелеп башы белән ялт кына ящик эченә чумды. Озак та үтми:

— Тоттым! — дип сөрән салды һәм капчыкны күкрәгенә кысып ящиктан килеп чыкты. Капчык эчендә нәрсәдер кыймылдый, нечкә генә тавыш белән мияулый иде.

— Коля, бир, мин тотыйм әле,— диде Валя.— Мин әйттем бит аны, мин... уйлап таптым!

— Мәчене уйлап тапмыйлар, тоталар, син уйлагансың, ә мин тоттым! — диде Коля. Капчык эчендә тырмашкан мәчене кызлар бүлмәсенә алып керделәр, капчыкны сакланып кына ачтылар; сары күзле йонлач кара мәче баласы капчык эченнән башын сузып карады да коты чыгып катып калды: бу кадәр бер көтү бала-чага аңа берәр яманлык эшләргә жыенадыр...

Шул чагында Люба дигән чая кыз башкаларны ара-лап капчык янына килде дә песине тиз генә алып тәрәзә төбенә куйды. Мәче баласының ябыклығы озын йоны аша да беленеп тора иде. Тәрәзә төбенә тәлинка белән жылы сөт куелган иде. Ачка киселгән бичара песи сөт исен сизү белән үк савытка үрелде.

Берничә минуттан инде әсир песи мырлый-мырлай Маня Арбузова куенында жылынып утыра: аның тамагы тук, жаны тәмам тынычланып житкән иде.

Анна Васильевнаның бу яңа казага да түзми хәле булмады.

— Ярый, калсын инде, бәлки, бусы тычкан тотаторман булыр,— диде ул.

— Тычкан тотаторман икәнә күренеп тора. Мин беләм инде,— дип аның сүзен куәтләде Домна түти.

Бу хәл белән иң нык кызыксынучы Пум иде. Башта аны йокы бүлмәсенә кертмәделәр, менә хәзер кухняга да кертмиләр. Бер дә юкка түгел, монда ниндидер сер бар, дип уйлады ул һәм ничек тә белергә теләп, ишек төбөндәге шкаф артына посты.

Озак та үтми, Домна түти бер кочак тәлинка күтәреп жәһәт-жәһәт кенә кухнядан чыкты да, ишекне аягы белән генә этеп, коридор буйлап аргы башка китеп барды. Ябылып житмәгән ишектән Пум кухняга атылды.

Кертмәүләре тикмәгә булмаган икән шул: плитә каршында, идән жәймәсе өстендә, Васька токымыннан булган тагын бер дошманы утырып тора иде аның.

Пум усал итеп мыекларын тырпайтты. Менә ул дошманына таба бер адым атлады, ике адым... Инде менә сугыша да башларлар кебек иде, әмма ак борынлы кеч-

кенә кара йомгак селкенмәде дә. Бәлки, ул Пум кебек берәр көчек белән элек дус булгандыр, бәлки, ашап жылынганнан соң рәхәткә изрәп киткәндер? Ни генә булмасын — Пумга аның түгәрәк сары күзләре гаять дустанә карый иде.

Пум сагаеп кына тагы да якыная төште. Янә бер адым атлады. Менә ике ак борын бер-беренә тия язды һәм көтмәгәндә Пум алсу телен сузып песинен борын очын ялап алды. Тегесе сискәнәп китте, әмма торып качмады.

Бераздан Домна түти ашханәгә кереп балаларны дәште.

— Әйдәгез әле, бер тамаша күрсәтәм! Тик куркытмагыз, әкрән! — диде ул, елмаеп.

Балалар тыннарын кысып кына кухня ишеге төбенә килделәр һәм «тамаша» дигәнне күреп хәйран калдылар: Пум белән песи баласы бер-берсенә сыенышканнар да утка карап утыралар иде.

Шул кичтән соң алар аерылмас дуслар булып киттеләр. Кара песинен тычкан тотканын беркем дә күрмәде, әмма Домна түти хәзер тычканнардан зарланмый иде инде. Пум белән Каракай көн буе котыралар, әле шаярып бер-берен тешләшәләр, әле икесе бер бау өчен талашалар, аннары инде уйнап арыгач, кочаклашып йоклыйлар иде.

Тик ашаганда гына никтер дуслык бетә иде. Пум сөяккә тәпие белән басып бер ырылдауга, песи баласы читкәрәк китә дә комсыз дустына рәнжегән сыман моңаеп карап утыра башлый. Әмма Пум, тамагын туйдырып, гаебен белгән кыяфәттә аңа якынаярга, тегесе аны шундук гафу итә, алар тагын уйнарга тотыналар.

— Этне эт дип белми әйтмәгәннәр шул. Туймыйсыңмы соң син, комсыз! — дип әрли аны Домна түти.

«Мияау! Комсыз, комсыз! Аның ише белән уйнап дәрәжәмне төшерәмме соң!» — дип, үз телендә Домна түти сүзенә кушыла теге Васька.

Әмма Каракай алай дип уйламый. Энә ул почмакка посып тора да атылып Пумның йонлач муенына ташлана.

Озакламый жылы яз да житте, ике дус ишек алдына чыгып уйный башладылар. Петя аларга карап сөенеп туя алмый. Ул күп йөри алмый, йөгереп уйный торган уеннарга бөтенләй катнашмый, аларның уйнавын бас-

кыч төбөндә озак-озак күзәтеп утыра һәм бу вакыт авырткан аягын да онытып жибәрә иде.

Ә беркөнне шундый хәл булды, аны Домна түти дә күрөп калган иде.

— Петяның бик яман тавыш белән кычкыруына йөгереп чыксам,— диде Домна түти Анна Васильевнага,— бер кулы белән Пумның йоныннан тотып күтәргән дә, икенчесе белән таягын селти. Дәү бер эт сикереп Пумны тешләмәкче була, ә безнең Петя бирми...

Петя үзе бу вакытта рәтле-башлы итеп сөйләрлек хәлдә дә түгел иде.

— Каракайны алмакчы...— диде ул, сулкылдап,— Каракайны өзгәләп ташламакчы булды ул. Пум аның борынын тешләп алды. Каракай тиз генә агачка менеп китте, теге эт тагын аның артыннан ташланды. Пум тагын аның борынын тешләде. Шуннан инде ул минем Пумны, Пумны...— дип сүзен әйтә алмыйча Петя көчөкне күкрәгенә кысты.

Пум үзе дә исенә килеп житмәгән, күрәсен, дер-дер калтырана, әле чиный, әле ырылдап куя иде. Анна Васильевна Пумны яраланмаганмы дип әйбәтләп карарды — аның ят эт тешләгән янбашыннан әз генә кан саркып тора, башка зыянлы жире күренми иде.

— Ярый, елама,— диде ул Петяга,— Пумга берни дә булмаган. Песине коткарган өчен без аңа сөяк бирербез.

Пум бүген зур каһарман көбөк игътибар үзәгендә булды. Хәтта Анна Васильевна да аны ашханәгә үзе чакырып кертөп зур бер сөяк бирде. Каһарман шунда ук идән уртасына ятып аны кимерә дә башлады. Анна Васильевна моңа да бер сүз әйтмәде. Бу вакыт балаларның күзе Пумда гына иде.

— Кара, нинди оста кимерә! — дип шаккатты Сергей, әйтерсен, Пумның сөяк кимерүе дә зур бер каһарманлык иде.

Каракай да йонлач койрыгын торгызып Пум янына килгән иде, тегесе шундук ырылдап сөягенә ябышты. Каракай аның бу кыланышын игътибарга алмыйча, иркәләнеп мырылды-мырылды сөяккә таба үрелде. Пум кисәк кенә аңа таба борылып чын ачу белән өрөп куйды. Каракай, моннан да бигрәк, балаларның дәррәү кычкырып көлүеннән сискәнеп, буфет өстенә атылды.

— Үзе аны эттән коткарып калган, ә хәзер сөяк өчен

нишли!.. Үләрсең килешенә! — дип, эче катып көләргә кереште Сергей.

Бер жирән Васька гына бу хәлгә бик шат, аның бөтен кыяфәте: «Менә әйттемме мин сиңа, эт — эт инде ул», дигәнне белгертеп тора иде.

Петяның бик нык кәефе китте.

— Жүнсез, бөтен кеше алдында мине хур иттең, — дип Пумны орышты ул һәм: — Ярар, акыл өйрәтермен әле мин сиңа!.. — дип өстәп куйды.

Икенче көнне ул зур тәлинка тотып кухняга керде дә:

— Домна түти, берәр тәмле нәрсә бирче, шул сараны өйрәтим әле. Тик берсенә дә әйтә күрмә, әме? — диде.

Домна түти көлеп куйды.

— Сабак укытасың инде алайса? — дип, Петяның савытына күп итеп майлы шулпа салды. — Мәгънәсе булыр микән соң? Эт этлеген итә инде ул барыбер!

Петя, Каракайны кулына алып, мич артына кереп чүгәләде.

— Менә күрерсез, өйрәтәм, — диде ул. — Пум, кил әле!

Кухня янындагы чоланда барган дәрес Домна түтидән башкаларга сер булып калды. Ә ун көннән соң, кичке аш вакытында Петя болай дип сүз башлады:

— Анна Васильевна, Пумны бүген монда ашатырга рөхсәт итегезче, бер генә тапкыр. Мин бер хикмәт күрсәтәм. Ярыймы? Рәхмәт! — диде аннары. — Пум, Каракай! Минем янга! — дип кычкырды.

Менә тегеләр йөгәрешеп килделәр дә берсе алсу, берсе кара борын очын савытка сузды һәм талашмый-нитми генә ашарга керештеләр.

Балалар куанычларыннан шау-гөр килделәр.

— Пум нәкъ кеше шикелле бит ул, барысын да аңлай! — диештеләр.

Буфет башындагы жирән Васька гына бу тамашага ачулы күз белән карап торды: «Шул да булдымы мәче! Ачтан үлсәм дә, эт белән бер табактан ашыйсым юк!» — дигән сыман авызын зур ачып иснәнде дә башын читкә борды.

Петя ишек алдына чыгып карт юкә төбөндәге эскәмиядә китап укырга ярата иде. Бу аның яраткан урыны:

уыргы да уңай, Пум белән Каракайның уйнавын карап утырырга да була. Тик бүгөн ни өчендер уйнамыйлар әле. Каракай баскычка чыкты да кояшка сузылып ятты. Пум аның тирәсендә тегеләй дә, болай да сикергәләп, уйнарга кыстап карады, әмма песинен гамендә дә булмады, уйныйсы килмишә, башын читкә борды. Шуннан инде Пумның моңа кәефе китте, ул ачу белән өрөп куйды да тегенен койрык очын төшлөп алды.

Шуннан... Каракай ажгырып сикереп торды да Пумның борын очын тырнап алды. Пум гарьлегеннән нишләргә белмәде, чын-чыннан ярып өрөргә кереште, Каракайның койрыгын катырак төшлөмәкче булды, әмма тегесе тагын бер ачулы ысылдап куйды да ишектән ялт! — кереп тә китте.

Бу хәлдән коточкыч кәефе киткән Пум тиз генә тынычлана алмады, әле Петя янына килеп шыңшып зарланды, әле ишек ярыгына барып ырылдап куйды, гүя ул: «Чыгарсың әле, исәпләшербез!» — дип кара песигә яный кебек иде.

Тик Каракай башка күренмәде.

Пумның хәтта борын төбөнә үк килеп талашкан чыпчыкларга да исе китмәде, Петя янына килеп зур этләр сыман башын алгы тәпиләренә куйды да авыр сулап ята башлады.

Көндөзгә ашка чакырып кыңгырау чылтырады. Балалар бик тиз жыелдылар. Ял көнне Домна түтинен бөлешләрә ашап туйгысыз тәмле була. Ә бүгөн, өстәвенә, яңалык та бар икән әле. Ашханәгә һәрвакыт сонга калыбрак килә торган Валя йөгөрөп керде дә:

— Каракай балалый! Каракай балалый! — дип сөрән салды.

— Кайда? Кайда алар? — Бөтөнесе дөбөр-шатыр килеп урыннарыннан куптылар, тик Анна Васильевна:

— Юк әле, бернинди бала юк. Валя юкны сөйли! Утыр әйдә урынына, барыгыз да утырыгыз! — дигән сүзгә генә аларны тыеп калды.

— Әйе шул, хәзер юк әле, аннары була, — дип сөйләнде Валя. — Домна түти кәрзингә мендәр салды. Каракай шундый акыллы — үзенә икәнне аңлап алды да кәрзингә үзе сикереп керде. Домна түти бүлмәсендә.

Инде беркемнең дә бөлештә эше юк, һәркайсының тизрәк барып кәрзиндәге Каракайны карыйсы килә иде,

эмма Анна Васильевнаның беркадәр кырыс тавыш белән:

— Урыныгызга утыра белмәсәгез, берегезгә дә күрсәтмәм,— дигәне ишетелде. Шуннан да артык ачулана белми иде ул аларны.

Бөлөшне мәжбүри генә ашадылар, барысының да уенда песи балалары иде. Бер Пумга гына кызык түгел, Каракайның ни сәбәптән үзгәрүе әле һаман да сер иде аңа.

Берничә көн үтеп китте. Пум үзенен дустына инде уйныйк дип бәйләнми, янына килеп карап кына тора, зур кара күзләрендә үпкә катыш гажәпләнү чагыла. Кайчакта ул аңа үзенен яраткан чүпрәкләрен алып килеп борын төбенә үк куя, эләктереп һавага чөя дә тотып алган була. Эмма тегесенен моңа кылы да селкенми, андый юк эш белән гомергә шөгыйльләнгән юк дигән сыман башын читкә бора. Шуннан Пум читкәрәк китеп ята да авыр сулап куя.

Ә беркөнне ул коридордан барганда кисәк туктап калды. Домна түти бүлмәсеннән зәгыйфь кенә чыелдашкан сәер аваз ишетелә иде. Тычкан дисәң, алар алай чыелдашмый. Каракай булганнан бирле тычканның заты да калмады шикелле. Пум күп уйлап тормады, бүлмәгә кереп, тавыш килгән төшкә — карават астына башын сузды, һәм шул секундта ук шырылдап атылып та чыкты,— аның борын өстендә тырнак эзе кызарып тора иде.

Шул вакыт Домна түти дә килеп керде.

— Шул кирәк сиңа! Үзеңә бәла эзләп кенә йөрисең! — диде ул, Пумны орышып.

Ә Пумның уенда бернинди усаллык та юк, бары тик карават астында нәрсә барын гына беләсе килә иде. Хәзер ул, кызганыч шыңшып, теле белән тырналган урынны яларга тырыша, үзе башын шул якка табарак янтайткан да колагын торгызып тыңлап тора иде.

— Их, бер тамаша булдың бит син! Әллә бала караучы буласың киләме? — диде моңа шаккаткан Домна түти. Ул үзенен хак сүз әйтүен белми иде. Шулай да Пумны куып чыгармады.

Пум селкенми дә утырып тора. Менә карават астынан Каракайның башы күренде. Пум шундук бүлмәнен икенче башына таба китеп, битараф бер кыяфәткә кер-

де. Йончыган, ябыжкан Каракай аңа текәлеп карап торды да «Қара аны!» дигән сыман кисәтүле ысылдап ишек-тән чыгып китте.

Пумга шул гына кирәк иде. Ул шундук карават астына барып керде һәм, кәрзиндә чи-чи килгән өч мәче баласы күреп, дулкынлануынан калтыранып куйды. Менә ул тынын кысып әкрән генә берсен тел очы белән ялап карады, аннары икенчесен яламакчы гына иде; шул вакыт бүлмәгә Каракай атылып килеп керде — сырт йоннары үрә торган иде аның. Шул мизгелдә үк Пум чинап жибәрде дә башта коридорга, аннан ишек алдына ук чыгып чапты. Кечкенә генә, юаш кына песине шулай тырный белер дип кем уйлаган!

Домна түти исе китеп сөйләнде:

— Менә син, ә! Кеше әйтсә, гомердә ышанмас идем. Карават астына кереп киткәч, мин аны нишли икән дип торам, әллә мәче балаларын ашый инде, мин әйтәм. Үз аналары кебек ялый бит, исең-акылың китәр! — диде.

Куркудан коты алынган Пумны өйгә көчкә чакырып керттеләр.

Домна түти аны бик тәмле сөяк-кимерчәкләр белән сыйлады, балалар сыйпый-сыйпый аны аптыратып бетерделәр. Пум үзенә ни өчен шулхәтле хөрмәт күрсәтүләрен аңламады. Иркәләү-сыйпауларга әдәпле генә итеп риза булып торды. Аннары инде, куркуы тәмам басылгач, тагын карават янына килде дә кәрзиндә мияулашкан әкәмәт тавышларны озак кына тыңлап торды.

Шуннан соң тагы да гажәбрәк хәлләр булды: Пумның якын килүенә Каракай әкрәнләп ияләште. Көчекнең борынындагы тырналган жирләр төзәлдә, яңалары өстәлмәде. Ниһаять, шатлыклы минут та килеп житте: Пум тел очын бик сакланып кына тагын нәни кара песи баласына тидереп алды. Каракай исә, шулай булырга тиеш дигән кебек, кәрзин эчендә тыныч кына ята бирде.

— Бала багарга нәнке итеп алды! — диде Домна түти кич чәй эчәргә утыргач. — Үз күзем белән күрдем: балаларын юындырганга да ачуланмады. Хәзер инде Пумга атна бue бушлай эшләргә эш булды, — дип көлдә.

Домна түти бала-чаганың барысына берьюлы бүлмәгә керергә рөхсәт итмәде.

— Бишәрләп кенә керегез, тавышланмагыз. Юкса мәченең ачуын кузгатырсыз да бала багучысын бөтенләй куып чыгарып аннары, — диде.

Ләкин ана песи Пумга тәмам ышанып житте, күрәсең: Пумның кәрзин янында калуына әллә ни исе китмәстән, тышка бик өш чыккалап йөри башлады.

— Әкәмәт бер нәнке булды инде! — дип көлөп сөйләп китә Домна түти. — Вакыт-вакыт ялгышып та куя: песи балаларын йон жаена каршы ялый башлай. Әниләре анысы өчен дә ачуланмый. Моннан да хикмәтләрәк эш булмастыр, валлаһи! — ди.

Тик Домна түти ялгышканрак булып чыкты. Пум монысыннан да хикмәтләрәк тагын бер эш эшләп күрсәтте, моңа хәтта бөтен урам шаккатты.

Беркөнне Пум иртүк каядыр китеп юкка чыкты. Төшкә дә кайтмагач, балалар инде борчыла ук башладылар. Петя хәтта капка төбөндәге эскәмнягә чыгып, Пумның кайтканын көтеп утыра башлады. Байтак вакыт көткәннән соң гына ул:

— Кайта, әнә кайта! — дип кычкырып, кулын селтәргә кереште. Пум гадәттәгедән салмаграк юыртып капкага якынлашты.

— Карагыз әле: нәрсәдер алып кайта ул, әнә авызына капкан! — диде Сергей.

Ул арада Пум капкадан узып баскычка менде, өйгә кереп китте. Балалар көтүләре белән аның артыннан иярделәр. Каракай тыныч кына кәрзинендә ята иде. Пум ашыкмыйча гына кәрзин янына килде дә...

— Авызыннан нәрсәдер төкерде ул! — дип кычкырып жибәрде Валя. Аннары пышылдап диярлек: — Нәрсә ул, Домна түти? — дип сорады.

Пум авызын ачкан — авыр сулуй-сулуй басып тора иде. Каракай яткан жиреннән күтәрелә төште, түгәрәк сары күзләре тагы да түгәрәкләнә төшкән кебек булды: кәрзиндә аның өч баласы янында тагын берәү — шундый ук кара песи баласы кыймылдап ята иде.

Пум селкенми дә басып тора. Ана песи колакларын шомарта башлады, күзләре кысылып калды, — ул ниндидер усаллык эшләргә жыена иде. Ләкин... шул минутта дүртенче песи баласы аның үз балалары арасына килеп керде дә, ими табып алып, комсызланып имәргә кереште. Бик ачыккан булуы аны коткарып калды. Каракай беравык хәрәкәтсез торды, аннары колакларын яңадан торгызды, күзләре дә ачылды һәм шуннан соң ул тыныч кына мендәренә ятты.

Ә Пум, нәни, шаян Пум, кәрзин янында бераз басып

торды да баскычка чыгып, кояшта жылынган идэнгә сузылып ятты, күзләрөн йомды. Көчөк бик нык арыган-талчыккан иде, күрәсен.

Аның тирәсенә бала-чага жыелды. Алар, Пумны борчымаска тырышып, пышылдап кына сөйләштеләр.

Петя әкрөн генә Валяның кулыннан тартты да:

— Пум ул песи баласын каян алган дип беләсен? — дип сорады.

— Аны, ачтан үлсөн дип, берәр кеше урамга ташлагандыр. Яман кешедер ул. Шулай бит? — диде кыз.

— Әйе шул, — диде Петя. — Кызганмаган да бит ул аны. Ә менә Пум кызганган. Безнең Пум ул — яхшы кеше кебек.

Пум тирән итеп бер сулап куйды да, күзен ачмыйчагына, икенче ягына әйләнеп ятты. Балалар, тагы бераз утырып торгач, кузгалыштылар, аяк очларынагына баса-баса, Домна түти бүлмәсенә керделәр. Ана песи аларга игътибар да итмәде. Ул, әлегә ач песи баласын үз баласы кебек яратып, аның башын, муеннарын ялап ята иде.

АРСТАН

Аның өчен мин эле генә бер кыргыз картына илле сум акча түләдем (бүген без аларда төн кундык). Менә хәзер шул барс баласы, нарасый, зәңгәр күзләре белән миңа карап, тирмә стенасы буена өеп куйган чуар юрганнар өстендә басып тора. Әле сабый гына булса да, курку белмәс «таулар хужасы»на хас горур карашлы үзе. Керфеген дә селкетмичә, туп-туры текәлеп карап тора, тик күз каралары гына бер кечерәеп, бер зураеп китә һәм күз алмасының зәңгәр төшендә коңгырт тимгелләр елтырашып куя.

Барс баласы аска — идәнгә күз салды, аннары миңа күтәрелеп карады да, сикереп төшәргә йөрәге житмичә, шыңшып куйды. Шуннан мин аны кулыма алып, куеныма кыстым. Барс баласы башы белән минем ияк астыма елышты, тынычланган кебек жиңел сулады: «таулар хужасы» бик кечкенә иде шул эле, ана жылысы, ана назы житми иде аңар. Тимгелле-тимгелле соры битләре һәм ак чуклы түгәрәк кара колаклары искиткеч матур, сөйкемле иде аның.

Үзе ул дәү башлы зур гына мәче баласына охшаса да, мияулый белми, — чыелдый гына белә. Аның туганына нибары дүрт кенә атна чамасы эле, ә миңа унсигез яшь инде. Минем Нарын елгасы башланган жирләр-

дән экспедициядән кайтып килешем, барс баласын исә моннан өч-дүрт көн элек тау тишегендәге оясыннан табып (безнең ул тау сыртларын кичеп кайтасыбыз бар эле) капчыкка салып кайтканнар.

Кыргыз карты миңа аның кечкенә генә тарихын да сөйләп бирде. Көтүчә малай таулар арасында барс балалары тапкан да шуларны капчыкка салып, хужасына кайтарып биргән. Башта бу эшнең бернинди яманлыгы сизелмәгән. Көтүчә малайга хужасы шатлыктан бер түтәрәм ит биргән һәм иске жиләнән бүлөк иткән. Шунан соң бу эшнең яманлыгы да күренә башлаган: ата барс белән ана барс эз буйлап авылга килгәннәр, анда балаларын тапмагач (төнлә барс балаларын ат белән күрше авылга алып киткән булганнар), ачудан уналты баш сарыкны буып ташлаганнар. Бу эшнең азагы бик күнелсез беткән: көтүчә малайны этисе нык кына кыйнап ташлаган, хужасы исә бүлөк иткән жиләнән кире алган.

Тышта атларны иярләгән арада без жылы сөт эчтек. Тирмәдә өч-дүрт көн яшәп, барс баласы инде агач жамаяктан сөт эчәргә дә өйрәнәп алган, тик кайвакыт, артык комсызланып китеп, борынын сөткә тирәнрәк батыра да тончыгып төчкеренә башлый иде.

Менә без атларга атланып юлга кузгалдык. Барс баласына ияртеп биргән жамаякны кесәмә салдым, барс баласын кулыма күтәрдем. Шул рәвешчә без тарлавык буйлап тау кичүенә таба кузгалып киттек. Кыргызлар: «Хәер, хәер!» — дип, ягъни: «Сау булыгыз!» — дип кычкырып калдылар, без дә: «Хәер, хәер! Рәхмәт!» — дидек һәм, озакламый тау кыясы ышыгына кергәч, безнең элгә төн кунган авылыбыз бөтенләй күренмәс булды.

Сул якта аста ташлар өстеннән сикерә-сикерә тау елгасы агып ята, унда безнең өскә берәз авыша төшөп таш дивар калкып тора. Без өскә сукмактан барабыз. Жир белән күк арасында асылынып торган таш ырмауларынан узган сукмакны шулай дип атыйлар. Тау атлары андый сукмактан курыкмыйча атлыйлар, үзән жир атлары исә биш минуттан ук егылып төшәрләр иде.

Безгә юл күрсәтеп озата баручы кыргыз иярендә берәз кырынак утырган да камчысын селти-селти нечкә тавыш белән жырлап бара. Мин тезгенне ияр башына бәйләп куйдым. Барс баласы, тамагы тук булгач, үз өендәге кебек, миңем алдымда таралып йоклап бара.

Ара-тирә авызын чәпелдәтеп куя, каралы-сарылы бож-
ралар тезгән чуар озын койрыгы минем тез өстемә са-
лынып төшкән.

Ат атлаган жайга йокымсырап кына барганда, кинәт
дөбер-шатыр килеп ташлар ишелә башлады, һәм шунда
бер таш бәрелеп мине егып төшерә язды. Ат калтыра-
нып куеп сикерде дә кыяга ябышып калырга теләгәндәй
арткы аякларында тыпырчынырга кереште. Аякларым
өзәңгедән ычкынуга мин чытырдап ат ялына ябыштым,
аңгышыр-аңгышмас кына Атамколның:

— Камчыла, камчыла! Сикер, сикер, харап буласың
бит! — дип кычкырганын ишеттем.

Бәладән котылу да кинәт булды. Атым соңгы көчен
туплап бөкрәя төште дә сукмакның убылган төшеннән
мәче шикелле сикереп узды. Гөр-гөр сулап, кыя чыгын-
тысына сөялде. Мин, баш әйләнүенә бирешмәскә тыры-
шып, кулларымны ат ялыннан ычкындырдым да котым
чыгып әйләнәп карадым — барс баласы...

Барс баласына берни дә булмаган иде.

Ул, минем кулдан ычкынуга, йомшак няр башына
тырнаклары белән ябышып баскан да муенын сузып
аста хәзер дә әле дөбер-шатыр тәгәрәшкән ташларга ка-
рап тора иде.

— Шайтан куркуны белми, — диде Атамкол, елмаеп.
Әмма аның да чырае агарган, сулышы капкан иде.

— Бәхетәң бар икән, кызым! Нинди жирдән узга-
ныңны энә күр! — диде ул.

Мин әйләнәп артка күз салдым. Артта сукмак кал-
маган. Ат аягы астыннан ишелгән ташлар әллә кайда
аста, инеш буенда, күбек эченнән кара кыялар калкып
торган төштә дөбердиләр иде.

— Син бит минем алдан узып кына киттең әле —
берни дә булмады, — дип Атамколга кычкырып сүз куш-
тым, — ә мин житүгә...

— Гел шулай була ул, — диде Атамкол тынычрак та-
выш белән. — Йөз кеше уза — берни дә булмый, аннары
йөз дә беренче кеше уза башлауга убыла да төшә. Хә-
зер бездән соң килүче кеше харап булачак: алда юл
өзелгән, атын кире бора алмый. Аты харап була-
чак!

Атамкол тагын жыр сузарга керешеп, атын кызулай
төште: тауларда башкалардан артта калырга ярамый
иде.

Бераз хэл алгач, минем ат та кузгалды. Э менэ барс баласын кузгатырлык түгел иде инде. Ул үткен тырнаклары белән йомшак ияр мендәренә ябышып бик жайлы урнашып алган һәм чуар танавы шатлыктан яктырып киткән сыман иде. Аның ырудашлары астагы сукмактан килүче корбаннарын энә шул рәвешчә кыя таш уентыгында сагалап тора бит.

Мин инде аның теләгенә каршы килә алмадым. Курку дигән нәрсәне белми торган кечкенә генә соры бер киек баласы минем янда әсир булып түгел, бәлки ирекле жайдак булып ияр башында басып барырга бик риза иде.

— О Арстан, егет ул Арстан! — дип көлештеләр кыргызлар һәм барс баласына ишарәли-ишарәли тагын нәрсәләрдер әйттеләр. Барс баласы исә шыншып борынын минем кулга төртте. Аның ашыйсы килә иде, минем ян кесәмдә, жамаяктан башка, бер шешә кәжә сөте барлыгын белә иде ул.

Лесничий, чытык чырайлы, ябык бер кеше, гасабиланып сакалын угалый һәм миңа карамаска тырышып бара иде.

— Шул мәче баласы өчен илле сум акча әрәм итсен инде, өстәвенә — никадәр мәшәкать, — диде ул чыраен сытып кына. — Хәер, сез шундук килеп ябырылдыгыз шул — миңа уйларга да ирек бирмәдегез.

— Кая ябырылдым инде?! — дидем мин, көлеп. — Барсны иң элек сезгә тәкъдим иттеләр бит, шул чагында мин, сез алмасагыз ярар иде, дип куркуымнан калтыранып утырдым.

— Төн чыкканчы мин, бәлки, алырга ниятләгән дә булыр идем, — диде лесничий ачуын яшермичә һәм атына камчы белән сугып алды.

— Акрынрак, хужа кеше, — дип сабыр гына эндәште Атамкол. — Ансат кына узарлык түгел монда, ә атың яшь, ярсу — ашыктырма.

Алда тагын тар юл башланды. Отрядтагылар бер-бер артлы тезелешеп атладылар. Арстан, сөт эчеп туйгач, жылыга рәхәтләнеп, ияргә аркылы сузылып ятты, башы минем бер тезем өстөндә, койрыгы — икенче теземдә, үзе йокымсырап кына тау астына карап бара.

— Тауларны яратасың шул син, Арстан, — дидем мин, аны сыйпап. Арстан тирән итеп сулап куйды да күзен йомды — һәрхәлдә таулар аны куркытмый иде.

Ул арада караңгы да төшә башлады. Озакламый алда барган атлыларны шәйләве кыенлашты. Мин атыма, бик артка калмасын дип, аягым белән төрткәләп алдым, йокыга талган барс баласын куртка эченә куюныма керттем. Арстан уянмыйча гына селкенгәләде дә тынып калды.

Тарлавыктан дымсу жыл исә, карлы тау түбәләренән салкын агыла башлады. Караңгыда арча* агачының кәкре-бөкре кәүсәләре качып-посып торган кешеләргә охшаш күренә. Рәхим Атамкол кыргызга нәрсәдер сөйләп бара. Мин аның сөйләгәнненән төн, пычак, кан дигән сүзләргә ишетеп калам, нәрсә сөйләгәннен төшенеп бетермәгәч, күңелдә шом арта бара.

Инде тәмам караңгыланды. Еракта ут елтырап күренде.

— Авыл,— диде Атамкол.— Кызым, хәзер ялгызың ерак китеп йөрмә, үзеңә яман булуы бар. Аякларыңны сакла, ияр өстенә күтәр. Этләр ябышып иярдән өстерәп төшермәгәйләре. Син аларга камчың белән катырак сугарга тырыш. Бу авылның этләре бик усал, бик зәһәр. Бу авылдан, зур акча түләп, көчөкләр алалар. Иң яхшы сак этләре үсә алардан.

— Ә алда сукмак киңәя төшмиме соң? — дип сорарым мин, тезгенне ирексездән кулыма алып.

— Киңәя, менә монда бөтенләй киң.— Шулай дигәч, Атамкол, атын туктатып, мине көтеп алды.

— Мин курыкмыйм анысы...— дип сөйләнә башлаган идем дә сүземнән туктап калдым: шул вакыт һаулап өрә-өрә тупырдашып этләр чабып килгәнә ишетелде. Безгә каршы бер көтү усал эт катырып килүе сизелеп тора иде. Этләр буталышып бер-берсенә бәреләләр, тешләшеп алалар, чинашалар иде. Аларның өрүләре дә бүре улавына охшап, тау араларына яңгырап тарала иде.

— Ай, шайтан! Бик күбәү киләләр бугай,— дип, лесничий атын артка чигереп, Атамкол белән минем арага керде.

— Күбәү! — дип жөпләде Атамкол. Мин аның тавышыннан эчтән генә көлүен сиздем.— Иң элек куркак кешенең ботыннан каптыралар алар!

* Арча — агач булып үсә торган артыш.

Лесничийга жавап кайтарырлык ара калмады. Сү-
неп барган учаклар яктысында безнең өскә бер көтү эт
килеп ябырылды. Лесничий шырылдап кычкырды да
камчысы белән йомшак бер нәрсәгә сукты. Этләр улавы
чинауга әйләнде. Бу вакытта безне этләрдән коткарыр-
га дип кыргызлар да чабышып килә иде инде.

Бер эт, тешләрен ыржайтып, минем битемә үк сикер-
рә язды, үткен тешләре белән тез башымнан тешләп
алды. Атым бөтерелгәләргә тотынды. Учак яктысында
кыргызларның башларындагы кара бүрекләре һәм эт-
ләренң ялт-йолт иткән күзләре генә чагылгалап китә
иде. Мин аякларымны ияр өстенә үк күтәреп куйдым,
менә хәзер туп-туры этләр өстенә егылып төшәм дип ко-
тым алынды.

— Ныграк ябыш! — дигәне ишетелде Атамколның. —
Камчы белән сыдыр, камчы белән! — шулай диюгә, ул
селтәнеп торып бозау чаклы этне жиргә сугып төшерде.
Эт чиный-чиный аяк астына барып төште, шулай да ул
минем сул җиңемне иңбашымнан терсәккә чаклы аерып
өлгерде. Ниһаять, этләр җиңелеп, чигенергә мәжбүр
булдылар. Ераккарак китеп, тезелешеп утырдылар да,
безгә яңадан ташланырга җай көтеп, чинашкалап, өргә-
ләп утыра башладылар.

Этләргә каршы сугышып маташкан арада без тар
сукмакның, киңәеп китеп, таулар куентыгындагы шак-
тый иркен бер мәйданга килеп чыкканын сизми дә кал-
ганбыз. Биредә тирмәләр тезелешеп утыра, тирмәләр
каршында учаклар яна, ут тирәсенә зур кара бүрек ки-
гән кыргыз ирләре һәм башларына тагы да зуррак ак
урамал чорнаган кыргыз хатыннары җыеган иде.

Без атларыбыздан төшеп, тирмәгә кердек. Тирмә
уртасында кечкенә генә учак янып тора, учак янына
бакыр комганнар куелган иде.

Бераздан инде без учак тирәсенә утырышып, мамык
мендәрләргә таянган килеш, кулларыбызга пыяла кү-
тәреп, кайнар шулпа эчәргә керештек. Ит шулпасы барс
баласына да ошады: ул бер җамаяк шулпа эчеп бетер-
де дә, эре генә кыяфәт белән, керфек тә какмыйча утка
карап ята башлады.

Тирмә хуҗасы — карт кына кыргызга барс баласы
бик ошады. Аңа сокланып, йомшак йоныннан сыйпый-
сыйпый:

— Шундый зур үсәр әле ул — менә мондый, ат чаклы булыр,— дип кулы белән күрсәтте.— Син йоклаганда яныңа берәр яман адәм килсә, аны менә болай итәчәк! — дип, тешен шыкылдатып, башын артка каерды да бугазын тотып күрсәтте.

Лесничийның чытык чырае тагы да карангылана төште. Ачуын кая куярга белмәгәндәй, ул усал гына итеп башта барс баласы белән миңа, аннары башкаларга жүз салгалады.

— Йокларга кирәк. Иртәгә эшлисе бар, юл узасы да бар... зверинец төяп,— диде ул.

Барсымны кочаклап, жылы юрган астына кереп яткач та байтак вакыт кешеләр шаулашканы ишетелеп торды.

Иртә белән дә безне: «Хәер, хәер!» — дип шаулашып озатып калдылар. Барс баласы, ат өстенә менү белән үк, үзенең ияр башындагы урынына кунаклап алды. Аның тамагы тук, кәефе әйбәт — ул әле аска карап бара, әле яратып минем бармакны тешләгән була, ләкин мәче баласы шикелле мырламый иде.

— Зур үскәч, «мыр-мыр» итәр. Күк күкрәгән шикелле итеп. Хәзер әле ул бала гына, сөйләшә белми,— диде Атамкол.

Шул вакыт отряд башында торган лесничий атын туктатты да мин килеп житкәнне көтеп торды. Үзе миңа таба карамый, гасабиланып кызгылт төкле сирәк сакалын угалый иде.

— Софья Борисовна,— дип эндәште ул миңа,— мин ни... ялгышканмын... шайтан... Мин сезгә йөз сум бирәм — барс баласын миңа бирегез.

— Мин бит барс белән сату итмим, Петр Ильич. Сез аны алырга теләмәдегез ич, хәзер инде ул минеке.

— Алаймыни?! — диде лесничий, ачуына буылып.— Алайса, белеп торыгыз, кызый: мин аны барыбер сездән алачакмын! Шулай булгач, үзсүзләнеп маташмагыз! Юкса...— Шулай дигәч ул сүзеннән киселеп калды. Аннары: — Туктагыз, кая барасыз?! Шаштыгызмы әллә?.. Туктагыз! — дип кычкырды.

Бу төштә тарлавык икегә аерылып китә. Отряд инде сулга борылып, тау артына китеп күмелгән иде. Мин, кая барып чыгасымны да уйламастан, атымны шпорлый-шпорлый тарлавыкның уң як тармагы буйлап чаптырып киттем. Өч йөз метр чамасы ара узгач, тарлавык

үзәне текә генә борылды да мин лесничийга күренмәс булдым. Атымны тагын бер чакрым чамасы чаптыргач, туктатып, тыңлап карадым: минем арттан куа килгән-нәре ишетелми иде. Шулай да сак булырга кирәк. Каты чабудан коты чыккан барс баласын кулыма алып, кочагыма кыстым.

— Сине беркемгә бирмим! Син — минеке, Арстан! — дидем.

Арстан башын ияк астыма төртеп, тирән итеп бер сулап куйды. Миннән аерыласы килмәгәнлегә күренеп тора иде. Капчыгымнан жамаяк белән сөт алып, Арстанга эчерттем: ашарга сорап чыелдамасын. Аннары сакланып кына атымны сулга — куе булып чикләвек һәм сырғанак куаклары үскән елга буена таба бордым. Мондагы ташлы сукмакта ат тоягыннан эз калмый, шуна күрә минем арттан куа килүче кеше, — аның куа килүенә мин шикләнми идем, — минем эзне күрмичә узып китәргә тиеш иде.

Атымны куакка бәйләп, Арстанны кулыма күтәрдем дә яңадан сукмакка чыгып, куе куак астына күзәтергә утырдым.

Чыннан да, ун минут та узмагандыр — сукмактан дөп-дөп баскан ат аягы тавышы ишетелде. Лесничий белән Атамкол икәү киләләр иде. Мин сөөнечемнән торып ук бастым: Атамкол — миңа дус кеше, ул мине яклайчак иде. Ләкин мин шундук яңадан посарга мәжбүр булдым: минем турыдан алар атларын атлатып кына уза башладылар. Шул чагында Атамколның:

— Борчылма, хужа әкә. Нәрсәгә ул аңа барс баласы, бирер! Синеке булыр ул, — дигәнән ишеттем.

— Алаймыни әле! — дидем мин. Күзләремә яшь төелде. — Ярар, Атамколдан башка да нишләргә икәнән белермен! Кире кайтып кына китсеннәр — икәү дә кайта белербез, Арстан, югалмабыз, әйе бит?! — дидем.

Бер сәгать чамасы узгач, яңадан ат тояклары тавышы ишетелде. Минә эзли китүчеләр атларын атлатып кына кире кайтып киләләр иде.

Лесничийның:

— Үзе кайтыр әле! Төн буе йокламаса, көн буе ач йөрсә — кайтыр! Иртәгә барыбер барс баласы минеке булачак, — дигәнә ишетелде.

Мин аңа йодрык селкеп калдым.

— Төн буге йокламам, көн буге ач йөрсәм йөрермен —
эмма барс баласы минеке булып калыр! — дидем.

Берничә минуттан соң инде мин яңадан ияр өстендә
идем. Арстан белән икәүләп таныш булмаган таулар
арасыннан Арслан-Боб юлын эзләп киттек.

Алга таба атлаган саен сукмагыбыз өскә күтәрелә
бара. Чикләвек урманы бетеп, арча эрәмәлекләре баш-
ланды, ә шуннан соң тагы ике сәгатьләп юл узгач, ми-
нем бер нәрсәне абайламаганлыгым исемә төште: аста-
рак чакта миңа кыр күгәрченнәре атып алырга кирәк
булган, чөнки арча эрәмәлегендә булмый алар. Капчы-
гымда барс баласына дигән бер шешә сөттән башка
азык юк иде.

Төн житкәндә инде без тау кичүендә, карлар итәге
турысында ук идек. Ялан ташлар өстендә төн бик сал-
кын булачак. Ямьле яшел үзәннән киткәндә мин атыма
дип бер кочак үлән жыеп капчыкка тутырган идем. Су
мәсьәләсенә килгәндә, бер тамчы да су юк, упкын ас-
тында чылтырап агып яткан тау инешенә төшүне уй-
лыйсы да юк иде.

— Синен хәлең ярыйсы әле,— дидем атыма,— синен ашарыңа бар. Арстанның да эчәренә сөте бар. Менә минем ашарыма да, эчәремә дә юк.— Атның иярен салдырып, аркасын үлән белән ышкып сөрткәләдем дә агачка бәйләп куйдым. Аннары тирә-юньгә күз салгаладым. Бер төштә тау кыясы астында кечерәк кенә тигез такыр урын бар, шунда бөтенләй корып кипкән зургына арча агачы ята иде. Игътибар белән төкәлебрәк карадым. Әлеге кыя асылынып кына калмаган, аның ышыгында ике-өч кеше сыярлык куыш та бар икән. Куыш авызында ут та ягып жибәрсән, төн кунар өчен бикле ишәктән бер дә ким булмайчак.

Куыш эченә иярне кертеп, ияр киезен ташка жәйдем дә барс баласын шуңа яткырдым. Арстан шактый талчыккан булса кирәк — минем куыш авызына коры чыбык-чабык ташлаганны тыныч кына карап ята башлады. Ут ягып жибәргәч, учакның бер ягына агач түмәркәсе куйдым, аннары теге арча агачын бер башыннан таза гына таяк белән күтәреп түмәркә өстенә салдым. Хәзер учак өсте турысында торган бүрәнә башы, кызып китеп, төн бие янып чыгачак. Куыш эче яктырып, жылынып китте. Хәер, берәз төтен дә тулды тулуын, әмма анысына гына түзәргә риза идек. Жылы, рәхәт иде безгә монда.

Болай да караңгы төн ут яктысыннан тагы да караңгырак булып күренә иде. Учак яктысында атның бер ягы гына шәйләнә, учактагы чыбык-чабык чыртламаган арада аның жай гына сулуй-сулуй керт-керт иттереп үлән ашаганы ишетелә иде.

Әллә кайда аста, ташлар арасыннан, тау инеше агып ята. Барс баласы гырлап-гырлап куя, мин мылтыгымны бер тез өстеннән икенчесенә күчерәм, йоклап китмәс өчен күзләремне угалыйм. Берәз гына черем итеп алайммы дип тә уйлана башлаган идем...

Шул вакыт... учак яктысында сыгылмалы озын бер нәрсәнең караңгыдан килеп чыгып ат өстенә сикергәне күземә чагылып китте. Гомеремдә дә ишетмәгән, жан ачысы белән чинаган яман бер аваз ишеттем. Бичара атым авазы иде бу. Ул тагын бер тапкыр шулай кычкырды, үрә басарга тырышып тыпыр-тыпыр килде дә гөрселдәп сукмакка ауды. Шуннан соң тып-тын булып калды. Шул дәншәтле тынлыкта эчтән чыккан калын тавыш белән нәрсәнендер ырылдаганы ишетелде. Минем

кулымдагы мылтыгым таш кебек авырайган, мин үзем дә таш кебек катып калган идем. «Ашап туяр да китәр, бәлки?.. Учак утына килмәс? Гадәттә алар икәү була, икенчесе кайда икән соң?»

Атны бугазлаган ерткыч хәзер инде каты итеп мырлый башлады: табышыннан бик канәгать, күрәсен. Учак утына да, миңа да исе китми шикелле.

Шул вакыт...

Әлбәттә, шулай буласы билгеле иде — минем арттагына кызгандыргыч тавыш белән барс баласының чыелдаганы ишетелде. Ул олы барсның мырлавына уянып, куыштан чыгып та бара иде инде.

Арча агачы янындагы куркыныч төркемгә караган хәлемдә, барс баласын тотып алдым да үлән капчыгына салдым. Ләкин инде соң булып чыкты. Дәү түгәрәк баш ат түшкәсеннән күтәрелде дә миңа таба борылып карады. Мин тиз генә текәлеп аның маңгаендагы кара тасмаларын, колак читендәге ак каймаларын күреп калдым — нәкъ Арстанныкы шикелле иде. Учак яктысында күзләре рәхимсез бер яшел ут шикелле ялт-йолт итеп китте.

Ни эшләгәнемне дә сизмәстән, мылтыкны кулыма алып барска таба төзәдем. Учак яктысы күзне чагылдыра, әмма теге куркыныч ике нокта учак утыннан да катырак ялтырый иде. Мылтыкның чакмасына басуга, куыш эче шартлап китеп, өстемә тау-таш ишелгән кебек булды. Барс баласы бу тавышка сискәнәп чыелдады да түнгән шикелле тынып калды. Әллә мин үзем түнәп китеп, аның чыелдаганын ишеттемме? Мин, мылтык аткан чагымдагы кебек, бер аягыма тезләнәп, мылтыкны кулыма тоткан килеш һаман басып тора бирдем.

Тегендә, агач янында, бернинди тавыш-тын, хәрәкәт сизелми. Теге түгәрәк баш та күтәрелми, яшел күзләр дә ялт-йолт итми. Учак уты инде сүнәп бара, ә минем куыштан чыгып, учакны рәтләрлек тә хәлем калмаган иде.

Әмма моны эшләргә кирәк, дәм-караңгыда утырып калмас өчен учакны тергезергә кирәк.

Ахырда, батырлыгымны жыеп, куыштан чыгарга булдым. Бер кулыма мылтык тоткан килеш, икенчесе белән арча кәүсәсен кармалап таптым да аның өстенә ботак-сатаклар салдым. Шуннан соң артым белән генә чигенә-чигенә куышка жире кердем. Тик анда кәргәч

кенә мылтыгымны яңадан кормаганлыгымны абайладым,— корылмаган мылтыкның гади таяктан ни аермасы бар!

Кулларым калтыранган хәлдә буш гильзаны алып ташладым да мылтыкны шартлагыч пулялы патрон белән — соңгы патроным белән корып куйдым.

Куркудан өнсез калган барс баласы капчыкта йоклап китте ахры. Қараңгыда шылт иткән тавыш та, хәрәкәт тә юк иде. Үзем дә, мылтыкны кулыма тоткан килеш, таң атканчы селкенмиңә утырып тордым.

Ниһаять, тарлавыкның теге ягында күк йөзе агара башлап, алтынсу-сары төсләр инде, арча агачы төбөндәгеләр дә әкрәнләп шәйләнә башлады.

Ул төштә бөтен жир кан гына иде. Ботарлап ташланган ат өстендә озын буйлы чуар бер барс сузылып ята, койрыгы да шундый ук озын һәм чуар иде. Шартлагыч пуля аның башына тиеп, башын туздырып ташлаган, барс шул секундта ук үлгән иде.

Учак һаман яна әле. Барс баласы капчыктан чыгып, чыелдый-чыелдый, хәрәкәтсез яткан чуар нәрсә янына йөгереп барды да туктап, арты белән кире чигенде. Ул ике-өч тапкыр шулай тып-тын гына якын барып, кире чигенде, аннары берничә адымда гына жиргә ятты да, башын тәпиләре өстенә куеп, минем ни эшләгәнәмне карап ята башлады — үзе ул керфеген дә какмый, бернинди тойгы сиздерми, тик ара-тирә, бер дә селкенмәстән, әкрән генә, тирән-тирән итеп сулап куйгалый иде...

Мин әлегә куркыныч төшкә соңгы тапкыр күз салдым. Барс баласын инде кулыма алган, мылтыгымны жылкәмә асқан идем.

Тау сукмагыннан жәяү атлау ат өстендә бару түгел икән шул. Төш турылары житкәндәрәк мин моңа тәмам ышандым: көч-хәл белән сулуй-сулуй сукмакка, кыя күлгәсенә утырдым да барс баласын жиргә төшереп жи-бәрдем. Ачлыктан-хәлсезлектән минем башым әйләнә, аякларым ут кебек кызыша, тез буыннарым тотрыксызланып калган иде. Арстан кызганыч бер тавыш белән чыелдый, ашарга сорый иде.

Теге төштән киткәндә, барс баласына дип, бик жирәнә-жирәнә генә атның берәз бот итен кисеп алган идем. Шуны букчадан чыгардым.

— Сабыр ит, хәзер кисеп бирәм. Үзем, ут ягып, күлгәдә берәз ял итеп алам...

Ниндидер бик матур бер төш күреп ятканда баш өс-темдә генә:

— Әй, чәй эчәргә тор, шулпа ашарга! — дигән шат аваз ишетеп уянып киттем.

— Қаты йоклыйсың икән, кызым. Без килгәч тә уянамадың, шулпа пешкәч тә уянамадың, барсны ашаткан чакта да өч тапкыр эндәштем,— дип көлә-көлә сөйләнде Атамкол.

Шул минутта ук күземнән йокы качты, мин ялт кына сикереп торып, як-ягыма карандым. Якында гына учак янып тора, бер читтәрәк атларын бәйләп куйганнар, минем яндарак, барс баласын кулына тотып, елмаеп, Атамкол утыра иде.

Мин шундук:

— Бир барсны, хәзер үк бир! — дип Атамколга килеп ябыштым.

— Менә барска шулпа ашаттым, рәхмәт әйтерсеңме дигән идем, ә син кычкыра ук башладың,— диде ул көлеп.

Арстан риза булмыйча чыелдап куйды да яңадан Атамкол кулындагы жамаякка сузылды.

Атамколның чырае житдиләнебрәк китте.

— Тиресе әнә тегендә,— диде ул, ат ияре янындагы төргәккә ишарәләп.— Ә үзең син бик егет икәнсең, кызым, зур егет икәнсең! Мин барысын да күрдем, эзләреңнән күреп белдем!

Шуннан соң ул читкә карап алды да сүзен дәвам иттерде:

— Без синең эзеңне эзли-эзли килдек. Лесничий бик каты ачуланды. «Барсны мин аннан алам»,— диде. Аннары син булган төшне күргәч, бик каты курыкты. «Барс жирәк түгел, үзенә булсын!» — диде. Бик каты курыкты лесничий.

Мин читкә күз салдым. Лесничий арча агачы янында аты катында хуржыннарын актарып маташа. Чөй шикелле очлы жирән сакалы дерт-дерт итеп селкенгәләп куя иде.

Атамкол учак янына китте. Агач кашык белән ашны болгата башлагач, казаннан искиткеч тәмле аш исе таралды.

— Булды,— диде ул.

Лесничий баскан урынында таптангалап торды да

минем янга килде. Мин, ихтыярсыздан барс баласын кулыма алып, читкэрэк киттем.

— Юкка алай итәсез,— диде ул миңа карамыйча гына.— Гомумән, ни... гафу үтенәм, артык кызыбрак киткәнмен, сез дә шундук ышангансыз... Сез инде андый вак-төякне кешегә сөйләп йөрмәгез! — дип куйды аннары бик үтенгән тавыш белән.

Мин ихтыярсыздан көлөп жибәрдем, аннары үзем үк уңайсызланып куйдым.

— Ярар, аш ашатсагыз, сөйләмәм,— дидем. Лесничийдан читкэрэк киттем дә тирән итеп сулап куйдым. Теге төн, барс, мылтык атулар булды да бетте. Хәзер инде мин тәмле шулпа ашыйсымны һәм юлда Арстан белән икәү генә булачагыбызны уйлый идем.

Барс баласы исә шулпа эчеп туйды да өч тәпиенә баскан килеш дүртенчесе — ялап чистартканы белән битен юып алмакчы булды. Юынырга азапланып каралды да булдыра алмады. Тәпие аның шактый авыр иде — күтәрүгә аска басып төшә дә Арстан ризасыз бер төс белән чыелдый-чыелдый аркасына ава иде. Ахырда ул эшнең жаена төшенеп алды — чалкан ятты да әле бер тәпие, әле икенчесе белән алмаш-тилмәш юынырга кереште. Артык тырыша торгач, бите-башындагы йоннарын төрле якка чуалтып тарап бетерде, бер колагын кайтарып куйды — ансын миңа үз кулым белән кире әйләндерергә туры килде.

Ул арада объездчиклар атларын иярлەرگә керештеләр.

— Ә миңа ат каян таптыгыз? — дидем мин, гажәпләнеп.

— Шушы тирәдә, тау артында гына авыл бар, шунан алдык. Озата баручы кире кайткан чагында үзе белән алып китәчәк,— диде Атамкол.

Менә Арстан тагын ияр башына утырып, астагы укыңга карап бара башлады.

Безне озата баручы — йонлач кара бүрөк һәм күн чалбар кигән бер кеше — әле барс баласына, әле минем ияр кырыена аскан барс тиресенә ишарәләп нәрсәдер сөйләргә кереште.

Атамкол, исе китеп:

— И-и! — дип сузып куйды да миңа таба борылды.— Ишетәмсең, кызым: бу,— Атамкол барс тиресенә ишарәләде,— сиңең барсның атасыныкы икән. Шунда

яши торган булганнар алар. Әнисен күптән түгел атып үтергәннәр, шуннан соң әтисе бөтенләй диванага әйләнгән, бөтен кешегә ташлана башлаган. Башка барслар ут-күзгә якын килми, курка, ә бу — бернәрсәдән дә курыкмый икән. Бәхет — мылтыктан егетләр кебек атасың икән, юкса ул сине барыбер үтергән булыр иде.

Мин барс тиресенә күз салып калтыранып куйдым. Бу фажиганең сәбәпчесе булган бала барс исә тезген белән уйнап бара, узган төнне генә... минем үлемем бәрабәренә... үзенең тоткынлыктан котылу ихтималы булганлыгын башына да китерми иде...

Арслан-Бобтан соң без Арстан белән жигүле атка күчеп, Әндижанга бардык, аннары поездга утырдык һәм икенче көнне инде иртән өйгә кайтып житеп, ябык тәрәзә капкачын шакекчидик.

Мин фатир төшкән хужаның алты баласы бар иде. Билгеле инде: һәркайсының Арстанны сыйпап карыйсы, аның белән уйныйсы килә иде. Шуңа күрә аларны чиратка куярга туры килде. Арстан көн буе аларның аркасыннан төшмәде. Балалар аның белән бергә «чүмәлә өшөп» тә уйнадылар. «Арстан, монда кил! Арстан, минем аркага мен! Әй, хәрәмләшмә, синең чират түгел!» — дип, шаулаша-шаулаша алтаулашып бакчада мәш килделәр алар.

Уйнап туйгач, Арстан, бик кәефе булган кыяфәттә, әлсерәп, минем бүлмәгә кайтып керә дә карават астына ята.

Балалар белән уйнаса да, аның иң яраткан кешесе мин идем. Мин бүлмәгә кайтып керсәм, аның сөйкемле чуар йөзе жанланып, ачылып киткән кебек була, кичен хәтта йокларга караватка менеп ята, башын минем ияк астыма куеп йоклый иде.

Алай ятуы бик рәхәт тә рәхәтен, тик карлы тау башларында яшәргә дип туган жан өчен артык эссерәк шул. Шуңа күрә Арстан, берәз яткач, дөп итеп идәнгә төшә дә, әлсерәп, шунда сузылып ята, аннары салкынырак төш эзләп урын алмаштыра башлый. Тик иртәнге якта бүлмә суына төшкәч кенә, ул, мине хәвеф-хәтәрдән саклау өчен, яңадан караватка менеп ята иде.

Карават безнең өебез, безнең өебез иде. Квартирның теләсә кай төшендә йөрегез, тик караватка гына якын килмәгез... Әгәр без йоклап ятканда бүлмәгә берәр

кеше килеп керсә, Арстан бик усал кыяфәттә борынын жыерып, ысылдарга ук тотына иде.

Баштарак аның бу кыланышы кызык булып кына тоела иде. Балалар кулларын сузуга, Арстан аларга тәпие белән «шап!» иттереп сугып ала иде. Әмма озакламый, Арстан миңем янга сузылып яткач, аның койрыгы карават башына кадәр житә яза торган булды. Моннан ары инде мин балаларга алай шаярырга рөхсәт итмәдем.

Арстан беркемнән, бернәрсәдән дә курыкмый, тик тавыктан гына шүрли иде. Бу аның гомерендә беренче тапкыр һәм бердәнбер жиңелүе булгандыр. Безнең бакчада бер көтү йомры сары чебиләрен ияртеп йөри торган, бүрекле чеби анасы бар иде. Ул үзенә чебиләрен бик ярата, куркыныч була калса, алар өчен жанын фида кылырга да эзер иде.

Без кайткан көнне үк очраштылар алар. Йомшак кына сары йонлы чебиләр Арстанга бик ошап китте ахры — ул поса-поса гына беренче тапкыр ауга барырга ниятләде. Ләкин килеп життем дигәндә генә чеби анасына тап булды.

Бүрекле тавык канатларын жәеп, зур бер шар сыман булды да дошманының өстенә ташланды. Барс баласы шуннан соң ниләр булганын аңгышмады да: берни күрмәс, берни ишетмәс хәлдә, тәпиләре белән күзен генә каплады, чеби анасы исә аның өстенә очып кунды да чукып, тырнап, канатлары белән бәргәләп тегенә кирәген бирергә тотынды.

Бичара барс баласын жирдән күтәреп алганда чеби анасы миңем кулларымны да тырнап, канатып бетерде. Арстанның бөтен йоны пычракка буялып беткән, үзәк дер-дер калтырана, оялу-мазарны белмичә, башын тизрәк миңем ияк астына төртөргә тырыша иде.

Ә берникадәр вакыттан соң зур гына, матур гына барс баласы миңа ияреп Ташкент урамнарында йөри башлады.

Трамвайдан курыкмый ул, киресенчә, аның килгән сагалап тора да трамвайның алдыннан гына рельс аркылы сикереп чыгып китә. Ә менә урамда чеби анасын күрсә, куркуыннан мияулап, миңе тырный-тырный, күлмәгемне ерта-ерта кулга менә, шуннан инде мин аны күтәреп алып, кочагыма кысарга мәжбүр булам.

Арстанның теңкәсенә тигән тагын бер дошманы бар

иде. Безнең ишек алдында бер кашка тәкә дә яши иде. Чуар койрыклы бу зур соры мәченең сарык ыруының кан дошманы икәнлеген ул инстинкты белән сизгән ахры. Кайтуыбызның беренче көне үк фажига белән башлана язып калды. Барсны күрү белән, кашка тәкә ишек алдының түренә үк чигенде дә гайрәтле бер кыяфәттә тегеңә карап тора башлады. Ачу белән алгы аягын типкәләп куйды, мөгезе белән бутангалады, аннары йөгереп килде дә Арстанны сөзеп, мөгезе белән жиргә кысты. Тавык барс өчен таныш булмаган яңа бер дошман булса, сарык токымы — аның мәңгелек азыгы. Арстанның да канында бабаларының коткысы уялды, күрәсең. Ул жирдән сикереп торып кагынгалады да башын югары күтәрәп, тәпие белән шап иттереп жиргә сукты.

Кашка тәкә, аның бу кыланышын сөзешергә теләү дип аңлап, тиз генә тагын чигенде. Әмма Арстан үлсә дә куркып кача торганнардан түгел. Ул башын югары күтәргән килеш, селкенмәстән, кашка тәкәнең чигенгән карап торды. Аларны, кулына саллы таяк тотып, арага килеп кәргән Николка гына аерып жибәрде.

Иртәгесе көнне дә, аннан соң да шул үк хәл кабатланды. «Таулар хужасы» ишек алдына чыга да тәпие белән жиргә шап-шоп бәрәп кашка тәкәне котырта иде.

Балалар: «кашка тәкәне Митя агай янына дачага илтергә кирәк, югыйсә Арстанны сөзеп үтерүе бар», — дигән нәтижәгә килеп, әниләре янына киңәшәргә кереп киттеләр. Шуннан соң озакламый тәкәне, муенына бау салып, йорттан алып чыгып киттеләр. Арстан бик канәгать булып артларыннан карап калды. Шулай итеп без кашка тәкәдән жәй буена котылып тордык.

Өстеңә очып кунарга гына торган бүрекле чеби анасы да юкка чыкты. Аны чебиләре белән бергә күршегә саттылар. Шулай итеп Арстан ишек алдында, бакчада һәм өй эчендә берүзе хужа булып калды.

Әлеге алты баланың әниләре киң күңелле, рәхимле бер хатын иде. Арстанны ул да бик яратты. Иртән, мин әле йокыдан уянып күземне генә ачкан бер вакытта, аның: «Арстан! Кемнең сөт эчәсе килә?» — дип эндәшкәне ишетелә. Арстан кемнең сөт эчәсе килгәнлеген бик яхшы белә, ишеккә йөгереп бара да тырмаша-тырмаша аны ачып чыга.

Без аның чын барс тавышын байтак вакыт яшәгәннән соң гына ишеттек. Төшке аш ашап утырган чакта

булды ул хэл. Арстан, минем итэккэ менмэкче булып, чи-чи итеп шыңшый, аягыма кагылгалап тора иде — бервакыт кинэт калын тавыш белән «миаауу!» дип мыраулап куйды.

Безнең өчен зур бер яңалык, шатлык булды инде бу хэл. Бөтен өй эчен тутырып шаулаштык-көлештек, сөөнештек. Арстанның дәү барс булып житүен тәбрикләп, аңа тагын бер савыт сөт салып бирдек.

Көн артыннан көн уза торды. Барс баласы хәзер сөткә пешергән дөгә боткасы, токмач ашлары ашый башлады — болар барс өчен бик файдалы азык. Арстанның кара тимгелләре хәзер жем-жем итеп тора, озың койрыгы жиргә тия язып сөйрәлеп йөри, аның өчен хәзер бакча да, ишек алды да тараеп бара. Ләкин урамга чыкса да, ерак китми, шушы тирәдә генә бала-чага белән уйный яисә кызыксынып күрше квартирларга барып керә — мондагы кешеләр ничек яши икән, янәсе.

Беркөнне көндөз Арстан юкка чыкты. Өлкәнрәк балалар, хафага төшеп, аны эзли чыгып киттеләр, ә кечкенәләреннән икәү түбәләшергә тотынды. Алты яшьлек Нина:

— Синен аркада юкка чыкты ул! Синен аркада! — ди-ди кара күзле юантык Юрканы сөлге белән бәргәләргә кереште.

— Юк, минем аркада түгел! Миңа үпкәләмәде ул, мине гафу итте. Үзен күрдөң бит: сөяк бирдем мин аңа! — диде тегесе, үкереп елый-елый.

Өйдән әниләре йөгереп чыкты, мин дә чыктым. Тегеләрне аерып, талашып китүләренен сәбәбен сораштык.

— Арстанның койрыгына банка бәйләде ул, зур банка, — диде Нина, күзләрендә яшь төелеп. Арстан, куркып, идәндә әүмәкләнеп йөри башлаган. Кыз аның банкасын чишеп алган алуын. Арстан барыбер үпкәләгән, менә хәзер бөтенләй үзенен тауларына качып киткән икән.

— Мине гафу итте ул, мин аңа сөяк бирдем... — диде Юрка елый-елый.

Бер-ике сәгатьтән соң урамда бала-чага шаулашкан һәм ачу белән мыраулаган тавышлар ишетелде. Мыраулаучысы Арстан иде, ә Николка белән Петя аны муенчагыннан өстерәп өйгә алып кайтып киләләр иде.

— Атла инде, атла. Карчыкны үтерә язгансың бит, — дип сөйләнделәр малайлар.

Бу сүзне ишеткәч, йөрәгем өшөп китте — нинди карчык ул тагын?

Малайлар, бу яңалыкны тизрәк әйтәселәре килеп, ашыгып сөйләргә керештеләр, сүзләрен жүнләп аңларлык та түгел иде.

— Каушамыйча гына рәтләбрәк сөйлә әле! Валлаһи, сезнең белән акылыңнан шашарсың! — дидем мин, Николканы иңеннән селкеп.

— Әнә тегендә барып кергән ул, — дип каушый-каушый сөйләп китте Николка, — әнә теге болдырга мөнгән дә, чебеннәрдән качып, өстәл астына кереп яткан. Шунда йоклап та киткән, беркем күрүче булмаган үзен. Тегеләр чәй эчәргә утыргач, Арстан уянган да карчыкның аягына тәпие белән төртеп алган. Әби өстәл астына иелеп карауга — коты очкан: «Ай! Ай! Әжәлем килгән!» — дип урындыгыннан авып төшкән. Хәзер өне-коты юк — караватта ята. Берәүләр әйтә: доктор китертергә кирәк, диләр, ә бер әби әйтә: попны чакырыгыз, ди.

Миңа тиз генә ул квартирга барып, карчыктан гафу сорарга туры килде. Ул әби өч көн хаста булып ятты, Арстанны әйбәтләп күргәннән соң гына хәл ала башлады. Бик яман курыккан иде!

Бервакыт көз көне балалар минем янга килделәр дә нәрсәгәдер борчылган сыман:

— Софья Борисовна, сездә бау бармы? Бүген кашка тәкәне дачадан алып кайталар, аны бәйләп куярга кирәк, юкса тагы Арстанны сөзәр, — диделәр.

Арстан инде хәзер уртача зурлыктагы эт чаклы булган — ишек алдында, койрыгы белән уйный-уйный, жирдә аунап ята иде.

— Без аңа сөздертмибез. Тәкә ул плау пешерергә генә ярый... — дип куйды Петя.

— Ә барс плау пешерергә дә ярамый, — дидем мин көлөп. — Әнә Митя агай да кайтып җитте ахры.

Чыннан да, капка ачылып китеп, ишек алдына таныш арбалы ат килеп керде.

Шундук Митя агайны кочаклап үбәргә, арбадан виноград тутырган кәрзиннәрне бушатырга, тәкәне чишәргә керештеләр.

Кашка тәкә, баудан ычкынгач, башын селкеп кагынгалап алды, аннары ишек алды уртасынарак йөгереп китте дә әйләнә-тирәсенә күз йөртеп чыкты: бөтен

нәрсә таныш, хәтта теге усал соры мәче дә монда икән.

Тәкәнәң, сөзәсе килеп, мөгезе кычыта башлады ахры. Алгы аягы белән тук-тук итеп жиргә типкәләп алды, башын бутады — усал мәченәң моңа бер дә исе китмәде. Кашка тәкә йөгереп килеп башы белән бер төртте, ике төртте, өченче тапкыр сөзәм дигәндә, барс — ялт! — аның сыртына сикереп менде дә үткен тырнакларын батырды.

Кашка тәкә акыра-акыра ишек алдында йөгереп йөри башлады. Арстан исә дүрт тәпие белән дә аның йоннарын умырырга керешкән иде.

Шулай да тәкәнә куге йоны коткарып калды: барс аңа тешләре белән дә керешкәнче, без бичара тәкәнә тотып өлгердек. Шул көннән соң инде барс баласы ишек алдына чыккач тәпие белән жиргә сугып ала да тәкәнә котыртып ысылдый торган булды. Тегесе исә башын ия дә тизрәк абзарына кереп кача иде.

Тагын ике ай узды. Арстан хәзер теге алты бала өчен куркыныч иптәшкә әйләнде: уйнаган чакта ул әледән-әле аларны тырный иде, ул яраларны бәйләү өчен бик күп йод, бинт кирәк була башлады.

Беркөнне бүлмәмдә, аны башыннан сыйпый-сыйпый, шул хакта борчылып уйланып утырдым.

— Нишләтергә инде сине, Арстан? — дидем.

Арстан алгы тәпиләрен минем тез өстемә китереп салды — хәзер инде ул минем тез өстемә сыймый иде.

Күзләремә яшь тыгылып, тагын:

— Нишләтергә инде сине, я, Арстан? — дидем дә кочаклап алдым.

— Минем белән тауларга, туган жиренә жибәрергә кирәк, — дигән таныш тавыш ишетелде ишектән.

Арстан, шатлыгыннан мырлый-мырлый, сикереп кунак каршысына төште. Озын буйлы, сабыр тавышлы һәм йомшак куллы бу кешене бик ярата иде ул.

— Мин ике елга Памирга экспедициягә китәм, — диде кунак, урындыкка утырып. — Арстан мине дә сезне яраткан кебек үк ярата. Сез аны гомер буена кала жирендә, кысан бүлмәдә яшәтмәссез бит инде?! Ә миңа ул бик шәп ярдәмче булачак: йоклаган чагымда яныма беркемне китермәячәк, бәла-казадан да коткарып калуы ихтимал.

Бу минем күптәнге танышым, сәяхәтче һәм галим

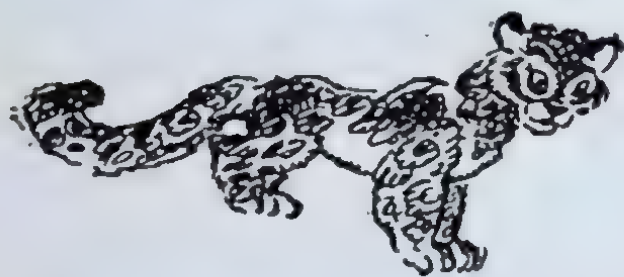
жеше иде. Аның әйткәне дөрес: барс аны ярата, ана ня-
реп, әллә кайларда йөреп тә кайта иде. Нишлэргә сон
миңа?

Арстан тагын минем яныма килеп, башын тез өсте-
мә салды.

Икесе дә миннән жавап көтә иде.

— Алайса алыгыз инде,— дидем мин.— Тик хәзер
үк алып китегез. Мин, күрмәс өчен, өйдән чыгып китәр-
мен. Ул сезне ярата, сезгә ияерер. Билгеле, Памирда
аның өчен яхшырак булыр. Тик минем белән сабуллаш-
магыз да, рәхмәт тә әйтмәгез...

Шулай дип мин өйдән чыгып киттем. Яңгырда ялан-
өс бик озак шәһәр буйлап йөрдем, кич житкәч, ямансу
булып калган бүлмәмә кер-
мәдем — террасада гына
ятып йокладым.

Ике көннән соң алар
киттеләр. Аларның икесенә
дә күңелле иде, әлбәттә.
Хәзер алар кайдадыр — әй-
тә алмыйм.

ЭЧТӘЛЕК

АВТОРДАН	3
УРМАН ХИҚӘЯСЕ	5
КҮК ТИЕН	20
СУТЫШ ЧУҚМАРЫ	40
КӘККҮК БАЛАСЫ	51
ЯҢАДАН БАШЛАНА	59
БУРАН	67
ПУМ	81
АРСТАН	104

УРТА ЯШЫТӘГЕ МӘКТӘП БАЛАЛАРЫНА

Радзиевская Софья Борисовна

ПУМ

Рассказы

(на татарском языке)

Редакторы *Т. Нурмөхәммәтов*

Художество редакторы *Г. Трифонов*

Техник редакторы *Ә. Трофимова*

Корректорлары *И. Уразова, С. Абдуллина*

ИБ № 902

Наборга бирелде 14/IV-1977 ел. Басарга кул куелды 15/VIII-1977 ел.
Типография кәгазе № 1, 84×108¹/₃₂. Учетно-изд. табагы 6,55. Якын-
ча басма табагы 6,72. Заказ В-334 Тираж 12 000. Бәясе 20 тиек.

Татарстан китап нәшрияты. Казан, Бауман ур., 19.

Татарское книжное издательство, Казань, ул. Баумана, 19.

ТАССР Министрлар Советының Нәшрият, полиграфия һәм ки-
тап сәүдәсе эшләре идарәсенең Камил Якуб исемендәге поли-
графия комбинаты. Казан, Бауман ур., 19.

МӘКТӘП
КИТАПХАНӘСЕ СЕРИЯСЕ БЕЛӘН
ЧЫККАН КИТАПЛАР:

Мәжит Гафури. Кара йөзләр.

Шәриф Камал. Ақчарлаклар.

Кәрим Тинчурин. Мәржәннәр.

Мәхмүт Галәү. Мөһәжирләр.

Риза Ишморат. Давылга табан.

Гомәр Бәширов. Сиваш.

ТАТАРСТАН КИТАП НӘШРИЯТЫНДА
1977 НЧЕ ЕЛДА ТҮБӘНДӘГЕ
КИТАПЛАР ЧЫКТЫ:

Мөсәгыйть Хәбибуллин. Унсигезенче яз.

Миркасийм Госманов. Таулар, үзәннәр
иленә сәяхәт.

Мәгъсүм Насыйбуллин. Алтын алка.

Қасыйм Тәхау. Ай артыннан ай туа.

Батулла. Пәһлеваннар иле.

Равил Фәйзуллин. Икмәк пешерүчеләр
жыры.

